

ENQUÊTE,

gehouden door de

STAATSCOMMISSIE,

benoemd krachtens de wet van 19 Januari 1890 (Staatsblad n°. 1).

(DERDE AFDEELING).

HAARLEM.

OPGAVE VAN DE VERHOORDE DESKUNDIGEN EN GETUIGEN:

	Bladz.		Bladz.
JORDENS (Mr. E. A.), burgemeester van Haarlem	1—8	GEIJL (H. J.), timmerman en aannemer, firma Martens & Zoon, te Haarlem	64—69
BAKKER (P. H. F.), hoofd van de tweede tusschenschool, te Haarlem	8—11	UITENDAAL (J. G.), smidsgezel bij den heer Graaff, te Haarlem	69—71
LOBAN (H. S.), hoofd van de bijzondere Christelijke school voor den werkenden stand, te Haarlem	13—16	SABELIS (L.), steenhouwer, te Haarlem	71—73
HOOG (G. A.), predikant der Ned. Herv. gemeente, te Haarlem	16—20	BERG (J. VAN DEN), timmermansgezel bij den heer Geijl, te Haarlem	73—75
LIPS (J. J. M.), Roomsch-Katholiek priester, te Haarlem	20—21	VOGELSANG (J. B.), schoenmakersgezel bij den heer De Loos, te Haarlem	77—80
KOCK (A. C. DE), armenopziener der Nederd. Hervormde gemeente, te Haarlem	21—25	POOTJES (C. J.), schildersgezel bij den heer C. Van Niel, te Haarlem	80—83
LANS (J. A. M.), bierbrouwer en voorzitter van de vereeniging van den Heiligen Vincentius à Paulo, te Haarlem	25—29	CORNET (P.), metselaarsknecht bij den heer P. Kleijweg Dyserinck, te Haarlem	83—86
WIJNHOF (Dr. J. B.), stadsgeneesheer, te Haarlem	30—31	MES (J. A.), kamerbehangers- en stoffeerdgersgezel bij den heer C. Van Niel, te Haarlem	86—88
MACARÉ (Jhr. Mr. A. J. RETHAAN), voorzitter der vereeniging «Weldadigheid naar Vermogen», te Haarlem	33—36	HOLSTER (J. S.), meubelstoffeerdgersgezel bij den heer J. C. Van Gemund, te Haarlem	88—92
ENSCHEDÉ (Mr. J.), voorzitter van de Kamer van Koophandel en Fabrieken, lid der firma J. Enschedé & Zonen, te Haarlem	36—43	LOOS (P. J. DE), winkelier en fabrikant van schoenen en laarzen, te Haarlem	92—94
WIETHOFF (J.), schildersbaas, ex-voorzitter van het Nederlandsch werkliedenverbond «Patrimonium», te Haarlem	43—47	HOOGVEEN (J.), meubelmakersgezel bij den heer A. Randoe, te Haarlem	94—97
WIJDE (J. VAN DER), schildersknecht, voorzitter van de afdeeling Haarlem van het Alg. Nederl. Werkliedenverbond, te Haarlem	47—52	NIEL (G. VAN), huis- en rijtuigschilder, ledikant- en kamerbehanger, te Haarlem	99—102
ERDTSIECK (J. G.), oliëfabrikant en bestuurder der coöperatieve winkelvereeniging van «des Werkmans Vriend», te Haarlem	52—53	GEMUND (J. A. VAN), meubelmaker, te Haarlem	102—105
GRAAFF (P. D.), hoofd der openbare burgerschool voor jongens en meisjes en van de openbare herhalingschool, te Haarlem	55—58	GRAAFF (J. C.), smid, te Haarlem	105—108
ROELAND (P.), timmermansgezel bij den heer B. Hagen, te Haarlem	58—60	HESSELS (A.), loodgietersgezel bij den heer Van Gurtzgen, te Haarlem	108—110
NOBEL (J. DE), steenhouwersgezel bij den heer L. Sabelis Jr., te Haarlem	60—64	MODOO (L.), sigarenmakersgezel bij den heer Joh. Maas, te Haarlem	111—114
		RANDOE (A. M.), meubelmaker, te Haarlem	114—117
		TUSHUIZEN (H. M.), hoofd der R. C. Par. jongensschool voor on- en minvermogenenden, te Haarlem	119—123
		THUNNISSEN (P. J.), pastoor van O. L. Vr. Kerk, te Haarlem	123—126
		VELDEN (A. VAN DER), zadelmaker en voorzitter van verschillende coöperatieve bouwvereenigingen, te Haarlem	126—130

	Bladz.
ZIEGLER (D. J.), directeur van de gemeentelijke Bank van Leening, te Haarlem	130—131
HILBRANDER (J. W.), godsdienstonderwijzer, te Haarlem	132—135
BERG (H. VAN DEN), arts, te Haarlem	135—138
VAART (A. F. H. VAN DER), smid en onder-voorzitter van den Roomsch-Katholieken Volksbond, afdeeling Haarlem, te Haarlem	139—142
KRUIJFF (D.), timmermansgezel bij den heer M. Van Ommeren, te Haarlem	142—147
TAEKEMA (K.), lid van den Christelijken Geheel-Onthoudersbond en middernachtzending, te Haarlem	147—152
HAGEN (B.), timmerman en aannemer, te Haarlem	152—156
JORDAAN (P.), kleermakersgezel bij den heer Davidson, te Haarlem	156—157
KWEKKEBOOM (H. G.), boekbindersgezel bij de heeren Oostenbroek & Zoon, te Haarlem	159—163
KLEIWEG DYSERINCK (P.), metselaarsbaas en architect, te Haarlem	163—165
GURTZEN (J. P. C. VAN), loodgietersbaas, te Haarlem	166—167
TEGELAAR (W. F.), snelpersdrukker bij de firma Gebr. Nobels, te Haarlem	167—172
JANSEN (G.), schildersgezel bij den heer Engelberg, te Haarlem	172—173
VALK (TH. J. C. VAN DER), slaggersgezel bij den heer D. Houtman, te Haarlem	173—174
OOSTENBROEK (G.), boekbinder, te Haarlem	175—178
REIJSEN (J. J. VAN), huisschilder, te Haarlem	178—180
CRUIJNINGEN (J. J. VAN), sigarenmaker bij den heer W. H. Voet, te Haarlem	180—182
WESSELING (F.), chef op de sigarenfabriek van den heer Joh. Maas, te Haarlem	182—185
BERGH (J. G. VAN DEN), letterzetter en chef-opmaker van de Haarlemsche Courant, te Haarlem	185—187
MULLEN (H. J. VAN), lettergieter bij de firma Enschedé & Zonen, te Haarlem	189—193
NOBELS (L. F.), boekdrukker-uitgever, te Haarlem	193—196
HAGEN (J. J.), steendrukker bij de firma Emrik & Binger, te Haarlem	196—199
SOUWER (J.), beltwerker aan den gemeente-reinigingsdienst, te Haarlem	199—201
BOTTELIER JR. (P.), smid aan de Haarlemsche stoomverffabriek, te Haarlem	201—205
MEULENAARSGRAF (K. N. VAN), metaalschaver bij de Holl. Spoorwegmaatschappij, te Haarlem	205—210
ENKHOFF (J. D. VAN DEN), stokersbaas aan de gasfabriek, te Haarlem	211—214

	Bladz.
NIEUWENHUIZEN (Th.), wagenmaker in de rijtuigfabriek van de firma Beijnes, te Haarlem	214—215
DONLEBEN (G. P.), metaaldraaier in de machinefabriek van de Gebr. Figeo, te Haarlem	215—218
GAAG (K. J. VAN DER), werkman in de zeepfabriek der firma D. Swens & Co., te Haarlem	218—220
LEEMAN (CHR. A.), werkman van de scheepstimmerwerf en machiniefabriek «de Conrad», te Haarlem	220—224
SCHOUTEN (W. F.), loodraammaker in de glas-slijperij der firma Van Dresen & Kerrebijn, te Haarlem	224—225
WILDE (J. C. De), wagenmaker bij de Hollandsche Spoorwegmaatschappij, te Haarlem	227—231
WESTERHOVEN (J. J. VAN), werkman bij de Haarlemsche Katoenmaatschappij, te Haarlem	231—235
HOOGVELD Wed. NEGRIJN (J. C.), arbeidster bij de Haarlemsche Katoenmaatschappij, te Haarlem	235—237
KONING (M.), arbeider in de caoutchoucfabriek van de Gebr. Merens, te Haarlem	237—240
PIERS (G.), bierbrouwersknecht in de bierbrouwerij van de heeren De Haan & Raven, te Haarlem	240—242
ZDL (J. VAN), meubelmakersgezel bij den heer J. C. Van Gemund, te Haarlem	243—246
KERREBJN (J.), fabrikant in glas- en verfwaren, te Haarlem	246—248
VOET (W. H.), sigarenfabrikant en winkelier, te Haarlem	249—251
DAMME (A. VAN), bankwerker in de rijtuigfabriek van den heer Beijnes, te Haarlem	251—255
FIGÉE Jr. (H.), machinefabrikant, te Haarlem	255—258
HOLST (C. H.), scheepsbouwkundige aan de werf en machiniefabriek «de Conrad», te Haarlem	259—262
CLERCO (D. DE), technoloog, te Haarlem	263—274
POLL (Jhr. C. F. VAN DE), directeur van de Haarlemsche Katoenmaatschappij, te Haarlem	274—280
VERKOREN (J.), opzichter over den gemeentereinigingsdienst, te Haarlem	280—282
BEEKELAAR (J. A.), bakkersknecht in de broodfabriek «de Volharding», te Haarlem	282—285
BEIJNES (J. W. A.), rijtuigfabrikant, te Haarlem	287—292
HOLTUS (H.), meubelmakersgezel bij den heer J. P. Strijbos, te Haarlem	292—295
UITENBOSCH, geb. PAAUW (A.), arbeidster in de fabriek van verduurzaamde levensmiddelen van den heer De Breuk, te Haarlem	295—296
VERZIJLBERG (M.), naaister bij de firma N. Weill, te Haarlem	296—298

	Bladz.
BILDERBEEK JR. (H. H. VAN), ledikant- en kamer- behanger, te Haarlem	298—304
NEGRIJN, geb. DEN HARTOGH (C. W. CH.), arbeidster bij den bloembollenhandelaar H. Polman Mooi, te Haarlem	304—302
SCHÖER (J. A. C.), directeur van de broodfabriek «de Volharding» en chef de bureau van de Haarlemsche Katoenmaatschappij, te Haarlem.	303—314
DAMME (K. VAN), bakkersgezel bij de Haarlem- sche broodfabriek, te Haarlem	314—313
BREUK (J. DE), fabrikant van en händelaar in verduurzaamde levensmiddelen, te Haarlem .	314—316
ANTHONISSE (J.), werkman in de margarineboter- fabriek van de firma Cohen & Van der Laan, te Haarlem.	316—320
AAR (J. C. VAN DER), bleekersknecht bij J. Van Kimmernaede, te Haarlem	320
SWENS (J.), fabrikant van harde en toiletzeep, te Haarlem.	321—325
SCHRIJNDERS (D.), voorman van losse sjuowers, te Haarlem.	325—327
HARDESMEETS (G.), schildersknecht bij den heer Bourée, te Haarlem	327—328
PEPERZAK, geb. RAAFS (Wed. M.), rijtuigschoon- maakster bij de Holl. IJz. Spoorwegmaatschappij, te Haarlem.	328—329
BOURÉE (J.), schildersbaas, te Haarlem	330—334
SLIJTERMAN VAN LÓO (I. E. F. B.), directeur van de Haarlemsche brood- en meelfabriek, te Haarlem	333—336
WELLL (N.), bontwerker en eigenaar van een magazijn van manufacturen, te Haarlem	336—338
VOLLEMANS (F. L.), steenhouwersgezel bij den heer De Munnik, te Haarlem	338—341
VOS (B.), plaatdrukker bij de firma Enschedé & Zonen, te Haarlem.	341—342
WARMER, geb. LEEGGANGERS (C.), arbeidster op de bleekerij van de Wed. Van Leuven, te Haarlem	342—343
SLOOT (L.), chef van de werkplaatsen der Holl. IJz. Spoorwegmaatschappij, te Haarlem	345—353
DAVIDSON (E.), kleedermaker, te Haarlem	353—355
BRAUCKMANN (D. I.), boekdrukkersgezel bij de Haarlemsche drukkerijmaatschappij, te Haarlem.	355—356
BINGER (CH.), steendrukker, te Haarlem	356—359
KAPTEIN, geb. WARMERDAM (P.), arbeidster op de bleekerij van den heer W. Van Dieren Bijvoet, te Bloemendaal	359—360

	Bladz.
LINDEN (M. M. VAN DER), arbeidster aan de garenfabriek van den heer Bispinck, te Bloem- endaal	360—361
BAAS (F.), steenhouwer, te Haarlem	363—367
BRONKHORST (A. J.), behanger en matrassen- fabrikant, te Haarlem	367—369
GRAAFF (P. DE), sjuowerman, te Haarlem	369—374
LEUVEN, geb. GROENEVELD, (Wed. J. G. VAN), kleerbleekster, te Haarlem	374—373
KIMMENAEDÉ geb. EMMERS (C. VAN), kleerbleek- ster, te Haarlem	373—374
KOEHORST (J. J.), administrateur van de stoom- wasch- en bleekinrichting van den heer Van Dieren Bijvoet, te Bloemendaal	374—377
VAALE (G. B. DE), kolenfactor en koopman, te Haarlem	377—379
BISPINCK (I. E.), fabrikant van gereede katoenen garens, lid der firma Bispinck Kundert, te Bloemendaal	381—383
SCHAGEN (A.), brood-, koek- en banketbakker, te Haarlem	383—387
LONGEPÉE (M. C.), arbeidster op de bleekerij van den heer G. Van Kessel, te Overveen	387—389
MAANEN (W. VAN), naaister bij den heer G. De Vleeshouwer, te Haarlem	389—390
STRIJBOS (J. P.), meubelmaker, te Haarlem	390—392
VRIJNG (J.), meester-bakker in de Haarlemsche brood- en meelfabriek, te Haarlem	393—397
LEGEL (C. J.) azijnmaker bij den heer Schönhuth, firma Haas & Zoon, te Haarlem	397—398
COHEN (N.) margarineboterfabrikant, firma Cohen & Van der Laan, te Haarlem	398—401
SCHREIERS (J.), sigarenmakersgezel bij den heer F. Van Liemt, te Haarlem	401—403
HAAGEN (G. VAN DER), meesterknecht in de Haar- lemsche drukkerijmaatschappij, te Haarlem	403—405
KESSEL (G. VAN), kleerbleeker, te Overveen	405—407
LIEMT (F. VAN), sigarenfabrikant, te Haarlem	407—409
BIENFAIT (L. P.), directeur van de Haarlemsche stoomverffabriek, te Haarlem	409—410
SCHÖNHUTH (K. W.), likeurstoker en azijnfabrikant, te Haarlem	410—411
HOLTUS (H.), meubelmakersgezel, vroeger in dienst van den heer J. P. Strijbos, te Haarlem, (Tweede verhoor)	413—415
STRIJBOS (J. P.), meubelmaker, te Haarlem, (Tweede verhoor)	415—419

ONDERZOEK omtrent de maatschappelijke toestanden der arbeiders, omtrent de verhoudingen tusschen werkgevers en arbeiders in de verschillende bedrijven, en omtrent den toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid en de gezondheid der werklieden, ingesteld door de Staatscommissie, benoemd krachtens de wet van 19 Januari 1890 (Staatsblad n° 1).

DERDE AFDEELING.

Getuigen-Verhooren (Haarlem).

ZITTING VAN DONDERDAG 23 JULI 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van Mr. Ernst Anthon Jordens, oud 69 jaar, burgemeester van Haarlem.

1. De Voorzitter: Hoe is het in uwe gemeente met de naleving der arbeidswet van 5 Mei 1889 gesteld?

A. In de eerste plaats komen er personen om arbeidskaarten vragen. Een groot getal is daarvan teruggekomen, doch in den laatsten tijd heb ik eene reeks processen-verbaal moeten laten opmaken tegen personen, die de kaarten niet binnen 3 × 24 uren terugbezorgden, maar maanden later. Van 22 Juni tot 18 Juli zijn wegens overtreding van art. 10 der wet ter vervolging opgezonden processen-verbaal ten aanzien van 9 werkbazen, die kaarten, betreffende 15 jeugdige arbeiders, niet terugzonden.

2. V. Worden die processen-verbaal alleen als waarschuwing beschouwd?

A. Ze worden opgezonden aan den ambtenaar van het Openbaar Ministerie. Bij de daaromtrent bestaande gebrekkige inrichting hoor ik niets van de gevolgen.

3. V. In het laatste jaarverslag der gemeente lees ik, dat in Dec. 1890 afgegeven waren 1405 kaarten, waarvan 679 waren vervallen, zoodat er nog 726 in omloop waren. Meent u uit het feit, dat ze dikwijls de kaarten niet terugbezorgen, te moeten afleiden, dat er ultimo December minder jeugdige arbeiders in dienst waren dan er kaarten in omloop waren?

A. Dat zou ik wel denken.

4. V. Geloof u niet, dat er meer dan 700 jongens en meisjes beneden 16 jaren in de industrie te Haarlem werkzaam zijn?

A. Ik heb geen reden om dat aan te nemen. Sedert het in werking treden van de wet zijn door den Burgemeester van Haarlem tot en met 30 Juni 1891 1902 arbeidskaarten afgegeven. Daarvan zijn er 1074 vervallen,

Enquête. — Haarlem.

door het eindigen van de arbeidsbetrokking of door het bereiken van den 16jarigen ouderdom der betrokken jeugdige personen. Het getal geldige arbeidskaarten op 30 Juni 1891 was 828, verdeeld over ongeveer 300 patroons (een opmerkelijk cijfer), en het getal der door de wet beschermde vrouwen en meisjes boven 16 jaar, dat evenwel niet met juistheid is op te geven, wordt geschat op 300.

5. V. Bedoelt gij, dat die schatting moeilijk is, omdat voor die personen geen kaarten noodig zijn?

A. Ja.

6. V. Wordt er van dezen geen statistiek gemaakt, op grond van de lijsten, die verplichtend zijn volgens art. 11 der wet?

A. Neen. Wat het aantal loopende arbeidskaarten betreft, dat bedroeg op 31 Dec. jl. 726 en 31 Juni 828 stuks, een verschil dus van 102 stuks.

7. V. Is dat te verklaren uit strengere handhaving van de bepalingen?

A. Neen, dat is een gevolg van het eindigen van het schooljaar in Mei, als wanneer de kinderen gelegenheid zoeken om wat te verdienen.

8. V. Kunt gij de overtuiging uitspreken, dat de bepalingen der arbeidswet omtrent arbeidsduur en rusttijd in uwe gemeente behoorlijk worden nageleefd?

A. Ik geloof van ja. De Inspecteur van den arbeid heeft mij wel eens opgemerkt, dat speciaal in de bleekerijen naar zijn oordeel niet voldaan werd aan de wet. Dit heeft gemaakt, dat ik ze speciaal heb aanbevolen aan het toezicht van de politie. De Inspecteur heeft mij zelf dezer dagen een brief van bevinding geschreven en

daarbij mededeeling gedaan van enkele contraventien, speciaal in kleerenbleekerijen. Ik zoude het zeer wenschelijk achten, indien de Inspecteur van den arbeid zelf processen-verbaal opmaakte in dergelijke gevallen. Ik heb toen een onderzoek laten instellen naar de door hem opgegeven punten, en het bleek, dat aan de meeste aanmerkingen voldaan was, de menschen waren te goeder trouw in dwaling geweest. Ik heb nu voor de verschillende afdelingen mijner gemeente aan 4 inspecteurs en 2 adj.-inspecteurs van politie den specialen schriftelijken last verstrekt, bedoeld bij art. 19, 2de lid, opdat zij de huizen zouden kunnen binnentreden, want van tijd tot tijd komt men eens bij een recalcitranten ondernemer, die zeggen zou: „gij moogt mijn huis niet in“.

Nu rapporteeren die ambtenaren o. a. het volgende:

„Het nut der verplichting tot het voorhanden hebben van die kaarten wordt door mijne ambtenaren niet ingezien. Voor de werkbazen levert het voldoen aan deze bepaling grooten last op. Het schijnt geheel voldoende te zijn, als het voorschrift tot het ophangen in de werkplaats van eene lijst als bedoeld bij art. 11 der wet blijft gehandhaafd. Verduidelijking van hetgeen deze lijst moet aanduiden schijnt wenschelijk. Zoo komt het voor, dat de vermelding in de eerste plaats van den aanvang en het einde van den werktijd en ten tweede van de werkuren vrijwel op hetzelfde neerkomt. Waarschijnlijk wordt hier iets anders bedoeld dan neergeschreven is. O. a. bestaat ook verschil van gevoelen over de vraag, of op die lijst mede behoort voor te komen den naam van de echtgenoot van den kleederbleeker, die in de werkplaats arbeid verricht.“

9. V. Gij hebt daar gezegd, het zeer wenschelijk te achten, dat de Inspecteur van den arbeid zelf wel proces-verbaal opmaakte. Zoude het niet juist zijn bedoeling zijn om door uw tusschenkomst de personen opmerkzaam te maken op het niet trouw naleven van de wet, opdat zij, zonder noodeloze bekeuringen, er toe gebracht worden de wet te eerbiedigen? Keurt gij dit niet inderdaad goed?

A. Ik verbeeld mij uit de werkzaamheden van een Inspecteur, zooals ik die tot nu toe gezien heb, te mogen opmaken, dat hij van meening is, dat de gemeentelijke politie belast is met het werk, waarvoor ik zou meenen dat de Inspecteur is aangesteld, en hij zich meer beschouwt als verzamelaar op zijn bureau van hetgeen elders als waarheid verkondigd wordt door de politie.

10. V. Het ligt, dunkt mij, voor de hand, dat het voor een Inspecteur van den arbeid ondoenlijk zou wezen om in zijn uitgestrekt ambtsgebied overtredingen van de wet te constateeren en te doen vervolgen, en dat hij daarvoor onmisbaar noodig heeft de hulp van gemeente- en Rijks-politie?

A. Hetgeen gij zegt, is voor een goed deel, maar niet geheel waar. Wanneer de Inspecteur met het hooge gezag, dat hem is toegekend, zelf handelde en bij de fabrikanten aandrang op handhaving van de wet, meen ik, dat dit de grootste kracht aan de wet zou geven.

11. V. Ik meen, dat door de Inspecteurs in dien zin gehandeld wordt, en dat zij door besprekingen met de werkgevers wel degelijk de naleving van de wet trachten te verzekeren.

Gij zeidet zoo straks, dat het nut van arbeidskaarten niet wordt ingezien, omdat men meent, dat de arbeidslijsten voldoende zijn. Komt het intusschen u en uwe ambtenaren niet voor, dat de politie in de arbeidskaarten, die in handen van het gemeentebestuur zijn, eene uitstekende controle op de arbeidslijsten heeft, vooral bij overgang van jeugdig personeel naar andere werkgevers, waarvan aan het gemeentebestuur moet worden kennis gegeven?

A. Gij zoudt hetzelfde bereiken door aan den commissaris van politie opgave te laten doen van de jonge-

lieden van beneden de 16 jaren, die bij een baas aan het werk zijn.

12. V. Maar die kennis verkrijgt hij juist door middel van de arbeidskaarten?

A. Die zou ik eveneens krijgen door de lijsten, die moesten kloppen met de opgaven van de politie.

13. V. Maar die arbeidskaarten zijn toch een controle, waardoor het mogelijk wordt te blijven nagaan den overgang van personen van de eene werkplaats naar de andere?

A. Ja wel. In den laatsten tijd heb ik dan ook proces-verbaal moeten laten opmaken. De menschen zijn zoo nalatig, zij leggen die kaarten maar bij zich neder en denken er niet meer aan.

14. V. Gij zeidet zooveen, dat naar het oordeel van uwe ambtenaren het onnoodig is om, zooals het nu gedaan moet worden, op de lijsten te vermelden aan de eene zijde: aanvang en einde van den werktijd, aan de andere zijde: de werkuren. Volgens hen zou het eerste voldoende zijn?

A. Ja.

15. V. Komt het u niet voor, dat uwe ambtenaren zich in dit opzicht vergissen? Waar toch alleen sprake is van den aanvang en het einde van den werktijd, volgens de wet geoorloofd van 's morgens 5 tot 's avonds 7 uur, daar blijkt niet de werkelijke arbeidsduur, die niet grooter mag zijn dan 11 uren. Stond er nu niets op de lijsten dan de aanvang en het einde van het werk, dan zou men niet kunnen controleeren, of de werkgever zich ook houdt aan het gebod om den arbeidsduur niet langer te doen zijn dan 11 uren. Men kan die controle op tweeërlei wijze uitoefenen, door op de lijst te doen aangeven of de schafturen, of de werkuren. De wetgever heeft nu dit laatste gedaan. Maar één van beide is toch noodig.

A. Na hetgeen door u hieromtrent is opgemerkt, vind ik de opmerking van mijne ambtenaren voldoende wederlegd.

16. V. Geloof gij, dat ook bij de kleine ambachten de wet werkelijk getrouw wordt nageleefd?

A. Ja, om u een voorbeeld te noemen: in de boekbinderij kunnen kleine werkzaamheden uitsluitend door kinderen worden verricht. Nu kwam eene vrouw bij mij klagen over het feit, dat zij drie kinderen had, die dergelijke werkzaamheden na schooltijd verrichtten en daarmee f 1,50 verdienden, waarmede zij juist haar huishuur kon betalen, en dat dit op bevel der politie niet meer mocht. Ik zeide toen, dat er niets aan te doen was, omdat de wet het gebod.

17. V. Was dat bij den heer Oostenbroek?

A. Dat weet ik niet.

18. V. Geloof gij, dat in de ambachten, waar een gedeelte van het jaar langer wordt gewerkt dan gewoonlijk, zooals bijv. bij behangers, etc., de wet trouw wordt nageleefd?

A. Ik geloof het wel.

19. V. Welke ervaring hebt gij van de werking der arbeidswet?

A. Ik geloof, dat zij voor groote industrieën, fabrieken, boekdrukkerijen, enz., voortreffelijk is, maar niet gunstig werkt voor kleine industrieën, waar voor onbeduidende werkzaamheden kinderen gebruikt kunnen worden, zonder eenige schade voor hen zelf en tot groot voordeel van het huishouden.

20. V. Uwe bedenking betreft zeker in de eerste plaats het eindigen van het werk om 7 uur?

A. Dat is een van mijne bezwaren.

21. V. Acht gij het niet noodig, dat het opgroeiende geslacht van ambachtslieden in de gelegenheid zij om 's avonds nog wat te leeren?

A. Uw ideaal is mooi en goed, maar gij bereikt het niet. Eene 25jarige ondervinding heeft mij geleerd, dat de jongens geen lust hebben om na afloop van 't werk naar school te gaan. Men krijgt ze er niet heen, zij bedanken er voor. En een gevolg van dat uitscheiden om 7 uur is, dat de jongens thuis minder inbrengen en echte straatslijpers worden en allerlei katekwaad uithalen.

22. V. Zou dat niet hebben van lust om na 7 uur nog onderwijs te gaan genieten er misschien toe moeten leiden om dat uur nog te vervroegen? En zoudt gij er u over verheugen, indien de wetgever dan het genieten van voortgezet onderwijs verplichtend stelde?

A. Ik kan die vraag niet in ééns beantwoorden. Leeren is natuurlijk altijd goed, maar dwang kan daarbij niet baten. De jongens, de ouders en vele onderwijzers schenen mij toe niet mede te werken. Raadpleeg, zooals ik gedaan heb, de ondervinding, die men in Duitschland heeft opgedaan omtrent dit punt. Ik was vroeger ook een groot voorstander van zulk eene wet, en heb zeer gewenscht dat ook hier leerplicht werd ingevoerd. Maar in Duitschland zeide men mij, dat het toch niet helpt. Ik vroeg hen, hoe zij het maakten, want er stond toch straf op de overtreding; „ja”, antwoordden zij, „dat geeft niets, want die menschen bezitten niets, derhalve is de boete niet op hen verhaalbaar”.

Dit in antwoord op uwe vraag, of ik leerplicht wenschelijk zou achten voor de avondschool.

23. V. Wij kunnen thans niet in gedachtenwisseling treden over de al- of niet uitvoerbaarheid van eene praktische wet op de leerplicht, maar, afgezien van de uitvoerbaarheid, zou zulk een wet uwe sympathie hebben, niet alleen voor de dag-, maar ook voor de avondschool met voortgezet onderwijs?

A. Voor de dagschool buiten eenige quaestie, maar de avondschool, — daar heeft men met zooveel factoren te doen, die het antwoord moeten bepalen. Er zijn vele menschen, die onmogelijk hun dagelijksch brood kunnen verdienen, zonder dat de jongen medehelpt in den beperkten tijd, die de arbeidswet stelt, en wanneer de jongen den geheelen dag gewerkt heeft, is hij ongeschikt voor avondonderwijs.

24. V. Hoort gij veel klagen over straatschenderijen van jongens in de avonduren?

A. Er zijn altijd veel straatschenderijen gepleegd, overal; jongens hebben altijd en overal allerlei streken, maar als het leegloopers worden, dan worden het straat-slijpers, want die jongens hebben geen thuis, zooals wij, en dat is oneindig gevaarlijker.

25. V. Zijn die straatschenderijen toegenomen sedert de invoering der arbeidswet?

A. Dat zou ik niet durven zeggen, want dan zou ik feiten moeten kunnen aangeven, maar de commissaris van politie zegt wel, dat die straatschenderijen het gevolg zijn van het geloof van de jongens en meisjes, die om 7 uur niet meer mogen werken.

26. V. Gij hebt gesproken van vruchteloze pogingen om herhalingsonderwijs ingang te doen vinden; wat is daarvan?

A. Ik sprak van avondschoolen, toen het de mode nog niet was geworden, om van herhalingsonderwijs te spreken. Om het herhalingsonderwijs voor de meesters

— ik ben nog wat ouderwetsch, ik moest naar de wet spreken van hoofden en onderwijzers — wat meer aantlokkend te maken, is een zekere geldelijke vergoeding toegestaan, maar men krijgt er de jongens niet heen. Nu zal ik nog wat vertellen van de ouderwetsche avondschool. Dat was eenvoudig herhaling van het onderwijs van de hoogste klasse, waar alle kinderen waren toegelaten van die hoogste klasse, en die, welke de dagschool reeds verlaten hadden. Nu hebben wij in lateren tijd ingevoerd het onderwijs in nuttige handwerken voor meisjes en in het teekenen voor jongens, hoewel wij daar grooten tegenstand ontmoetten van het onderwijzend personeel. Ik ben op dat idee gekomen door de ondervinding in mijn huishouden, waar de dienstboden hoegenaamd niets van nuttige handwerken afwisten. Een ander doel bij het invoeren van het onderwijs in de handwerken was om de meisjes naar de avondschool te krijgen, want nu zeiden de ouders: „zij moeten 's avonds naar de breischool”, en dit wapen werd hun uit de hand geslagen. Ook achtten sommige onderwijzers het minder wenschelijk, dat op de school onderwijzers en onderwijzeressen werkzaam zouden zijn. Die bezwaren evenwel worden door mij niet gedeeld. Het beter bezoek van de avondschool door meisjes, waarop ik hoopte, heeft echter niet plaats gehad.

27. V. Gij zeidet, dat gij bij vele onderwijzers geen medewerking hebt gevonden voor de avondschool. Die verklaring heeft mij getroffen, omdat m. i. zeer zeker van onderwijzers mag verwacht worden, dat zij in het algemeen belang doen, wat zij kunnen, om de herhalingsavondschool zooveel mogelijk te bevolken. Waaraan schrijft gij die ontstentenis hunner medewerking toe?

A. Ik sprak niet van de herhalingsavondschool, maar van de oude avondschool.

28. V. Bestaat er bij de onderwijzers grootere ingenomenheid met de tegenwoordige herhalingschool?

A. Ja, maar die heeren zijn er toch niet in geslaagd die school goed bevolkt te krijgen. Er bestaat echter geen antipathie.

29. V. Zijn door het gemeentebestuur pogingen aangewend bij de werkgevers om ze te bewegen, aandrang uit te oefenen op hunne jeugdige arbeiders voor het bezoek van avondschoolen?

A. Van wege het Gemeentebestuur niet, van wege de individueele leden van het Gemeentebestuur zeer zeker. Onder andere wat de burgeravondschool betreft, hebben wij veel moeite gedaan om de ouders der jongens te bewegen hunne kinderen er heen te zenden. Maar het aantal jongens, dat er komt, is inderdaad zó klein, dat men dadelijk ziet, dat het aan medewerking bij de ouders ontbreekt.

30. V. En de werkgevers?

A. Ik heb hooren zeggen, dat indertijd de Hollandsche Spoorweg-Maatschappij, die vele werklieden in dienst heeft, dezen heeft aangezet, om hunne kinderen naar de burgeravondschool te zenden.

31. V. Om op de arbeidswet terug te komen. Gij hebt gezegd, dat gij eene bijzondere schriftelijke machtiging aan politie-ambtenaren geeft om toezicht uit te oefenen. Geeft gij die bijzondere schriftelijke machtiging voor elke werkplaats en voor elken keer afzonderlijk, of geeft gij eene doorlopende machtiging?

A. Eene doorlopende. Volgens de wet mag dit ook mijns inziens, hoewel anderen dit betwisten. Wanneer het toezicht eenigszins doel zal treffen, dan moet de man, als hij vermoedt, dat de zaak niet in orde is, dadelijk de werkplaats kunnen binnengaan, en niet eerst behoeven te zoeken naar den Burgemeester of een anderen ambtenaar.

32. V. Zijn er nog al aanvragen bij u gekomen naar aanleiding van art. 5, alinea 3 om tijdelijk, gedurende twee achtereenvolgende dagen, langer te mogen werken?

A. Van 1 Januari tot 30 Juni 1891 is 20 maal die vergunning verleend aan hoofden van werkplaatsen.

33. V. Is die vergunning ook eenige malen bij denzelfden persoon voorgekomen?

A. Ja, bij modemaaksters. Die hadden zelfs in den regel aan geen twee dagen genoeg, maar dan stuurde ik ze naar den Commissaris des Konings, die 8 dagen verlof kan geven. Voor het overige, meen ik niet, dat van die alinea 3 van art. 5 misbruik wordt gemaakt.

Gij hebt straks gevraagd naar mijne toepassing van art. 19. Ik pas de machtiging van art. 19 speciaal met het oog op de modemaaksters toe. De inspecteur moet vergunning hebben om 's avonds de werkplaats binnen te treden, want het zijn particuliere huizen. Te dien opzichte heb ik ook nog de zwaarigheid gehad, dat de patroons klaagden, dat de chef, de juffrouw die het commando voert, ook niet langer dan 8 uur mocht blijven. Ik heb echter gezegd, dat dit de bedoeling van de wet niet kon wezen.

34. V. Zijn u gevallen bekend, dat de Commissaris des Konings vergunning ingevolge art. 5 heeft verleend?

A. Ik geloof het wel.

35. V. Is daarover nooit officieel uw advies gevraagd?

A. Neen.

36. V. Volgens art. 7 van de wet kan door den Burgemeester verlof worden gegeven om op bepaalde Zondagen een mannelijk persoon beneden 16 jaren te doen werken voor het schoonmaken van den stoomketel. Is daarvoor door u vergunning verleend?

A. Ik herinner het mij niet.

37. V. Hoe staat het met de aangiften van ongelukken?

A. Van 1 Jan. 1890 tot 30 Juni 1891 zijn 274 kennisgevingen van ongelukken, ter zake van in fabrieken en werkplaatsen verrichten arbeid, ingekomen.

Bij het onderzoek bleek meestal dat het ongeluk van onbeduidenden aard was.

Zoo ontving ik onlangs eene kennisgeving van een ongeluk in de fabriek van Beijnes. Bij het ijzerschaven was door het losraken van een stuk ijzer aan een werkman de pink gekneusd. Al deze bescheiden gaan in handen van een adjunct-inspecteur van politie, waarvoor ik van het Rijk eene belangrijke bijdrage verwacht.

Zoo ontving ik van de werkplaats der Holl. Spoorwegmaatschappij opgave, dat een der werklieden zijn rechtervoet verstuikt had.

Het komt mij wel voor, dat men de wet in een bespottelijk daglicht tracht te stellen, door dergelijke kleinigheden ter kennis van den burgemeester te brengen.

38. V. Maar in de beide gevallen, die gij noemt, kon de betrokken persoon gedurende 2×24 uren niet werken?

A. Ik denk dat wel, maar wat een last wordt ons bezorgd met dergelijke kleinigheden.

39. V. Men kan toch niet vooraf altijd weten, of een geval ernstige gevolgen na zich zal slepen; is dus onderzoek niet wel degelijk noodig, waar er ten minste 2×24 uren verhindering is om te arbeiden?

A. Goed, maar de wet is te algemeen en had alleen ernstige gevallen moeten omschrijven.

40. V. Dan zou echter de ernst van het geval geheel afhankelijk zijn gemaakt van het subjectief oordeel van den werkgever, niet waar?

A. Zeker, maar wij moeten ook vertrouwen stellen in het gezond verstand en de goede trouw, die bij de meerderheid van ons volk nog bestaan.

41. V. Blijft dan toch de minderheid?

A. Ja!

42. V. Wordt door een speciaal daarvoor aangewezen ambtenaar de zaak in loco onderzocht, zoowel in de werkplaats, als bij den patiënt zelve?

A. Ja, en bij nalatigheid zou hij daarover ernstig worden onderhouden.

43. V. Thans kom ik tot de woningstoestanden der werklieden. Hoe is het daarmede in uwe gemeente gesteld?

A. De groote aanwas der bevolking van Haarlem van 29000 zielen in 1866 tot 52000 in 1891 bestaat voornamelijk uit werklieden, en die wonen thans zeer goed. In de oude stad heeft men toestanden, zooals men die in het algemeen in ons vaderland aantreft: kleine vertrekken, ongunstige ligging in pontjes, enz. en een klein aantal werklieden woont daar, maar het grootste aantal woont in woningen, die later gezet zijn. Toen de gemeente zich zoo sterk begon te ontwikkelen, kwam er behoefte aan werkmanswoningen, en ik heb mij veel moeite gegeven om te waken, dat die goed, aangenaam en gezond zouden zijn. Gelukkig is de Raad daarin met mij medegegaan. Ik zal dat kortelijk vertellen.

Eene zekere hoeveelheid land kwam in handen van speculanten, die bij mij kwamen met het plan om dien grond te bebouwen met straatjes van 2 à 3 M. breed. De politieverordening gaf mij toen nog geen bevoegdheid om mij daartegen te verzetten, maar ik heb de menschen voorgeslagen, dat zij aan de gemeente straten van 10 M. breed zouden cadeau geven, dan zou ik aan den Raad voorstellen op kosten van de stad die straten op te hoogen tot het peil, dat geen malaria meer te vreezen was, zoo hoog boven Rijnland's boezem, dat men een doorlopend gezonden toestand had; verder zouden dan die straten gerioleerd en bestraat worden. Met die voorwaarden namen de bouwers genoegen en de Raad heeft mijn voorstel aangenomen. Er is eene reeks straten, ik geloof een dozijn, gebouwd, voorzien met flinke woningen. Dat is het Rozenpriëel.

Aan de Leidsche vaart deed zich hetzelfde voor. Weer heb ik mijn doel bereikt, maar het heeft de stad tonnen gouds gekost. Ieder werkman heeft echter in die wijken eene nette woning, aan eene flinke straat en een tuintje achter zijn huis. Ik heb dat belang zoo sterk bevorderd, omdat m. i. het eerste middel van beschaving is: goed wonen, en het tweede middel: de school. Maar ik zou beginnen met goede woningen, opdat de werkman, wanneer hij vermoeid thuis komt, niet meer het huis uitloope, zooals plaats had in de ouderwetsche hollen. Dat hebben wij in Haarlem bereikt. Aan de Leidsche vaart hebben wij eene bevolking van ongeveer 6000 menschen en hetzelfde aan den kant van de Amsterdamsche poort.

De Raad begon echter op te zien tegen de groote kosten en heeft toen bepaald, dat, wanneer er grond overgedragen werd aan de stad, voor wegen f 1.— per M². door den grondeigenaar moest betaald worden tot vergoeding van de kosten. Een paar jaar later besloot de Raad om bij overdracht van grond aan de gemeente te doen betalen 75 pct. van de kosten, die de stad maken moest voor rioleering, bestrating, enz., en dat werkt ook goed. Ik heb echter die opvoering van kosten steeds trachten tegen te houden, omdat een van de grootste middelen om den werkman een menschwaardig bestaan te verzekeren zooals de socialisten zich tegenwoordig uitdrukken — daarin bestaat dat de huishuur laag zij.

Toen zijn er in Haarlem ontstaan verscheidene coöperatieve vereenigingen, welke de huizen in massa bouwden, en waar de menschen eene zoodanige huur betalen, dat er eene annuïteit in begrepen is, zoodat zij na langen tijd eigenaar van het huis worden. Onder die Coöperatieve Vereenigingen zijn er, die streng zijn op het punt van drankmisbruik, zoodat alle personen, die eenigszins misbruik maken van sterken drank, niet in die vereenigingen worden opgenomen. Op den duur heeft men dit echter niet kunnen volhouden, want er zijn, helaas, altijd menschen, die misbruik van sterken drank maken. Nu wonen al die menschen in hun eigen huisje met tuintje, en het is meer dan waarschijnlijk dat zij gaarne thuis zijn.

44. V. Over de coöperatieve bouwvereenigingen zullen wij later speciale getuigen hooren. Maar zijn er ook vele nieuwe woningen gebouwd door ondernemers, nadat de gemeente eene klimmende bijdrage heeft gevraagd in de kosten van rioleering, bestrating, enz.?

A. Er zijn er wel, maar de grootste massa van werkmanswoningen zijn in de laatste jaren door coöperatieve vereenigingen gebouwd.

45. V. Zijn er in Haarlem behalve de coöperatieve vereenigingen ook bouwvereenigingen, die uit een oogpunt van algemeen nut, niet om winst te behalen, woningen stichten voor den werkmansstand?

A. Neen, wel is er een geweest. Zij begon met het bouwen van arbeiderswoningen geheel op kosten van de vereeniging, welke dan tegen eene matige huur verhuurd werden. Zij wilde er echter niet aan verbinden, hetgeen ik verlangde, namelijk het zich meester maken en opruimen van de oude krotten in de oude stad. De vereeniging is teniet gegaan en zij heeft hare huisjes verkocht. Na dien tijd vooral zijn de coöperatieve vereenigingen beginnen te werken.

46. V. Waarom wilde de door u bedoelde vereeniging niet treden in uw denkbeeld om die oude krotten op te ruimen?

A. Zij zag tegen de kosten op. Ik heb haar gezegd, dat zij eerst die oude huisjes moest koopen en ze dan nog een of twee jaar tegen de oude hooge prijzen verhuren. Dan kon, zoodra er plaats beschikbaar was, eene nieuwe woning worden bijgebouwd en de oude afgebroken.

47. V. Toen gij straks spraakt van goede woningen, bedoelt gij daarmede die in het Rozenpréel en aan de Leidsche vaart?

A. Ja, vooral aan de Leidsche vaart.

48. V. Zijn de gelijksoortige woningen daar nog beter dan in het Rozenpréel?

A. Ik geloof het wel, doch dit zal u beter kunnen hooren van een der getuigen omtrent de coöperatieve vereenigingen.

49. V. Die nieuwe woningen moeten aan zekere eischen voldoen, niet waar?

A. Ja, maar de politieverordening is daaromtrent niet zoo heel streng. Zij moeten worden gebouwd op fundamenten, goed te keuren door Burgemeester en Wethouders. Zijn de fundamenten naar het oordeel van deskundigen niet voldoende, dan moeten zij veranderd worden. Voorts moeten zij gebracht worden op een bepaald peil.

50. V. En een minimum oppervlak hebben?

A. Ja, minstens 25 meter binnen de muren.

51. V. Ook eene zekere hoogte tusschen vloer en bintlaag?

A. Ja, 2,50 meter.

Enquête. — Haarlem.

52. V. Moet elke woning een eigen privaat hebben?

A. Ja. Wanneer de woningen voor meer dan één gezin bestemd zijn, bepalen Burgemeester en Wethouders, hoeveel privaten er moeten zijn.

53. V. Zijn er vele arbeiderswoningen, die door meer dan één gezin bewoond worden?

A. Heel weinig.

54. V. Hoe is het met het water?

A. Het voorschrift is, dat iedere woning aan de duinwaterleiding moet zijn aangesloten, of van eene goed drinkwater gevende pomp moet voorzien zijn.

De duinwaterleiding gaat over Haarlem naar Amsterdam. Nu heeft Amsterdam in 1884 met de duinwatermaatschappij een nieuw contract gemaakt zonder er Haarlem in te kennen, en daarin staat, dat aan de duinwaterleiding in andere plaatsen buiten Amsterdam geene uitbreiding mag worden gegeven. Al de woningen, die niet aan eene bestaande leiding zijn aangesloten, zijn dus nu van duinwater verstoken. Zelfs eene nieuwe school mocht niet van duinwater worden voorzien.

55. V. Dat komt zeker, omdat Amsterdam zelf zooveel water tekort komt?

A. Ja, en nu moet Haarlem er onder lijden, hoewel de wet tot uitbreiding der duinwatermaatschappij is gemaakt juist ten behoeve van Haarlem en Amsterdam.

56. V. De meeste nieuwe woningen, door ondernemers gebouwd, zijn toch zeker uit den tijd vóór de vernieuwing der concessie?

A. Ja.

57. V. Is intusschen aan bovengenoemde bepaling toch zooveel doenlijk de hand gehouden?

A. Ja. In de polders, naar welke zijde de stad zeer is ontwikkeld, gebruikt men Nortonpompen, die goed voldoen.

58. V. Wanneer geklaagd wordt over een deel der arbeiderswoningen, geldt dit uitsluitend de binnenstad?

A. Klachten komen zoo goed als niet voor. Vóór eenige jaren heeft eene philanthropische commissie de geheele oude stad in oogenchouw genomen, met het doel, om den toestand der arbeiderswoningen na te gaan. Zij zeide in haar rapport, dat de toestand hier en daar naar haar oordeel zeer ellendig was. Nu wil ik echter deze merkwaardigheid mededeelen, dat er eene reeks van woningen was, waaromtrent de commissie zich niet kon begripen, dat de menschen er gezond konden leven. Intusschen was er, volgens opgave der bewoners, nooit iemand ziek, en woonden de menschen er zeer naar hun zin; het komt mij voor, dat de commissie alles te veel bezag van uit het standpunt van rijke lieden. Het grootste gebrek was wel het gebrek aan lucht.

59. V. Gij spraakt toch zelf van krotten in de oude stad. Bestaan die er nog?

A. Er zijn er nog, ja, maar in 't geheel is, met den algemeen verbeterden toestand, ook daarin veel ten goede veranderd door de verhuurders zelven.

60. V. Hebt gij wel eens gebruik gemaakt van art. 190 der verordening, volgens hetwelk burgemeester en wethouders ongeschikt ter bewoning kunnen verklaren wegens gevaar voor leven of gezondheid?

A. Eene enkele maal, en dan altijd op rapport van deskundigen.

61. V. Nooit met het oog op het bestaande gebrek aan lucht?

A. Neen, want daarom haalde ik aan die ondervinding, in dat slop opgedaan, waar nooit een dokter kwam en de menschen volmaakt gezond waren.

62. V. Is thans niet weder eene commissie bezig met het instellen van een onderzoek naar slechte woningen?

A. Ik meen zoo iets vernomen te hebben.

63. V. Wordt art. 198 der verordening streng gehandhaafd, behelzende bepalingen op steigers bij huizenbouw en wat daarmede verband houdt?

A. Ik meen van ja, maar ik hoor er dikwijls over klagen, dat niettegenstaande de patroons de bepalingen naleven, het volk toch zoo zorgeloos is.

64. V. Is er van de zijde van het werkvolk over slechte naleving dier bepalingen nooit geklaagd geworden?

A. Neen.

65. V. Bestaat er in uwe gemeente keuring van levensmiddelen?

A. In onze gemeente is alleen keuring van vleesch en spek voorgeschreven; bij herziening der verordening is de visch er uitgevallen, omdat inmiddels in de algemeene verordening reeds een verbod was opgenomen omtrent uitstellen, verkoopen of afleveren van bedorven etenswaren.

Alzoo, wanneer er visch op de markt of in een vischwinkel is, die door den man van de vischmarkt bedorven wordt verklaard, dan wordt zij onmiddellijk op de mestbergplaats begraven. Daarvoor hebben wij echter niet, zooals voor vleesch en spek, een bepaalden keurmeester noodig.

66. V. Is de verordening omtrent het keuren van vleesch van jongen datum?

A. Neen, die was er al, toen ik in 1866 optrad.

67. V. Is er meer dan ééne vischmarkt, ééne voor de beter bedeeden en ééne voor de minder gegoeden, zooals men dat in andere steden wel aantreft?

A. Neen, er is ééne groote vischmarkt voor rivier- en zeevisch, waar de menschen een bank kunnen kiezen. De vischafslager slaat in de nabijheid aangebrachte visch af. Vele kooplieden uit IJmuiden, Zandvoort, enz. venten hunne visch op de groote markt, zonder staangeld te betalen in de nabijheid der vischmarkt. Niettegenstaande de huurders der banken op de markt mij herhaaldelijk hebben verzocht dat tegen te gaan, heb ik dit nooit willen doen, omdat de burgerij belang heeft bij goedkoope visch en die verkregen wordt door veelvuldig aanbod.

68. V. Komen uwe ambtenaren vaak in de gelegenheid om de algemeene bepaling der politieverordening toe te passen, waarbij de verkoop enz. van in bedorven staat verkeerende etenswaren verboden is?

A. Ten aanzien van visch herhaaldelijk, van vleesch zelden. Worden paarden, runderen of schapen afgekeurd, dan worden zij tevens onbruikbaar gemaakt. Er worden overigens per jaar ongeveer 410 paarden geconsumeerd in Haarlem.

69. V. Bestaat er toezicht op de melk in uwe gemeente?

A. De melkinrichting laat haar melk onderzoeken, wat niet belet, dat men haar later kan vervalschen. Maar het denkbeeld, dat iets gekeurd wordt, trekt het publiek aan.

70. V. Bedient de melkinrichting ook de minder bevoorrechte klassen der bevolking?

A. Dat durf ik niet zeggen.

71. V. Komen er nooit klachten tot u over het gehalte van de melk?

A. Neen; maar wel geloof ik, dat de melkslijters, die van de boeren de melk zuiver krijgen, er water bij doen.

72. V. Is nooit door het gemeentebestuur overwogen om bepalingen te maken ten einde zooveel mogelijk het vermengen van melk met water te keeren?

A. Wij hebben gemeend, dat het doel onbereikbaar was, want al neemt men heden eene proef, morgen kan de melk toch weder vervalscht worden.

73. V. Zoudt gij niet meenen, dat een greep af en toe effect zou hebben en er de schrik in zou jagen?

A. Ik geloof het niet.

74. V. Heeft de drankwet invloed uitgeoefend op het getal drankgelegenheden en waarneembaren invloed op het drankgebruik?

A. Het eerste zeer zeker. Vóór dat de wet bestond, waren er in Haarlem ongeveer 300 drankwinkels; bij het in werking treden van de wet werd aan 235 vergunning verleend en thans bedraagt het getal 208. Wij zijn zeer streng in het vragen van machtiging aan Gedeputeerde Staten om vergunning boven het getal te geven; want wij zijn ver hoven het getal, dat de wet toelaat. Wil de wet effect hebben, dan moet die ook zoo stipt mogelijk worden uitgevoerd.

Het vergunningsrecht bracht ongeveer f 10.000 op. Dat was ridicul weinig, vergeleken bij andere plaatsen in ons land. In Arnhem bijv., waar de bevolking 2000 zielen minder telt, brengt het vergunningsrecht f 26.000 op. Toen heb ik gezegd: „dat ligt aan de taxateurs, die eene verkeerde basis hebben”. Daarop heb ik de heeren te Utrecht, Arnhem en 's Hertogenbosch — de groote steden Amsterdam, Rotterdam en Den Haag heb ik buiten spel gelaten — verzocht mij in te lichten, hoe daar gehandeld werd. Het bleek mij, dat te Arnhem het scherpst werd gehandeld, en nu werden op mijn voorstel nieuwe taxateurs benoemd, die zich eerst te Utrecht en te Arnhem op de hoogte van hunne taak zijn gaan stellen. Toch bracht het recht daarna nog maar f 1000 meer op. Die taxateurs deden dus ook niet, wat hun voorgesteld werd, en daarop hebben wij weder nieuwe aangesteld. Nu zijn wij eindelijk op f 15.000 gekomen. Daaruit ziet men, hoe onregelmatig de drankwet werkt ten aanzien van het vergunningsrecht.

75. V. Hoe staat het met het drankverbruik na de invoering van de drankwet?

A. In 1881 was het verbruik van jenever in Haarlem bij eene bevolking van 38000 inwoners 85509 liter, per hoofd $15\frac{372}{1000}$ liter. Dit zijn opgaven van den controleur der belastingen, waarbij men niet moet vergeten, dat te Haarlem niet zoo ontzettend veel gedronken wordt, maar dat er veel wordt uitgevoerd zonder geleide-biljet. Als een boer met zijn wagen voor eene herberg stilsthoudt en om 10 liter jenever vraagt, kan de herbergier toch niet eerst een geleide-biljet gaan halen; hij zal dit ten minste in de meeste gevallen niet doen.

76. V. Is dat getal liters per hoofd na de invoering van de drankwet lager geworden?

A. Ja, in 1887 was dit in plaats van $15\frac{372}{1000}$ geworden $13\frac{538}{1000}$ liter.

In de na te noemen jaren is in Haarlem verbleven het getal liters sterke drank, in den navolgenden staat vermeld.

Jaar.	Getal inwoners.	Liters sterke drank, in Haarlem verbleven.	Drankverbruik per hoofd.	Aanmerkingen.
1881	38,153	586,509	15,372 L.	Bij het in werking treden der wet werd voor 235 localiteiten vergunning verleend; dat is thans gedaald tot 208. Vóór de wet bestond, waren te Haarlem ongeveer 300 drankwinkels.
1882	39,986	590,307	14,758 L.	
1883	42,064	613,830	14,593 L.	
1884	44,030	636,853	14,464 L.	
1885	45,574	629,796	13,819 L.	
1886	46,734	652,551	13,963 L.	
1887	48,135	651,671	13,538 L.	

PROCESSEN-VERBAAL door de politie opgemaakt wegens openbare dronkenschap:

1881	415
1882	778
1883	730
1884	657
1885	589
1886	545
1887	443
1888	355
1889	497
1890	545

77. V. Waaraan schrijft gij die vermindering van het aantal liters per hoofd toe, aan verminderden uitvoer naar buiten de stad of werkelijk aan minder gebruik in Haarlem zelf?

A. Ik hoop, dat er in Haarlem minder gebruikt wordt, de reden durf ik niet zeggen. Wanneer gij mij vraagt, of ik groot onderscheid zie in het misbruik van sterken drank op de openbare straat tusschen 1881 en nu, moet ik dat tot mijn leedwezen ontkennend beantwoorden. Ik heb er dikwijls met den commissaris van politie overgepraat, doch wij konden er nog geen beterschap in zien.

78. V. De drankgelegenheden, die verdwenen zijn, zijn zeker kleine?

A. Ja, en dit beschouw ik als een zegen.

79. V. Wanneer er gezegd wordt: wat helpt de drankwet, indien alleen de kleine winkeltjes verdwijnen, dan zijt gij het daarmee niet eens?

A. Neen. Ik acht het beter, indien er hoe langer zoo minder van die kleine drankgelegenheden komen, indien niet de schoenmaker aan zijn werk zittende, een pintje jenever naast de deur kan laten halen. Ik weet dit bij ondervinding.

80. V. Volgens art. 107 van de verordening, die ik vóór mij heb, mogen tapperijen open zijn tusschen zonsopgang en 11 uur 's avonds. Is daar niet onlangs verandering in gekomen?

A. Dezer dagen. Men had den burgemeester de onaangename taak opgelegd, om het sluitingsuur te kunnen verlengen. Dit is onaangenaam, want alle burgers zijn gelijk en op die manier schept men ongelijkheden. De kroegen moeten om 11 uur dicht, doch nu heb ik naar eene bevredigende oplossing gezocht. De meer aanzienlijke drankgelegenheden en restauraties kregen verlof tot 12 uur open te zijn, dit is herroepbaar, en op voorwaarde, dat, wanneer in die lokalen ongeregeligheden plaats vinden, de vergunning voor het later dan 11 uur open blijven wordt ingetrokken.

Nu is er iets bijgekomen. Het vorige jaar was er bepaald, dat gedurende de kermis de kroegen niet langer dan tot 2 uur mochten open blijven. Nu worden wij den laatsten dag van de kermis altijd met een bezoek van eenige duizenden Amsterdammers vereerd, tot ergernis van alle weldenkenden. Voor 7 uur 's avonds begint de kermis niet, maar om 2 uur 's nachts moesten de kroegen dicht. Dit gaf niet veel, want om 4 uur, bij zonsopgang, mochten ze weer open. Dit stond dan overal geannonceerd. In den tusschentijd haalden ze dan opgerechtigheden in de bolwerken of Den Hout uit, en het lieve leven was om vier uur weer in vollen gang. Toen is er gezegd: „dat gaat toch niet.”

Toen werd besloten de vergunningslocaliteiten te laten sluiten van 's avonds 11 tot 's morgens 7 uur.

81. V. Dat geschiedde dus naar aanleiding van het misbruik van dien eenen kermisnacht; maar zat er ook nog een ander doel achter?

A. Ja, voor zoo'n enkel buitengewoon geval ben ik zoo bang niet, dat redt zich wel; maar ik vond het verkeerd den werkmán zoo vroeg in den morgen gelegenheid tot het drinken van een borrel te geven.

82. V. Werd daarvan veel gebruik gemaakt door den werkmán?

A. Ik geloof van ja.

83. V. Is er bij den Raad niet aanhangig een verzoek van werkliedenverenigingen om in bestekken voor gemeentewerken bepalingen op te nemen omtrent minimum-loon en maximum-arbeidsduur?

A. Ja, dat verzoek is in handen van Burgemeester en Wethouders of van eene Raadscommissie om rapport; en daarover mag ik mij dus niet uitlaten.

84. V. Bestaat er eene regeling voor gevallen van ziekte en ongelukken der gemeentewerklieden?

A. De gewoonte bestaat om bij ziekte het loon uit te betalen. Verzuim bestaat voor stadswerklieden niet, wel overwerk en daar is men fel op.

Ook bij ongelukken ontvangen de werklui in den regel steun en bij overlijden ontvangen weduwen f 2.— f 3.—, of f 4.— naar omstandigheden.

85. V. Krijgen de oude werklieden pensioen?

A. Ja, maar eene officieele regeling bestaat daaromtrent niet.

86. V. Wordt in de bestekken voor werken, van gemeente wege uitbesteed, de verplichting opgenomen om de werklieden, die daaraan arbeiden, tegen ongelukken te verzekeren?

A. Ja.

87. V. Moet de aannemer de werklieden te uwen genoegen bij eene maatschappij verzekeren?

A. Ja. Wij krijgen de polis, ik meen, dat bij algeheele onbekwaamheid tot werken of overlijden f 1000 wordt betaald en bij tijdelijke onbekwaamheid 1 gld. daags.

88. V. En bij gedeeltelijke blijvende invaliditeit een bedrag minder dan f 1000, al naar mate van de verminking?

A. Ik geloof, ja.

89. V. Zijt gij, als burgemeester, wel eens geroepen om tusschen beiden te treden bij moeilijkheden tusschen patroons en werklieden?

A. Neen.

90. V. Hebben in den tijd, dat gij burgemeester zijt, nooit ernstige, naar buiten zich openbarende moeilijkheden plaats gehad tusschen patroons en werklieden?

A. Neen.

E. A. JORDENS.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

H. W. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Paulus Harmen Franciscus Bakker, oud 31 jaar, hoofd van de tweede tusschenschool te Haarlem.

91. De Voorzitter: Is die tusschenschool eene school, die door jongens en meisjes bezocht wordt?

A. Ja.

92. V. Met welk schoolgeld?

A. Zeven en een halve cent per week, wat vermindert, wanneer er meer kinderen van één huisgezin op school zijn.

93. V. Hoe lang staat gij aan het hoofd van die school?

A. Sedert 1 Augustus 1890.

94. V. Hebt gij niet vóór dien tijd gestaan aan het hoofd van eene openbare kosteloze school?

A. Ja, van 1 September 1886 tot 1 Augustus 1890.

95. V. Hebt gij groot verschil waargenomen in het gehalte van de kinderen van die twee scholen?

A. Op die kosteloze school hadden wij betrekkelijk gegoede kinderen, omdat de wijk door gegoede arbeiders werd bewoond, maar toch was het verschil in gehalte nog zeer groot in vergelijking met dat der betalende school.

96. V. Welke is in Haarlem de grens tusschen kostelons en betalen?

A. Eene vaste grens bestaat niet. Onder een inkomen van f 8.— per week moet echter nooit schoolgeld betaald worden.

97. V. Is men op dit punt naar den gemakkelijken of moeilijken kant?

A. Naar den gemakkelijken kant. Wanneer ik adviseer tot toelating van een kind op de kosteloze school, dan volgt men steeds mijn advies.

98. V. Hadt gij op die kosteloze school in het algemeen kinderen van arbeiders, die geregeld werk hadden?

A. Ja, die school ligt aan den overkant van het Spaarne, waar de werkplaatsen der Holl. Spoorw.-Mij zijn, en nu waren het meest kinderen van die werklieden.

99. V. Wordt er op die werkplaatsen niet meer verdiend dan f 8.— per week?

A. Ja, maar vele ouders van mijn leerlingen verdienen ook minder, vooral gewone sjuwerlieden. Men gebruikte echter voor de kosteloze toelating op mijne school consideratie, zoodat er ook kinderen gingen van vrij wat werklieden, die meer verdienden dan f 8.— Zoo waren er bijv. op die school 6 kinderen van één werkmán, die man verdiende f 14.— per week, maar wanneer hij voor die zes kinderen had moeten betalen, dan zou hij te veel van zijn weegeld hebben moeten afstaan en daarom liet men de kinderen toe op de kosteloze school.

100. V. Kwam het aan uwe kosteloze school wel voor, dat gij in den wintertijd waarnaamt vermindering van leervermogen tengevolge van onvoldoende voeding?

A. Zeker, meer dan eens. In dat opzicht bewijst de vereeniging „Kindervoeding” sedert vijf of zes jaren uitstekende diensten. Van die voeding wordt veel gebruik gemaakt, vooral door kinderen, wier ouders geen vast werk hebben. Geregeld werden van mijne school elken winter ongeveer 90 kinderen voor de voeding aangegeven, maar allen konden er niet dadelijk aan deelnemen, omdat daarvoor de fondsen niet toereikend waren.

101. V. Hoeveel keeren in de week kon elk kind aan de voeding deelnemen?

A. In het eerste jaar tweemaal, later drie of viermaal.

102. V. Kondet gij in sommige gevallen, waarin dit naar uwe meening noodig was, verder gaan en de kinderen elken dag zenden?

A. Ja, ik was daarin vrij, als de nood groot was. Ik nam daarbij in aanmerking de sterkte van het gezin, of de moeder weduwe was, of de vader werk had of niet, of hij veel of weinig verdiende, enz.

103. V. De bemoeiingen van de vereeniging zijn zeker beperkt tot de wintermaanden?

A. Ja, ongeveer van November tot het begin van Maart.

104. V. Bestaat er uws inziens in de zomermaanden geen behoefte aan?

A. Ook in de zomermaanden komen er wel gevallen voor van veel gebrek lijden. Onder andere herinner ik mij een kind, dat op een bank zat te schreien; ik ging er naar toe en het bleek mij, dat zij herhaaldelijk naar school was gezonden zonder eten. Ik heb dat gezin toen door liefdadigheid van mij en anderen geholpen.

105. V. Geloof gij, dat die gevallen zich in de zomermaanden zóó zelden voordoen, dat daarin wel door individueele liefdadigheid is te voorzien, en het niet in hooge mate wenschelijk moet worden geacht, dat de vereeniging „Kindervoeding” hare bemoeiingen ook tot die maanden uitstrekke?

A. Ik geloof niet, dat dit in de zomermaanden noodig is.

106. V. Welken invloed heeft naar uwe meening die bemoeiing van de vereeniging „Kindervoeding”?

A. Het is een prikkel tot trouw schoolbezoek, terwijl het leervermogen door die voeding wordt versterkt; het

onderwijs wordt beter verwerkt en opgenomen, want van leeren met eene leege maag komt niet veel.

107. V. Wat is uwe ondervinding betreffende de waardeering door de ouders?

A. Over het algemeen zijn zij zeer erkentelijk. Wanneer zij soms meer gaan verdienen, heb ik meermalen een briefje gehad, dat zij nu zooveel verdienen, dat hunne kinderen niet meer aan de voeding behoeften deel te nemen.

108. V. Geloof gij niet, dat die kindervoeding ook ernstige schaduwzijden heeft?

A. Dat geloof ik op grond van mijne ondervinding niet.

109. V. Wat hoort gij ten dien aanzien van uwe collega's?

A. Hunne verklaringen stemmen geheel met de mijne overeen. De resultaten zijn op de verschillende scholen gelijk.

110. V. Is het u bekend, of alleen kinderen van openbare scholen aan de voeding kunnen deelnemen?

A. Neen, ook die van de R.-K. Parochieschool, van de Zusterschool, van de Christelijke school van den heer Verhorst, kunnen er aan deelnemen.

111. V. Hadt gij op uwe kosteloze school betrekkelijk veel gevallen, dat de kinderen onvoldoende gekleed ter school kwamen?

A. Betrekkelijk niet veel. Het kwam meer voor, dat de kinderen onvoldoend geschoeid op school kwamen. Intusschen is ook daarin door een fonds voorzien, waaruit ik bons kan afgeven. In dit opzicht werkt de weldadigheid zeer goed.

112. V. Werkt dat fonds gelijkelijk voor alle scholen, ook voor de bijzondere?

A. Voor de bijzondere, zoover mij bekend, niet.

113. V. Hoe was het met het schoolverzuim gesteld op uwe kosteloze school?

A. Vrij gunstig. In 1886 bedroeg dit 7 pct., in 1887 8 pct., in 1888 7 pct. en in 1889 weer 8 pct. Van 1890 kan ik niet spreken, omdat ik halverwege dat jaar die school verlaten heb.

114. V. In die percenten is zeker ook begrepen het verzuim wegens ziekte?

A. Ja.

115. V. Leverde verzuim wegens ziekte ver het grootste contingent?

A. Dat hing er van af. Ik had eene gescheiden school voor jongens en meisjes. In Januari 1890, de influenza-maand, bedroeg het schoolverzuim voor ziekte bij de jongens 13 pct. en bij de meisjes 20 pct. Het totale verzuim was toen 16 pct. bij de jongens en 24 pct. bij de meisjes.

116. V. Kwam er niet veel schoolverzuim door arbeid voor?

A. Bij de meisjes wel. Ik heb indertijd uit eene lezing, door den heer De Kanter in Tivoli te Amsterdam gehouden, bemerkte, dat ook het resultaat van zijne onderzoekingen was, dat het schoolverzuim op de kosteloze scholen bij de meisjes grooter was dan bij de jongens. Bij mij was het soms 2maal zoo groot, gewoonlijk echter was de verhouding als 3 tot 2.

Enquête. — Haarlem.

117. V. Moesten veelal de meisjes het huishouden waarnemen in plaats van de moeder, wanneer deze uit werken ging?

A. Dit is eene van de redenen. Wegens ziekte blijven ze ook gauwer thuis. Ik verwijs naar de cijfers omtrent het schoolverzuim in den influenza-tijd, zoeven door mij genoemd.

118. V. Waren alleen in uwe school de jongens en meisjes gescheiden?

A. Vroeger waren alle kosteloze scholen aldus gescheiden, maar alleen aan de mijne bleef het zoo.

119. V. Is men door ervaring tot de meening gekomen, dat het gemengde stelsel de voorkeur verdient?

A. Ik denk er anders over. Ik ben voor het gescheiden stelsel. In de eerste plaats, omdat het handwerk- en teeken- onderwijs beter tot zijn recht komt. Bij het gemengde stelsel wordt de onderwijzeres te dikwijls uit hare klasse gehaald om ergens anders handwerkonderwijs te geven. Ik heb eene onderwijzeres, die op die manier 6 uren in de week uit hare klasse was.

120. V. Gij hebt dus bezwaren, ontleend aan de organisatie van de school en van het onderwijs, niet aan den omgang tusschen jongens en meisjes?

A. Die zijn er echter ook. Ik heb op mijne kosteloze school nooit iets gemerkt van een verkeerden invloed der beide seksen, wel op mijne tegenwoordige school; niet ernstig, maar toch zóó, dat ik er streng op letten moet.

121. V. Hoe was het op uwe kosteloze school gesteld met den duur van het onderwijs?

A. Gewoonlijk bleven de kinderen tot hun 12de jaar. Een enkele ook tot 13 of 14 jaar.

122. V. Die op hun 12de jaar weggingen, bleven die ten minste tot het einde van den schoolcursus?

A. Veelal, maar niet altijd.

123. V. Hebt gij dan van uw kant bij de ouders er wel op aangedrongen om ten minste tot het einde van den cursus de kinderen te doen blijven, en met succes?

A. Ja, in vele gevallen.

124. V. Hebben uwe collega's dezelfde ervaring?

A. Dat durf ik niet zeggen.

125. V. Zijn er wel eens pogingen bij de werkgevers gedaan om hen te overreden, geen kinderen in 't werk te nemen, die de school niet geheel hadden doorloopen?

A. In dien geest heeft laatst de plaatselijke schoolcommissie gehandeld; trouwens Burgemeester en Wethouders deden dit reeds in 1840. Vele werkgevers hebben aan dit verzoek der schoolcommissie voldaan, maar een bezwaar daartegen is, dat er kinderen zijn, die, hoewel 6 jaren op de banken gezeten hebbende, toch niet de hoogste klasse hebben bereikt; en dezulken zouden daardoor moeilijk een baas kunnen krijgen. Ik heb er dan ook wel gehad, die mij later verzochten om een bewijs, hoe lang zij school hadden gegaan.

126. V. Moedigt gij uwe leerlingen, die u verlaten, aan om naar de burgeravond- of een andere avondschool te gaan?

A. Ja, en dikwerf met vrucht.

127. V. Men heeft ons gezegd, dat zulke avondscolen nog te schaars bezocht worden; is dat zoo?

A. Er blijven er altijd nog te veel af, maar velen profiteeren er toch van; maar misschien maakte mijne school daarop eene gunstige uitzondering, om de reden, die ik voorheen aangaf.

128. V. Gij zeidet voorheen, dat er groot verschil te bespeuren is, tusschen uwe vroegere leerlingen op de kosteloze school en uwe tegenwoordige op die voor betalenden. Waarin bestaat dat verschil?

A. In het beter verwerken van de leerstof en het meerdere profijt, dat mijne tegenwoordige leerlingen van het onderwijs hebben. Ook verzuimen zij niet zoo dikwijls.

129. V. Zijn uwe tegenwoordige leerlingen ook voor een deel uit den ambachtsstand?

A. Ja, voor $\frac{1}{3}$, en dan zijn het kinderen van uitstekende werklieden en meesterknechts.

130. V. Blijven zij ook langer op school?

A. De meergegoeden blijven langer; de anderen tot hun 12de, 13de jaar. De kinderen der minst goeden gaan het eerste weg.

Op het oogenblik heb ik mijne hoogste klasse in twee afdelingen gesplitst, de eene is eene herhaling van het geleerde in de andere. Ik dring er steeds op aan, dat de kinderen die feitelijk 7de klasse ook zullen volgen.

131. V. Wordt daar niets gedaan dan herhalen, wat in de vorige afdeling werd geleerd?

A. In die 7de klasse worden enkele vakken gecombineerd met de 6de klasse, maar de hoofdvakken, rekenen, taal en lezen, zijn gescheiden, en dan heeft men in die 7de klasse voortzetting van het geleerde in de 6de.

132. V. Meent gij, dat het bezoek van de gewone lagere school tot het 12de jaar voldoende is?

A. Neen, mijn wensch zou zijn de kinderen minstens te houden tot het 14de jaar. Naar mijne ervaring zou dan het onderwijs veel beter vruchten dragen en de leerstof niet zoo spoedig vervloeien.

133. V. Gesteld, dat op het onderwijs tot het 12de jaar op de gewone lagere school voortgezet onderwijs in de avonduren volgde, zoudt gij dan nog zeggen, dat dit niet voldoende was?

A. Als dat onderwijs verplichtend was, kon het voldoende zijn; maar als men de kinderen vrij laat, weet ik niet, of er wel veel zullen komen.

134. V. Intusschen 'is uw wensch, als ik u goed begrijp, deze, dat het bezoek van de lagere school verlengd worde, afgezien van de omstandigheid of herhalings-onderwijs volgt?

A. Zeer zeker.

135. V. Gij zult het met mij eens zijn, dat voor vele gezinnen de geldelijke opoffering, die dit ten gevolge zou moeten hebben, een zeer ernstig bezwaar zou zijn?

A. O ja.

136. V. Is nu uwe meening, dat de wetgever moet ingrijpen, hetzij door leerplicht, hetzij door verbod van arbeid, zoodat het bezoek van de lagere school met één of twee jaren worde verlengd, ondanks het groote bezwaar, dat daarvan voor de gezinnen het gevolg is, of kan zijn?

A. Dat geldelijk bezwaar is zeer groot, maar ik zou op dit punt niet durven beslissen.

137. V. Gij bepaalt u dus tot het uiten van een wensch uit een onderwijzers-oogpunt?

A. Zeker.

138. V. Gaan de meisjes niet in den regel vroeger van school dan de jongens?

A. Op mijn kosteloze school verlieten vele Katholieke meisjes de school, wanneer zij hare communie hadden gedaan, maar langzamerhand ben ik er toe gekomen, ze tot haar twaalfde jaar te houden.

139. V. Hadt gij veel Katholieke leerlingen?

A. Op mijn kosteloze school meer dan de helft. Die kinderen deden gewoonlijk hare communie op haar elfde jaar en verlieten dan de school; maar dan ging ik naar de ouders toe, om te trachten ze nog eenigen tijd op school te houden, en dat gelukte meestal.

140. V. Hebt gij u daaromtrent ook wel in relatie gesteld met geestelijken?

A. Neen, nooit.

141. V. Hebt gij eene schoolbibliotheek in uwe school?

A. Ja.

142. V. Wordt daar veel gebruik van gemaakt?

A. Ja, een zeer druk gebruik. Op de vorige school bestond de bibliotheek uit ongeveer 400 deelen en op mijn tegenwoordige school uit 200 deelen, omdat zij nog eerst korter bestaat.

143. V. Werd op uwe vroegere school evenveel gebruik gemaakt van de bibliotheek als op uwe tegenwoordige?

A. Zeker; de bibliotheek was ook daar een zeer aantrekkelijke zaak, voor de jongens zoowel als voor de meisjes.

144. V. Hadt gij de ondervinding, dat de boeken, behalve door de kinderen, ook door de ouders gelezen werden?

A. Zeker; somtijds kreeg ik wel eens de boodschap, of het boek nog eene week gehouden mocht worden, want dat vader het nog niet uit had.

145. V. Weet gij ook, of er uit die boeken tehuis wel hardop voorgelezen werd?

A. Dat niet, want in zulke huisgezinnen maken de kleine kinderen meestal leven.

146. V. In Haarlem is, naar ik meen, eene zeer groote en druk gebruikte volksbibliotheek van wege het Nutsdepartement. Is het u bekend, of daar eene speciale afdeling is voor jeugdige lezers?

A. Dat weet ik niet zeker.

147. V. Ik doe de vraag om deze reden: die kinderen verlaten de school op twaalf- of dertienjarigen leeftijd; er verloopt dus een betrekkelijk groot aantal jaren vóór zij volwassen zijn. Zij zijn gewend aan lezen; hoe kunnen zij nu die gelukkig ontwikkelde behoefte aan lezen met voor hun leeftijd passende boeken bevredigen in de eerste jaren na het verlaten van de school?

A. Dat weet ik niet; wel komen er van de oud-leerlingen bij mij om een boek uit de bibliotheek ter leen, en dit geef ik ze gewoonlijk. Een druk gebruik wordt er echter niet van gemaakt.

148. V. Gij kunt dus niet zeggen, hoe zij gewoonlijk hunne behoefte aan lectuur in die jaren bevredigen?

A. Neen; waarschijnlijk maken zij gebruik van de gewone leesbibliotheek, maar 't is de vraag, of die voor hen de geschiktste lectuur levert.

149. V. Hebt gij aan uwe school eene spaarbank?

A. Wel aan mijne tegenwoordige tusschenschool, maar aan de kosteloze school had ik die niet. En dat heeft eene reden. De kinderen op de kosteloze scholen hebben geen centen om te sparen.

150. V. Geloof gij niet, dat die kinderen toch heel wat snoepcenten krijgen?

A. Daarvan heb ik nooit iets kunnen merken.

151. V. Waren er geen bloeiende snoeptafels in de buurt van uw school?

A. Er waren een paar snoeptafeltjes, maar of zij bloeiend waren, weet ik niet.

152. V. Is er aan geen enkele kosteloze school te Haarlem eene spaarbank?

A. Ik geloof het niet.

153. V. Hoe wordt er aan uw tegenwoordige school gespaard, door tusschenkomst van de Rijkspostspaarbank?

A. Neen, door bemiddeling van de Nutsspaarbank. Ik heb kistjes, waarin voor elken leerling een vakje is, dat elke maand wordt geledigd, en een boekje, waarop alles wordt bijgeschreven.

154. V. Wordt er ook door de kinderen van gewone werklieden deelgenomen aan het sparen?

A. Zeker, er zijn wel werklieden, die in den zomer hunne kinderen laten sparen om 's winters het schoolgeld te kunnen betalen.

155. V. Zoodat het spaargeld voor een deel eigendom is van de ouders?

A. Ja.

156. V. Sparen de ouders op die wijze ook 's zomers wel eens voor andere doeleinden?

A. Ja wel, R.-K. kinderen voor een communiepakje, andere voor St.-Nicolaascadeaux, enz.

157. V. Waarom sparen zij door bemiddeling van de kinderen en gaan zij niet rechtstreeks naar de spaarbank?

A. Omdat zij bij mij met een paar centen tegelijk kunnen inbrengen, terwijl de minste inbreng bij de gewone spaarbank 25 cents is.

158. V. Zijt gij bij uw komst aan de tusschenschool dadelijk begonnen met sparen?

A. Mijn voorganger was er al mede begonnen.

159. V. Sommige onderwijzers beweren, dat het sparen afgunst opwekt, leidt tot oneerlijkheid en dergelijke kwade gevolgen. Hebt gij daarvan iets kunnen waarnemen?

A. Ik heb er nooit iets van bemerkt, maar mijne ervaring is nog zeer kort.

160. V. Komen u wel gevallen ter oore van overtreding van de arbeidswet?

A. Enkele gevallen wel, en dan heb ik er steeds dadelijk werk van gemaakt de ouders te waarschuwen.

Op de kosteloze scholen komt het herhaaldelijk voor, dat de jongens dienst doen bij houders van brooddepôts. Dan moeten zij 's morgens om 5, 6 of 6½ uur met kar of mand het brood rondbrengen. Het gevolg is, dat zij òf te laat op school komen, geheel verzuimen, òf zoo vermoeid zijn, dat zij geen lust meer in het volgen van het onderwijs hebben. Ik heb dit nu ook op de tusschenschool met 4 jongens, die nog in de 4de klasse zitten.

161. V. Dus zijn er onder die kinderen, die nog geen 12 jaar zijn?

A. Ja.

162. V. Hebt gij aan de politie er kennis van gegeven?

A. Ik heb er wel mede bedreigd, maar het tot nog toe niet gedaan.

163. V. Hebt gij u niet in relatie gesteld met de werkgevers?

A. Ja wel, en dat heeft ook wel eens geholpen, maar ik sta er niet voor in, dat de kinderen weder niet bij een ander begonnen.

164. V. Verneemt gij, wat ouderen dan 12jarigen betreft, gevallen van wetsovertreding?

A. Zoover ik weet, niet.

165. V. Niet dat kinderen 's avonds na 7 uur werken?

A. Neen.

166. V. De bepalingen der arbeidswet worden dus, voor zoover uwe kennis reikt, ten opzichte van diegenen, die ouder zijn dan 12 jaar, te Haarlem nageleefd?

A. Zoover mij bekend is, ja.

P. H. F. BAKKER.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJJAARDS, Adj.-secretaris.

ZITTING VAN VRIJDAG 24 JULI 1891.

Tegenwoordig de heeren :

KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

VISSER.

Verhoor van Hendrik Salomon Loran, oud 48 jaar, hoofd van de bijzondere Christelijke school voor den werkenden stand, te Haarlem.

167. De Voorzitter: Staat gij al lang aan het hoofd van uwe school?

A. Sedert Mei 1886.

168. V. Hoeveel kinderen telt zij?

A. 404 leerlingen, zoo jongens als meisjes.

169. V. Wordt er schoolgeld geheven?

A. Ja, één kind betaalt 60 cents; wanneer er meer kinderen uit één gezin zijn betaalt ieder 50 cents.

170. V. Zijn het kinderen uit den werkenden stand?

A. Ja.

171. V. Ondervindt gij nooit bezwaar ten aanzien van de betaling van het schoolgeld?

A. Wij nemen nog al strenge maatregelen te dien aanzien. Wanneer het schoolgeld na een zekeren termijn niet betaald is, worden de kinderen weggezonden.

172. V. Ik bedoelde meer, of veel van de ouders bezwaar hadden het schoolgeld te betalen?

A. Er zijn altijd ouders, die klagen. Het schoolgeld is trouwens zóó laag gesteld, dat ieder het betalen kan.

173. V. Hebt gij kinderen uit de allerlaagste lagen der maatschappij?

A. Neen, daar is eene aparte school voor. Vroeger had ik ze wel. Het schoolgeld werd daarvoor gesuppleerd.

174. V. Valt het bij u voor, dat in den winter kinderen ten gevolge van onvoldoende voeding verzwakken in hun leervermogen?

Enquête — Haarlem.

A. Op mijne school niet.

175. V. En bij uwen collega Verhorst?

A. Hij klaagt er wel eens over; doch door de vereeniging voor kindervoeding wordt er genoegzaam in voorzien.

176. V. Hoe is het oordeel van uwen collega over de werking daarvan?

A. Hij is er zeer mede ingenomen.

177. V. Hoort gij door hem klagen over ernstige schaduwzijden van die bemoeiing?

A. Hij heeft daarvan nooit iets ondervonden. Hij vreesde, dat er ouders zouden zijn, die zich daardoor in hunne rechten gekrenkt zouden achten; maar dat is het geval niet geweest. Er maken 60 à 70 kinderen per dag gebruik van, naar ik gis.

178. V. Wordt die bemoeiing door de ouders gewaardeerd?

A. Ja.

179. V. Komt het wel eens voor, dat ouders zeggen: „wij zijn in beter doen, wij kunnen het nu wel missen”?

A. Ik kan mij niet herinneren, dit van mijn collega te hebben vernomen?

180. V. Hoe staat het met het schoolverzuim op uw school?

A. Dat is bijzonder gering; onwillekeurig verzuim, buiten ziekte, 7, 8 leerlingen per dag en dan nog bijna altijd loopende over dezelfde leerlingen, een bewijs, dat het bij de ouders schuilt.

181. V. Tot welken leeftijd blijven de meesten?

A. Tot 12 jaar, enkelen ook tot 13 à 14, hetgeen in de beide hoogste klassen goed kan, omdat die gesplitst zijn voor jongens en meisjes.

182. V. Gaan er veel vóór hun 12de jaar weg, of ook direct na den dag, dat zij 12 jaar zijn geworden?

A. Vóór dien tijd niet, maar vele ouders hebben wel de opvatting, dat de kinderen, zoodra zij 12 jaar zijn, weg moeten, hetgeen wij natuurlijk zooveel mogelijk bestrijden. Het grootste deel gaat weg tusschen 12 en 13 jaar.

183. V. Is die maatregel van splitsing der hoogste klassen in jongens en meisjes pas ingevoerd?

A. Reeds vóór 8 jaar. De oude school had 4 lokalen, en bij uitbreiding was er wel gelegenheid 8 lokalen te krijgen, geen 12, anders zouden wij parallelklassen gemaakt hebben.

184. V. Dus paedagogische redenen hebben er niet toe geleid?

A. Neen.

185. V. Is de duur van het schoolbezoek langer dan het 12de jaar in de laatste jaren toegenomen?

A. Neen; in den regel is dat altijd zoo geweest. Mijn voorganger heeft met succes daarop gewerkt en in die richting ben ik doorgegaan.

186. V. Komen gevallen te uwer kennis, dat kinderen beneden de 12 jaren buiten de schooltijden arbeid verrichten?

A. Dat komt wel voor als loopjongen bij bakkers of winkeliers in de tusschenuren en 's morgens van 5 à 6 uur tot 8½ uur. Ik geloof niet, dat dit uit behoefte voor de ouders voortkomt, maar meer, dat het eene liefhebberij is van de jongens om een spaarpotje te maken. De kinderen komen dan echter vermoeid en verkleumd ter school, wat hen minder geschikt maakt om het onderwijs te volgen.

187. V. Hebt gij bij de ouders wel pogingen aangewend om daaraan een einde te maken?

A. Ja wel, maar in slechts enkele gevallen heb ik succes gehad. f 1 's weeks komt een groot gezin zeer ten goede.

188. V. Hebt gij ook wel stappen gedaan bij de werkgevers?

A. Nog niet. De bakkers, die dergelijke jongens gebruiken, winnen er een grooten knecht mede uit; dus geloof ik niet, dat er veel kans op succes zou zijn.

189. V. Ik kom thans tot de kinderen boyen de 12 jaar. Hoort gij ook wel gevallen, dat van dezen 's avonds na 7 uur arbeid wordt gevorderd?

A. Hoofdzakelijk als loopjongen.

190. V. Geen gevallen van het laten verrichten van arbeid in fabrieken of werkplaatsen na 7 uur 's avonds door jongens of meisjes beneden de 16 jaar?

A. Neen, daarop is men zeer streng in Haarlem.

191. V. Is, naar uw oordeel, de straatschenderij toegenomen sedert de invoering van het wettelijk verbod van arbeid na 7 uur 's avonds voor jeugdige arbeiders?

A. Dat is moeilijk te zeggen. Er zijn in Haarlem veel jonge fabrieksarbeiders en arbeidsters, die in den regel langs de straat loopen 's avonds. Daarom zijn de fabrieksscholen opgericht.

192. V. Bedoelt gij te zeggen, dat het verschijnsel uws inziens niet verergerd is?

A. Neen.

193. V. Hoeveel van die fabrieksscholen, waarop gij zooveel doeldet, zijn er?

A. Twee, aan het hoofd waarvan ik sta, ééne voor jongens en ééne voor meisjes.

194. V. Geen andere?

A. Ja, sedert een jaar is er eene ingericht op de Katoen-Maatschappij, vroeger Prévinaire. Daar is sedert Januari eene inrichting geopend voor jongens der fabriek, vier avonden per week.

195. V. Van wie gaan die twee fabrieksscholen uit, aan het hoofd waarvan gij staat?

A. Van een dames-comité. De meisjesschool heeft al 14 jaar bestaan; de proef om eene jongensschool op te richten is indertijd mislukt door gebrek aan ondersteuning, maar sedert 1887 is die weder in orde gekomen, en voorloopig gaat het heel goed.

196. V. Wil ons in de eerste plaats omtrent de meisjesschool iets naders mededeelen?

A. De belangstelling in die school is voortdurend zeer goed, en het is hoofdzakelijk door gebrek aan plaats en middelen, dat men niet meer leerlingen kan toelaten: het hoogste getal is 50 meisjes. Zij krijgen 's Maandags- en 's Vrijdagsavonds onderwijs, terwijl de school gesloten is van 1 Juni tot 1 September, want des zomers komen die meisjes 's avonds, als zij den ganschen dag op de fabriek gewerkt hebben, niet gaarne.

197. V. Van welken leeftijd zijn zij?

A. Van 12 tot 19 jaar.

198. V. Zijn er eenige eischen van toelating?

A. Neen. De school is op godsdienstige leest geschoeid, maar er zijn ook Katholieke meisjes.

199. V. Welk onderwijs wordt er gegeven?

A. Wij geven onderwijs in lezen, schrijven, rekenen, bijbelsche geschiedenis en handwerken.

200. V. Wordt door de Katholieke meisjes ook deelgenomen aan de lessen in bijbelsche geschiedenis?

A. Ja, want wanneer zij daaraan niet deelnemen, worden zij van de school verwijderd. Wij hebben een enkel geval gehad van een meisje, dat hare communie moest doen en die toen niet meer op de school mocht blijven.

201. V. Hebben die meisjes van boven 12 jaar dan nog niet hare communie gedaan?

A. Er zijn er, die het op lateren leeftijd doen.

202. V. Waar gij geen eischen van toelating stelt en er meisjes van verschillende leeftijd komen, daar, zal eene classificatie wel zoo goed als ondoenlijk wezen?

A. Die heeft toch plaats; ik ben niet alleen daar, en voor de jongens word ik gesteund door een onderwijzer. De meisjes krijgen onderwijs van dames.

203. V. Het is intusschen niet eene inrichting, die men zou kunnen noemen eene school voor herhalings- en voortgezet onderwijs?

A. Neen, hoofdzakelijk voor jongens en meisjes, die behoefte hebben aan de eerste beginselen.

204. V. Dus kinderen, die de gewone lagere school niet behoorlijk doorloopen hebben?

A. Het peil hunner ontwikkeling staat meest bedroevend laag. Het peil is zoo laag, mede ook tengevolge van het ontzettend schoolverzuim; wij krijgen er wel, die geen letter lezen kunnen.

206. V. Uit de gemeente zelf?

A. Ja.

207. V. Zijn het dus zeer verwaarloosde kinderen?

A. Ja, zij behooren tot het laagste gedeelte der maatschappij.

208. V. Waar werken die meisjes?

A. Zij werken meestal op fabrieken, zooals op de zeepfabriek van den heer Swens, en op de garenderij, „de Garenklos“, te Bloemendaal.

209. V. Zij ontvangen ook onderwijs in handwerken, zooals gij zeidet; moet dit zich ook bepalen tot het eenvoudigste?

A. Dit onderwijs is aan de dames opgedragen, en ik bemoei er mij niet mede. Wel weet ik echter, dat zij de kleedingstukken, die zij bij feestelijke gelegenheden, zooals bij het sluiten van den cursus ontvangen, in den regel zelve vervaardigen.

210. V. Vindt gij een opvallend verschil tusschen de meisjes van de eene fabriek en die van de andere?

A. De zeepfabriek staat in dat opzicht bovenaan; die meisjes zijn veel flinker gereinigd; de zeep wordt aan die meisjes zoo weinig gespaard, dat de lucht somtijds zelfs hinderlijk is.

211. V. Nu ja, dat is wat de reinheid van gezicht en handen betreft. Maar hoe is het met hare kleeding?

A. Ook daarvan maakt de directeur, de heer Swens, bijzonder veel werk.

212. V. Geloof gij, dat de meisjes op de katoenfabriek lager staan aangeschreven in de publieke opinie?

A. Neen, dat heb ik nooit kunnen ontdekken. Maar de meisjes op de zeepfabriek zijn veel minder ruw in den omgang. Daar trouwens de zeepfabriek veel kleiner is, kan het toezicht er ook veel strenger zijn.

213. V. Hoe talrijk is de jongensafdeeling?

A. Wij hadden in den winter van 1887 op 1888 18 leerlingen, den volgenden 33, daarna 38, en eindelijk het laatste jaar 37 jongens.

214. V. Is dat, evenals bij de meisjes, eene school voor weinig ontwikkelden?

A. Ja.

215. V. Hoe vaak hebben de jongens les?

A. Eén avond; des Woensdags.

216. V. Waarom zoo weinig?

A. Omdat het lokaal maar drie avonden in de week beschikbaar is, waarvan twee avonden voor meisjes en één voor jongens.

217. V. Waar wordt het onderwijs gegeven?

A. In een lokaal in de Lange Annastraat, waar ook de Jongelings-Vereeniging komt. De commissie heeft dat voor drie avonden in de week gehuurd.

218. V. Waarom geschiedt het niet in een der schoolgebouwen?

A. Die leent men er niet graag toe. Ik zou het in mijne school niet graag hebben. De kinderen zien er nog al haveloos uit en brengen licht iets mede, wat ik er niet graag zou hebben.

219. V. Maar zou het niet in het belang van de kinderen zijn, opdat het onderwijs op meer avonden kon worden gegeven?

A. Dat is wel mogelijk.

221. V. Wordt er door de gemeente subsidie gegeven?

A. Neen, de kosten worden geheel uit daarvoor afgezonderde giften bestreden.

222. V. Geeft gij aan die fabrieksscholen gelegenheid tot sparen?

A. Dat gaat bij de meisjes beter dan bij de jongens, veel animo is er niet voor. Ik heb maar twee jongens gehad, die geregeld gespaard hebben.

223. V. Maar bij de meisjes gaat het beter?

A. Ja, daar schijnt meer liefhebberij voor te wezen.

224. V. Hoe gaat de administratie van die spaargelden?

A. Er wordt op een boekje bijgeschreven en terugbetaald. Rente wordt niet uitbetaald.

225. V. Is nooit overwogen om die spaargelden op eene groote spaarbank te brengen, ten einde de kinderen den weg daarheen te leeren?

A. Daarvan is geen werk gemaakt.

226. V. Komt gij veel in aanraking met de gezinnen uwer leerlingen van de gewone dagschool?

A. Wanneer de kinderen ziek zijn of er heeft langdurig schoolverzuim plaats, dan ga ik er zelf op af.

227. V. Gij zijt dus eenigermate bekend met de woningtoestanden?

A. Ja.

228. V. Wat is uw indruk daaromtrent?

A. Men is te Haarlem niet van slechte conditie. De coöperatieve bouwvereenigingen hebben in deze ontzagelijke verbetering gebracht. Vooral aan de Leidsche vaart heb ik veel leerlingen.

229. V. Geen uit het centrum van de stad?

A. Weinig.

230. V. Daar wonen zeker de laagste klassen der arbeiders?

A. Ja.

231. V. Komt gij daar wel eens?

A. Ik heb er gelukkig niet noodig.

232. V. Uwe leerlingen zijn dus uit de categorie van de meer welgestelde arbeiders met geregeld werk?

A. Ja.

233. V. Komen daar zelden tijden van werkloosheid voor?

A. In den laatsten winter nog al eens.

234. V. Hebt gij dan den invloed daarvan op de kinderen bemerkt?

A. Ik heb soms wel bemerkt, dat ze niet genoeg te eten kregen.

235. V. Kondt gij daarin voorzien?

A. Ik vroeg particulieren wel eens om ondersteuning, doch voldoende was het niet.

236. V. Is in zulke gevallen geen gebruik gemaakt van de vereeniging: „Kindervoeding“?

A. Ik heb het niet geprobeerd, wetende, dat die ouders, als tijdelijk buiten werk zijnde, er toch geen gebruik van zouden willen maken. Toch zijn die het, welke men het liefst zou helpen.

237. V. Komt gij wel met de vaders in aanraking, of laten dezen het overleg met u geheel aan de moeders over?

A. Wij hebben meest geen gelegenheid om met de vaders te spreken, en daarom wordt de gelegenheid daartoe meestal 's Zondags gezocht.

238. V. Neemt alle onderwijs der kinderen, die uwe school verlaten, dan voor goed een einde?

A. Velen gaan naar de burgeravondschool of naar de herhalingschool, welke dezen winter in het leven is geroepen. Wij steunen dat naar vermogen en naarmate de kinderen er behoefte aan hebben, in verband met het ambacht, dat zij kiezen.

239. V. Vindt gij daarin medewerking bij de werkgevers?

A. Ja, vooral sedert de bemoeiingen van de plaatselijke schoolcommissie. Er zijn zelfs werkgevers, die er veel belang in stellen en het aanmoedigen.

240. V. Er is te Haarlem immers ook eene kunstnijverheidsschool?

A. Ja, ook daarop gaan leerlingen van mij, ofschoon weinig, want daar is een dagcursus, benevens een avondcursus; die school heeft eigenlijk ten doel opleiding voor een kunstvak. Voor de meeste leerlingen is de burgeravondschool van meer nut.

241. V. Is aan uwe school geen herhalingsonderwijs verbonden?

A. Wij hebben eene avondschool gehad, maar die werd zóó slecht bezocht, dat het bestuur er een einde aan heeft gemaakt.

242. V. Zoodat een groot aantal leerlingen het leven door moet met de onderwijsbagage, die zij bij u tot het 12de jaar opdoen?

A. Ja.

243. V. Is dat naar uw oordeel voldoende?

A. Wij zorgen er zooveel mogelijk voor en meenen, als wij de kinderen laten gaan, dat zij voldoende ontwikkeld zijn.

244. V. Acht gij het niet van groot belang, dat het onderwijs langer worde voortgezet?

A. Wel voor de achterblijvers, maar anders over het algemeen niet.

245. V. Hebt gij ons wellicht nog iets mede te deelen?

A. Neen.

H. S. LORAN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Gerard Adriaan Hoog, oud 65 jaar, predikant der Ned. Herv. gemeente, te Haarlem.

246. De Voorzitter: Houdt gij zelf catechisatie voor kinderen uit de arbeiderskringen?

A. Ja wel, maar de toestand is eenigszins veranderd. Vroeger kregen wij, predikanten, de kinderen onmiddellijk van de stadsscholen, dus op 12-, 13jarigen leeftijd; in de laatste jaren echter is dit veranderd; de kerkeraad heeft thans gezorgd, dat er godsdienstonderwijzers zijn, die de Protestantsche kinderen op de stadsscholen en de tusschenscholen zelf godsdienstonderwijs geven, daarna krijgen zij onderwijs van de godsdienstonderwijzers tot hun 15de, 16de jaar. Wij krijgen nu de catechisanten op 15-, 16jarigen leeftijd.

247. V. En de kinderen op de bijzondere scholen?

A. Daarmede bemoeien wij ons niet, omdat dezen bijbelsch onderwijs krijgen onder de lessen.

248. V. Wat is uw indruk van het intellectueel gehalte uwer catechisanten?

A. Over het algemeen heeft men meer succes met de meisjes; die zijn op dien leeftijd flinker onderwezen dan de jongens. Ik heb op het oogenblik niet veel ambachtsjongens, maar daar tob ik erg mede, dat is tusschenbeide ellendig. Ik vraag mij dikwijls af, of dat nu de vrucht is van het onderwijs, dat zij genoten hebben, dat zij bijv. zoo gebrekkig lezen.

249. V. Waaraan schrijft gij dat verschil tusschen de mannelijke en vrouwelijke jongelieden toe?

A. Ik geloof, dat de meisjes over het algemeen trouwer schoolgaan dan de jongens, en dat dezen vroeger de school verlaten, omdat zij vroeg op een ambacht gaan en min of meer slaperig zijn. De meisjes gaan gewoonlijk in een dienstje en zijn niet zoo afgewerkt.

250. V. Ons is medegedeeld door een onderwijzer, dat op zijn school het verzuim van de meisjes juist grooter was. Wanneer overigens de jongens, zooals gij zeidet, zoo

gebrekig lezen, zal dat niet voor een groot deel daaraan te wijten zijn, dat zij eerst op zestienjarige leeftijd bij u komen en dus al eenige jaren van school zijn, zonder verder onderwijs te hebben genoten?

A. De algemeene kennis, die zij hebben, is gering; en de jaren, dat zij lager onderwijs genieten, zijn niet zoo vele, dat zij veel van het onderwijs opnemen. Op de tusschenscholen is het beter gesteld.

251. V. Zoodat gij den indruk krijgt, dat het betreurenswaardig is, dat het onderwijs zoo vroeg een einde neemt?

A. Ik ben voorstander van verplicht onderwijs en zou wenschen, dat de kinderen ten minste tot hun dertiende jaar op school moesten blijven.

252. V. Koestert gij die meening, ondanks het zeker ook door u erkende geldelijk bezwaar voor de ouders?

A. Zeker. In vele huisgezinnen zit men er al op uit te kijken, of de meisjes of jongens wat verdienen kunnen. Daarvoor is helaas, eene heel slechte reden; het kan gedwongen werkeloosheid van den vader zijn, maar meestal verdrinkt de man een groot deel van zijne verdiensten, en dan moeten de kinderen zorgen, dat moeder niet zonder geld is. De drank is eene groote kwaal onder de arbeidersklasse. Er zijn werklieden, die f 1 minder verdienen, maar die niet drinken en wier vrouw knap in het werk is, die wonen in wezenlijk goede en knappe woningen, zooals er thans door de verschillende bouwverenigingen worden gebouwd. Die arbeiders hebben woningen, welke uitstekend zijn; en dit geldt voor alle ambachten. Drankmisbruik is hier de hoofdzaak; het zijn altijd de ouders, die drank gebruiken, die zitten uit te kijken naar den dag, dat zij hunne kinderen te werk kunnen sturen.

253. V. U zullen vermoedelijk toch ook wel gezinnen bekend zijn, waar ordelijk geleefd wordt, maar die talrijk zijn, en waar wegens die talrijkheid de ouders, begrijpelijkerwijze, eveneens verlangend naar bedoelden dag uitzien. Maar zelfs wanneer gij aan die gevallen denkt, oordeelt gij, dat de wetgever toch behoort in te grijpen, opdat het onderwijs der kinderen langer dure?

A. Ja, het is altijd mijn oordeel geweest, dat voor dit groote belang al het andere moet wijken.

254. V. De meisjes uit arbeiderskringen, die op 16-jarigen leeftijd bij u op de catechisatie komen, op welk uur van den dag krijgt gij die?

A. Des Woensdagmorgens te 11 uur. Het zijn meest dienstmeisjes en het is eene zeer drukke catechisatie. De meisjes, die op dat uur niet weg kunnen, omdat haar dienst te druk is, kunnen altijd 's avonds bij een godsdienstonderwijzer terecht.

255. V. En de meisjes, die in fabrieken werken?

A. Dezen gaan natuurlijk alleen 's avonds. Trouwens het zijn er niet vele, nadat, naar mijn inzien, tot heil van de stad de groote weverij van Prévinaire opgeruimd is. Ik, voor mij, acht het een grooter ongeluk, wanneer zulk eene fabriek opgericht wordt, dan wanneer de halve stad afbrandt. Eene fabriek toch is niets anders dan eene kweekplaats van krachteloze mannetjes. Dit is gebleken, toen de weverij, waarvan ik zooveel sprak, opgeruimd is. Er kwamen toen mannetjes voor den dag, die geen mand turf konden versjouwen; zij hadden enkel hunne vingers tusschen twee touwen gebruikt, zoodat de andere spieren waren verdwenen. Zij zijn echter langzamerhand uitgestorven, of aan een petroleumwagen of brooddepôtje geholpen.

Ik heb veel verdriet van die fabriek beleefd. Wanneer er geen werk was, gingen ze naar Roubaix, en kwamen dan weer terug. Ik heb huisgezinnen gekend, die driemaal

Enquête. — Haarlem.

heen en weer zijn geweest, alles op kosten van de publieke liefdadigheid.

256. V. En de fabriek der Haarlemsche Katoenmaatschappij in haren tegenwoordigen vorm?

A. Die is beter, ook wat de verdiensten betreft. Er zijn ongeveer 200 mannen en vrouwen, en er wordt f 2000 des Donderdags uitbetaald.

257. V. Werkt het drukken uws inziens niet zoo nadeelig op de menschen?

A. Neen, ik heb dat altijd beter gevonden dan het weven.

258. V. Om op de catechisatie terug te komen: de avonduren, gegeven door een godsdienstonderwijzer, worden bijgewoond door dienst- en fabrieksmeisjes. Wordt er nu groot verschil tusschen die twee categorieën waargenomen?

A. Ik hoor van wel, en ik heb het vroeger ook ondervonden. De fabrieksmeisjes zijn minder, maar wat kan men er van verwachten? Het werken op ééne fabriek door beide geslachten werkt slecht. Ook bij de spoorwegmaatschappij werken enkele vrouwen aan het schoonmaken der wagens, doch eene vrouw, die een beetje knap is, zal ik daarvoor niet aanbevelen. De gemeene taal, die die vrouwen onder elkaar — want daar zijn geen mannen — uitbraken, is verschrikkelijk. Toch heerscht over het algemeen goede orde bij de spoorwegmaatschappij en dat kan ook niet anders.

259. V. Werkt het samenwerken van mannen en vrouwen op de bleekerijen ook ongunstig?

A. Er zijn zooveel bleekerijen niet in Haarlem, meer in Overveen en Heemstede.

260. V. Staan de meisjes, die op fabrieken werken, bij het volk zelf lager aangeschreven?

A. Wel een beetje. Wanneer men tegen een fatsoenlijk dienstmeisje zegt, dat ze 's avonds ter catechisatie moet komen, zegt ze dadelijk: „met die fabrieksmeiden?" Voor eene kleine bijdrage kunnen ze dan les krijgen bij den godsdienstonderwijzer aan huis.

261. V. Wordt er wel wat voor die fabrieksmeisjes gedaan?

A. Ja wel; de heer Loran heeft u daarvan zeker het een en ander kunnen mededeelen.

262. V. De jongens bezoeken de catechisatie zeker het meest 's avonds om 8, 9 uur?

A. Ja. Een paar ondernemingen en enkele particulieren, geven gelegenheid om dat tusschen 12 en 1½ uur waar te nemen, door toe te staan, dat de jongens wat vroeger heengaan en later komen, zoodat zij nog tijd hebben om te eten.

263. V. Ondervindt men niet, dat de jongens 's avonds mat en moede zijn?

A. Natuurlijk; na den heelen dag soms van 5 uur af in de lucht of in eene warme werkplaats bezig te zijn geweest, hebben zij groote neiging om te slapen en houden zij zich soms wakker door katekwaad te doen. Dat avondonderwijs is daarom een zwaar en vervelend werk; maar wat is er aan te doen? Men kan ze niet vóór dag en dauw laten komen. Het is niet naar mijn zin, maar het is bijna onmogelijk om daar verbetering in te brengen.

264. V. Hebt gij eene op ervaring gegronde overtuiging omtrent de werking van de arbeidswet, meer speciaal over het al of niet gunstige gevolg der bepaling, dat niet langer dan tot 7 uur mag worden gearbeid?

A. Neen, dat zal, dunkt mij, ook afhangen van de soorten van bedrijf. Ik acht het in vele gevallen niet eens zoo heilzaam, dat de kinderen er te vroeg uitscheiden, en als zij sterk genoeg zijn, zou het dikwijls beter zijn misschien, dat zij tot 8 uur moesten werken. Men moet maar eens zien, wat er 's avonds in de straten van Haarlem voorvalt. Die jongens en meisjes moeten niet zoo vroeg vrij zijn, zij gaan toch niet naar huis, en hun verblijf op de straat geeft maar aanleiding tot losbandigheid.

265. V. Wordt niets gedaan om de jeugdige personen van de straat te houden?

A. Er bestaat eene vereeniging van dames, die de meisjes 's Zondagsavonds bezig houdt met vertellen, muziek maken, enz., maar voor de jongens wordt niets gedaan.

266. V. Gij komt waarschijnlijk veel in gezinnen, en spreekt voorheen van groot verschil in de woningstoelstanden. Zijn die in de oude stad nog zeer ongunstig?

A. Ja, wel wat. Er is wel iets verbeterd, maar zeer krachtig is dit niet geweest. Op sommige punten is het gemeentebestuur zeer laks geweest. In 1866 is met de cholera-epidemie de ijver gekomen om de varkenshokken op te ruimen, maar die ijver is ook ras verkoeld, en die hokken zijn vooral gebleven in de sloppen der oude stad, die met kleine woningen zijn bezet en slecht zijn gerioleerd, zoodat zij met een beetje regen onder water staan, en dat is zeer ongezond.

In 1866 was er zulk een straatje in de oude stad, waar huis aan huis de cholera heerschte en waar ik al die menschen bezocht, Protestanten en Katholieken. Toen heeft men gezegd: dat de ziekte daar huis aan huis woedt, is een bewijs, dat er ongezonde toestanden zijn. Het was nog wel een hooggelegen straatje, maar er waren zeer groote varkenshokken. Men heeft die verwijderd en er is duinwater gekomen. Welk een onderscheid dit maakt, is gebleken uit den algemeenen gezondheidstoestand.

Ik kan u nog een feit mededeelen. Aan den Scheepmakersdijk was er in de bleekerijen bij de epidemie van vóór 1866 geen huis overgeslagen, maar in 1866 is er enkel een kind door de cholera aangetast. Ik vroeg aan Dr. Lubach, waaruit hij dat verschijnsel verklaarde, en hij antwoordde mij: „in de omstandigheid, dat de menschen daar nu duinwater drinken”.

In de oude stad nu zijn nog zeer slechte woningen. Zij worden natuurlijk slechtis noode gedwongen bezet door menschen, die in de betere niet terecht kunnen. Zij betalen dan ook maar 14 stuivers, terwijl voor ordentelijke woningen wordt betaald van f 1.80 — f 2.50. Voor de woningen van de vereeniging „de Werkmansvriend” wordt f 2.50 betaald met inbegrip van 25 cts. aflossing.

Er is nog eene vereeniging van Christelijke werklieden, die met f 30.000 zijn geholpen en die uitstekende woningen hebben gebouwd, die langzamerhand het eigendom van den bewoner worden. De huur is f 2.20 of f 2.30.

De leden dier vereeniging beslissen onder elkander bij ballotage, wie eene woning hebben mag; nooit echter mag er eene kroeg in zijn.

267. V. Die slechte woningen, zijn dat woningen in poorten, waar gebrek aan lucht en licht is?

A. Ja, en zeer vele daarvan moesten m. i. opgeruimd worden. Er is indertijd eene commissie geweest, die de stad bezocht en een rapport uitgebracht heeft; en daaruit bleek, dat er heel wat onbewoonbaars was.

268. V. De verordening geeft aan Burgemeester en Wethouders de bevoegdheid om wegens ongezondheid woningen onbewoonbaar te verklaren. Wordt er van die bevoegdheid uws erachtens niet voldoende gebruik gemaakt?

A. Neen; wanneer ik die bevoegdheid had, zou ik er heel wat opruimen. In de Lange Raamstraat en de Lange Boomgaardstraat, waar vroeger de wevers woonden,

vindt men vele van die krotten; ook nog enkele aan de overzijde van het Spaarne.

269. V. Schrijft gij het niet toepassen van de bepaling der verordening toe aan laksheid?

A. Wat of de macht- en rechthebbenden beweegt om minder doortastend te handelen, durf ik niet zeggen.

270. V. Die oude woningen hebben vermoedelijk slechts één vertrek?

A. Ja, er zijn ook goede woningen met één vertrek, doch dan hoort men de menschen toch klagen, dat zij geen achteruit hebben. Ongeveer 18 jaren geleden zijn er in de Hondensteeg door een paar mannen woningen gebouwd, dat ik gezegd heb: „het is God geklaagd, dat de gemeente hier niet tusschen beide komt”. Het zijn gangen van een beetje meer dan één meter breedte, en alles druischt daar tegen de regelen der gezondheid in.

271. V. Hebt gij in uwe gemeente vele gevallen van menschen, die door tijdelijke werkloosheid sterk achteruitgaan?

A. Op het oogenblik is de toestand vrij goed, omdat er te Haarlem ontzaglijk veel in het bouwvak te doen is. Maar de opperlieden en dergelijken verdienen in den winter natuurlijk niets en moesten dus thans opsparen. Daarvan komt echter in den regel niets; zij leven van den eenen dag op den anderen, en moeten dan des winters bedelen. De grootste kwaal is echter het losse werkvolk, dat in den zomer wel het een en ander bij de sterke ontwikkeling der stad te doen heeft, maar toch nooit vast werk verkrijgt. Ik denk hier natuurlijk niet aan de menschen, die bij de Holl. Spoorw. zijn of een vak verstaan.

Een jaar geleden kwam er een gezin uit De Lemmer, waarvan de man wel werk vond, maar toch wel inzag, dat hij op den duur geen werk zou behouden. Het was een knappe man, die niet dronk, en ik heb hem dan ook naar zijn land teruggeholpen.

272. V. Hebt gij in de vele gezinnen, waar gij komt, ook wel gelegenheid om in den pot te kijken?

A. Ja wel, zoo heb ik mij eens door een knap vrouwtje laten voorrekenen, hoe zij met zes gulden 's weeks, door wonderen van vindingrijkheid en zuinigheid, toekwam. Het middagmaal bestond echter uit enkel aardappelen met een stukje paardevet in de saus.

273. V. Maar hoe eten de redelijk gesalarieerde fabriekarbeiders en gezeten ambachtslieden er van?

A. Des Zondags eten zij nog wel eens een stukje vleesch of spek, maar in den regel komt dit niet op tafel. Door de broodvereenigingen krijgen zij meestal hun brood iets goedkooper. De qualiteit van het brood munt echter niet uit, want zij krijgen het altijd zonder melk gebakken.

De ongelukkige gehechtheid aan aardappelen doet hen dikwijls slechte aardappelen eten in plaats van erwten en boonen.

274. V. Hoort gij wel niet eens zeggen, dat het eten van erwten en boonen, met het oog op de groote magen, ook zijne schaduwzijde heeft, omdat men de vereischte hoeveelheid niet verdragen kan?

A. Ik heb wel eens van eene vrouw gehoord, dat haar man en jongens beter op erwten en boonen dan op aardappelen konden werken, en dat zij er niet zoo veel van noodig hadden ook.

275. V. Komt er — ik spreek nu niet van de laagste laag der bevolking — geregeld vet in het eten?

A. Ja. Bij knappe werklui zie ik ook in de week wel eens een schotelkje vleesch.

276. V. Hebt gij wel eens gezien, dat de man wat extra's kreeg?

A. Ja, dat heb ik wel eens bijgewoond.

277. V. Omdat de man meer kracht nodig heeft?

A. Ja.

278. V. Is in de vele jaren, gedurende welke gij in Haarlem leeft, de stoffelijke toestand van de arbeiders uws inziens vooruitgegaan?

A. Over het algemeen wel. Ik laat het proletariaat nu daar. De werklui verdienen veel meer en de eischen van het leven zijn ook hooger geworden. Er is heel wat meer weelde, in kleeding en in alles. Dit heeft ook zijne goede zijde. De lust tot uitgaan, tot liefhebberij-komedies, en dergelijke is echter ook zeer toegenomen; ook van hen, die het niet kunnen missen, en die men met ergernis naar de komedie ziet gaan.

279. V. Maar gij denkt ook aan weelde in goeden zin?

A. Ja. Een werkman, die een huisje van twee kamertjes heeft, richt er één altijd voor salon in. Knappe werklui zijn daarop zeer gesteld.

280. V. Gelooft gij, dat er ook beter gegeten wordt dan vroeger?

A. Dat zou ik niet durven zeggen. Vroeger kon men meer krijgen voor hetzelfde geld. Er wordt nu nog al eens gebruik gemaakt van paardevleesch.

281. V. Het gebruik daarvan neemt toe, niet waar?

A. Ja, en juist onder de knappe werklui. Ik vroeg eens aan een paardenslachter, of de bedelaars, die daar in de buurt woonden, niet veel bij hem kwamen. Hij zeide: „neen, die gaan carbonade koopen bij de groote slagers, maar bij mij komen de vrouwen van de arbeiders”. Ook zieken gebruiken veel paarderookvleesch. Er zijn 4 of 5 slachterijen.

282. V. Gij spraakt voorheen van misbruik van sterken drank. Heeft dat naar uw weten ook plaats in fabrieken en werkplaatsen?

A. Daar wordt geen drank toegelaten. Wel kan men de werklui van Beijnes, die goed geld verdienen en als liefhebbers bekend staan, dikwijls uit de fabriek komende naar de kroeg zien gaan. Op de werkplaats der Holl. Spoorwegmaatschappij werd vroeger ook wel in de werkplaatsen gedronken, wat ik zelf aangebracht heb, omdat men jongens den drank liet halen, hetgeen natuurlijk verderfelijk werkt; maar sedert wordt daar streng tegen gewaakt. Ook bij particuliere bazen komt het niet voor.

283. V. Wordt er veel in kroegen uitbetaald?

A. Dat is in de laatste jaren sterk verminderd; alleen gebeurt dat nog bij zekeren De Waal, een punibaas, die zelf kroeghouder is.

284. V. Niet bij bouwwerken?

A. Dat geloof ik niet.

285. V. Hebt gij nooit vernomen, dat vooral bij aannemingswerken het loon voor een gansche ploeg in een bankje aan één persoon wordt uitbetaald, die dan met de anderen naar eene kroeg gaat om het daar te wisselen en elk zijn deel te geven?

A. Daarvan ken ik geen geval. In de voorwaarden eener aanbesteding, welke ik verleden week heb laten houden voor een groot gebouw, was de bepaling opgenomen, dat er volstrekt geen drank op het werk mag gebruikt worden, maar 't opnemen van een verbod om in de kroeg uit te betalen is niet noodig geacht.

286. V. Neemt het misbruik van sterken drank in Haarlem naar uw oordeel toe of af?

A. Ik vrees, dat het niet afneemt. Er bestaan twee verenigingen, die er strijd tegen voeren, maar het geeft niet veel en 't misbruik is nog altijd erg groot.

287. V. Als de werklieden 'smorgens vroeg naar het werk gaan, is dan de gewoonte, dat zij eerst even de kroeg inwippen?

A. Ik woon dicht in de buurt van de fabriek van Beijnes, en van die werklieden zie ik er, die bij het begin en einde van elken werktijd er een gaan nemen. Andere knappe werklieden onthouden zich daarvan. Onder de timmerlieden, schilders en zelfs onder de metselaars zijn zeer knappe menschen, die thuis een kop koffie gebruiken vóór zij naar hun werk gaan. Men trekt de kroeg niet aan.

288. V. Is uw oordeel over de ambachtslieden in engeren zin gunstig?

A. Ja, wie een ambacht goed geleerd heeft, behoeft geen armoede te lijden, alleen hem laat de baas gauw schieten, die een ambacht half heeft geleerd. Mij is een geval bekend van een zoon van een gewoon steenhouwer, die de lagere school, de burgeravondschool en de teekenschool heeft bezocht, en die nu al de reparaties teekent voor de Groote kerk. Deze is een knap mensch geworden. Het ware te wenschen, dat meer gebruik werd gemaakt van de bestaande gelegenheden om zich te ontwikkelen, maar als de ouders er niet achterheen zitten, doen de jongens dat niet, of blijven gauw weg.

289. V. Hoort gij wel spreken over de openbare leeszaal in het gebouw van Weten en Werken?

A. Weinig, ik geloof, dat er weinig gebruik van wordt gemaakt.

290. De heer Kolkman: In het begin van het verhoor hebt gij gesproken van vrouwen, die in een werkplaats arbeiden. Zijt gij bekend met gezinnen, waarvan de vrouw in dat geval verkeert?

A. Neen, wel ken ik vrouwen, die bij De Breuk gedurende een gedeelte van het jaar groenteschoonmaken. Dit is een knap personeel; de vrouwen, die de wagens schoonmaken bij de spoorwegen, behooren tot de minste soort.

291. V. Over de gevolgen van de afwezigheid der vrouw uit het gezin kunt gij ons niets mededeelen?

A. De vrouwen, die bij den spoorweg zijn, zouden toch ook elders werk zoeken en de H. I. J. S. M. laat ze vroeg genoeg naar huis gaan om eten te koken.

292. V. Zoudt gij niet denken, dat het ook voor de moraliteit van die vrouwen beter ware, dat zij geheel uit de werkplaats wegbleven?

A. Wanneer zij geene verdiensten hebben, dan kleeden zij zich armoedig en gaan in den ochtend bedelen. Dan is het toch maar beter, dat zij f 4.50 in de werkplaats verdienen.

293. V. Zóóver durft gij dus niet gaan, te zeggen, dat alle vrouwenarbeid in fabrieken en werkplaatsen moest verboden worden?

A. Neen; wanneer eene vrouw geen kleine kinderen te verzorgen heeft, of zij kan hare kinderen laten verzorgen door eene groote dochter, dan zie ik geen kwaad in het werken in een fabriek. Verdient de man echter een fatsoenlijk loon, dan is het natuurlijk beter, dat de vrouw in het huishouden blijft en de kleeren in orde houdt.

294. V. Gij gelooft dus toch, dat de verdiensten, die eene getrouwde vrouw door werken in haar huishouden inbrengt, op andere manier verloren gaat?

A. Ja. Wanneer zij bijv. kleine kinderen hebben, moeten zij die uitbesteden, en wie weet, wat er van die kinderen wordt. Men heeft in Holland ook „angelmakers”.

295. V. Hebt gij wellicht nog op het een of ander onze aandacht te vestigen?

A. Ik herhaal den wensch, Mijnheer de Voorzitter, dat verplicht onderwijs ingevoerd moge worden, want in vele huisgezinnen wordt de opleiding der kinderen schromelijk verwaarloosd. Velen gaan niet naar school, en wanneer de meisjes wat grooter worden, moeten zij naar de kaard-fabriek, totdat zij later tot de prostitutie vervallen. Er zijn er, van wie ik vooruit zou durven zeggen, dat dit hun lot zal zijn. Daarom zou ik verplicht onderwijs zoo wenschelijk achten.

G. A. Hoog.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Jacobus Jozef Maria Lips**, oud 35 jaar,
Rooms-Katholiek priester, te Haarlem.

296. De Voorzitter: Zijt gij tot vóór korten tijd niet adviseur van de Jozefs-ambachtsleerlingenvereniging te Haarlem geweest?

A. Ja, doch slechts twee maanden lang.

297. V. Toch kunt gij ons zeker omtrent het doel en de organisatie dier vereniging het een en ander mededeelen?

A. Zij is eene afdeling van de H. Vincentius-vereening. De jongens van 12 tot 18 jaar kunnen deel uitmaken dezer vereening, en het doel is hen tot flinke godsdienstige werkheden op te leiden. Zij zijn bij verschillende patroons werkzaam.

298. V. Heeft de vereening een lokaal, waar zij de jongens ontvangt?

A. Ja, daar komen de jongens des Zondagsavonds bijeen. Zij ontvangen dan eerst godsdienstondericht, om verder daar den avond genoeglijk door te brengen. In de week komen zij er des avonds, om les te krijgen in het teekenen.

299. V. Hoeveel jongens zijn er in de vereening?

A. Ongeveer 65.

300. V. Hoe laat komen zij 's avonds op de werkdagen?

A. Om zes uur.

301. V. Zoodat zij vroeger dan de gewoonte is de werkplaats moeten verlaten, ten einde het teekenonderwijs volgen?

A. Ik weet niet beter, of het is zoo.

302. V. Heeft daaromtrent overleg plaats tusschen de vereening en de patroons?

A. De jongelui staan onder contróle van leden der Vincentius-vereening. Dezen gaan op bepaalde tijden bij de patroons rond om naar het gedrag en de vorderingen der leerlingen te informeren.

303. V. Wordt er ook plaatsing voor de jongens gezocht, wanneer zij de school verlaten?

A. Ja wel, er wordt zooveel mogelijk gezorgd, dat zij geplaatst worden op een vast ambacht of vak, waar zij zich voldoende kunnen bekwamen.

304. V. En zijn de leerlingen, die zich bij de vereening aangesloten hebben, verplicht het teekenonderwijs te volgen?

A. Neen.

305. V. Maar wordt er toch druk gebruik van gemaakt?

A. Zeker.

306. V. Hoeveel jongens zijn er gewoonlijk?

A. Dat zou ik niet kunnen zeggen. De president en de leden van het bestuur zouden u dat beter kunnen vertellen. Ik hield mij alleen met het geven van godsdienstonderwijs bezig.

307. V. Gaan er weinigen van de Katholieke jeugdige arbeiders op de burgeravondschool?

A. Dat is mij niet bekend. Onze school is voor die jongens, wier ouders bezocht worden door de leden van Vincentius. Er kunnen ook anderen geplaatst worden, doch het zijn hoofdzakelijk die jongens.

308. V. Gaaft gij uitsluitend godsdienstonderwijs aan jongens, die de school verlaten hadden?

A. Ja.

309. V. En die de communie al gedaan hadden?

A. Ja.

310. V. Op welken leeftijd geschiedt dat in Haarlem?

A. Op den leeftijd van 11 à 12 jaren.

311. V. 11 jaren is dus de minimum-leeftijd?

A. Ja.

312. V. Zijn het uitzonderingen, wanneer zij het later doen?

A. Ja.

313. V. Neemt, nadat de communie is gedaan, het bezoeken van de lagere school steeds een einde, of blijven zij wel langer?

A. Er zijn er, die langer blijven, maar er zijn ook veel huisgezinnen, waar men er met verlangen naar uitziet, dat de jongen wat gaat verdienen.

314. V. Is het dus niet regel, dat de jongens later dan hun 12de jaar de school verlaten?

A. Neen.

315. V. Er gaan nog al Katholieke kinderen op de openbare scholen, niet waar?

A. Ja.

316. V. Hoe is de catechismus van die kinderen geregeld?

A. In den regel van 12—1 uur, tusschen de schooluren.

317. V. Is dat ook zoo voor de bijzondere scholen?

A. Ja.

318. V. Verlaten de meisjes de school niet op jonger leeftijd dan de jongens?

A. Neen.

319. V. Hebt gij met uwe ambachtsleerlingen wel eens gesproken over den toestand in hun werkplaatsen?

A. Neen, ik heb na een paar maanden andere werkzaamheden gekregen.

320. V. Wat was uw indruk omtrent de algemeene ontwikkeling dier jongens?

A. Dat zij nog al goede vorderingen maken.

321. V. Kunt gij in dit opzicht eene vergelijking maken met andere gemeenten, waar gij vroeger werkzaam zijt geweest?

A. Neen, ik had daar andere werkzaamheden.

322. V. Gij komt zeker in vele gezinnen. Men heeft ons medegedeeld, dat de woningen aan het Rozenpriël en aan de Leidsche vaart nog al zeer goed zijn, maar dat er in de oude stad nog erge krotten staan, die af te keuren zijn voor bewoning uit een oogpunt van lucht, licht, enz. Hoe is daaromtrent uwe meening?

A. In de streek van de Leidsche vaart, waar ik het meest bekend ben, is de toestand der woningen zeer bevredigend. In de oude stad, bijv. in de Raamstraat en den Vijfhoek laat dat veel te wenschen over, maar of die woningen nu beslist onbewoonbaar zijn, zou ik niet durven verklaren.

323. V. Worden die slechte woningen uitsluitend bewoond door verwilderde gezinnen, of ook door knappe menschen?

A. Ook door knappe.

324. V. Bestaan zulke woningen steeds slechts uit één vertrek?

A. Er zijn huisjes bij, die door 3 gezinnen worden bewoond, zoodat elk gezin één kamertje heeft.

325. V. Vindt gij wel gezinnen, waar het nog voorkomt, dat jongens en meisjes boven het 11de of 12de jaar in hetzelfde bed slapen?

A. Tot zekeren leeftijd gebeurt het wel, maar tot 11, 12 jaar, dat durf ik niet beweren.

Enquête. — Haarlem.

326. V. Zijn er nog punten, waarop gij uwerzijds onze aandacht wilt vestigen?

A. Ik dank u, Mijnheer de Voorzitter.

J. J. M. LIPS.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Adrianus Cornelis De Kock**, oud 49 jaar, armenopziener der Nederduitsch Hervormde gemeente, te Haarlem.

327. De Voorzitter: Waarin bestaat uw werkring?

A. In het houden van toezicht op de bedeelden der Diaconie en het houden van de administratie.

328. V. Is er te Haarlem eene uitgebreide armverzorging van wege de Diaconie?

A. Voor eene stad als Haarlem nog al. Het aantal gezinnen varieert van 's winters 500 tot 's zomers 400 à 380. De laatste winter was uit den aard der zaak een zeer moeilijke.

329. V. Er zijn dus een 100 à 120 gezinnen, die alleen 's winters worden bedeeld. Wat zijn dat voor menschen?

A. Sjouwers, opperlieden, kaailoopers; menschen, die geen vast werk hebben.

330. V. Komen er des winters geen werklieden uit den eigenlijken ambachtsstand om bedeeling?

A. Een enkele, maar die menschen verdienen in den regel zooveel, dat zij toch geen bedeeling zouden krijgen, tenzij zij een gezin van 6 of 8 kinderen mochten hebben.

331. V. Is er dan eene zekere grens van verdienste, waar beneden alleen bedeeling wordt gegeven?

A. Neen, maar wij letten op de verdienste in verband met het gezin. Wie 6 of 7 gulden 's weeks heeft en een groot gezin, zal bijv. bedeeling krijgen; wie echter met zijn vrouw alleen is en datzelfde inkomen heeft, niet.

332. V. Zijn er wel eigenlijke ambachtslieden, die zoo weinig verdienen?

A. Neen, dat geloof ik niet; ik doelde op winkelnachts en dergelijken.

333. V. Uwe betrekking brengt u natuurlijk in aanraking met de gezinnen. Welke zijn uwe waarnemingen in zake de huisvesting van die soort menschen, waarover wij spreken?

A. De goede werkman is in den regel goed gehuisvest. Er zijn verschillende coöperatieve bouwverenigingen voor werklieden, die uitmuntend werken, maar de

menschen, die 's winters armlastig willen zijn en visites willen ontvangen van weldadige dames, gaan niet in die fatsoenlijke wijken, die hooren daar niet thuis, die kruipen naar de oude stad; dat zijn lieden, die ook geen goede kleeren willen dragen, anders wekken zij het medelijden niet op.

334. V. Nu doelt gij op de slechtste elementen, waarmee gij in aanraking komt?

A. Ja, maar die worden niet door de Diaconie, doch door de stad bedeed.

335. V. Onder degenen, die niet wonen in de betere wijken, zijn er toch zeker, tot wie uw werkkring zich uitstrekt?

A. Ja, bijv. gebrekkigen of weduwen; maar wanneer het bekend is, dat de man een slampamper is, dan zeggen wij: „gij kunt werken, dus gij krijgt geen bedeeling”.

336. V. Gij hebt dus meer te doen met menschen, die buiten hunne schuld in ongelukkige omstandigheden zijn gekomen. Wonen nu ook velen daarvan in die slechtere buurten?

A. Ja.

337. V. Verkeeren in dat oude gedeelte van de stad de woningen in een hoogst ongunstigen toestand?

A. Ja, ik ben lid geweest van eene speciale commissie van de Volksbond tegen drankmisbruik, en die commissie heeft verscheidene van die woningen als onbewoonbaar verklaard.

338. V. In welk opzicht waren zij dat?

A. Er was bijv. eene kelderwoning, waar ten gevolge van de vocht de bedstede niet kon gebruikt worden en de bewoonster, eene oude vrouw, sliep met haar bed op de steenen.

Eene andere woning, bewoond door man, vrouw en 6 kinderen, was zóó klein, dat er, behalve voor eene tafel, stoel en kachel, geen plaats meer was voor iets anders. Er was eene bedstede, en het in het verlengde van die bedstede, achter een gordijn, sliep de rest van de kinderen. Gelegenheid tot afvoer van faecaliën bestond er in het geheel niet. Toen wij aan de vrouw vroegen, waar zij de faecaliën bracht, antwoordde zij: „die werp ik des avonds in de gracht”.

339. V. Wat was dat voor een gezin?

A. Een zeer slecht gezin; de man was een dronkaard. De meesten van die lieden kunnen beter wonen, want het zijn zandschippers, enz., die 's winters kolen sjuouwen en betrekkelijk veel geld verdienen.

340. V. Zijn er nog betrekkelijk veel van die ellendige, woningen?

A. Neen.

341. V. Maar zijn er, behalve die bepaald ellendige die uws inziens toch verdienden aangekeurd te worden?

A. Wij hebben een verslag bij den Gemeenteraad ingediend om de instelling van eene bijzondere gezondheids-commissie te bevorderen, maar daarop is geantwoord, dat wij zelf maar positief slechte woningen moesten aanwijzen, en dat is zeer moeilijk te constateeren.

342. V. In de verordening staat, dat Burgemeester en Wethouders de bevoegdheid hebben om de woningen, die voor de gezondheid nadeelig zijn, af te keuren. Wordt niet van gemeente wege rechtstreeks de uitvoering daarvan verzekerd?

A. Neen, ik heb dit niet gezien. Er is in Haarlem eene geneeskundige armen-commissie, bestaande uit de stadsgeneesheeren, maar er bestaat geene officieele commissie, met het oog op die verordening.

343. V. Zijn er nog sloppen en stegen, waar licht en lucht onvoldoende zijn?

A. Alleen in de binnenstad een klein getal.

344. V. Hoe lang werkt gij in uwen werkkring?

A. 20 jaren.

345. V. Is de toestand in die jaren aanmerkelijk vooruitgegaan?

A. Zeker.

346. V. Bestaat die vooruitgang alleen in het bouwen van een aantal nieuwe woningen voor de aanwassende bevolking, of hebben ook de oude plaats gemaakt voor betere?

A. Het laatste ook. De zoogenaamde arken, waarin tal van gezinnen op en door elkander leefden, zijn grootendeels opgeruimd. De coöperatieve vereenigingen hebben trouwens ook dit gunstig gevolg gehad, dat de particuliere verhuurders betere woningen voor het geld zijn moeten geven.

347. V. Zijn er te Haarlem instellingen om 's winters werk te verschaffen aan werkloozen?

A. Niets van dien aard.

348. V. Zijn er nooit pogingen gedaan om de menschen door werkverschaffing te helpen?

A. Zoover mijn geheugen strekt, heb ik er nooit van gehoord.

349. V. Heeft de man, die geen werk heeft, geen andere keus dan tusschen in stilte lijden en om geld vragen?

A. Er zijn eene massa philanthropische instellingen in Haarlem, zoodat de armoede niet zoo groot is, zelfs dezen winter niet.

350. V. Bepalen die instellingen zich echter tot het verleenen van rechtstreekschen steun?

A. In geld en ook in levensmiddelen.

351. V. Hebt gij ervaring, dat dit nadeelig op de menschen werkt?

A. Soms wel. Er wordt wel eens te veel gegeven, o. a. door de doopsgezinde gemeente, hetgeen ten gevolge heeft, dat men er maar op doorleeft en er niet vlug genoeg bij is, wanneer er werk is.

352. V. Hebt gij genoeg ervaring van de geregeld werkende arbeiders om een oordeel uit te spreken over de vraag, of hun toestand in de laatste 10, 20 jaren is vooruitgegaan?

A. Ik ben er wel van op de hoogte, omdat ik ook het fonds van wijlen Abraham De Haas help besturen. Dit fonds ondersteunt alleen met turf die menschen, die in den winter niet bedeed worden. Hun toestand is anders geworden.

353. V. In hoever?

A. Ten eerste woont men beter, dan wordt er meer verteerd en vroolijker geleefd.

354. V. Bedoelt gij dit laatste in gunstigen zin?

A. Ja. De werklieden zien er 's Zondags netter uit, de kleding der kinderen en het meubilair is ook beter geworden. De arbeidersklasse is welvarender dan vroeger.

355. V. Is ook de voeding verbeterd?

A. De goede werkman kan zich beter voeden, dat geloof ik zeker. Ik heb hier het oog b.v. op de werklieden aan de werkplaatsen der spoorweg-maatschappijen.

356. V. Hoe is het in Haarlem met de ziekenzorg gesteld?

A. Er is een ziekenfonds, waar de meeste werklid van zijn.

357. V. Wat is daar de contributie en wat heeft men er voor?

A. De contributie is 10 cents per hoofd en per week, en voor de kinderen iets minder. Daarvoor krijgen ze geneeskundige hulp, geen uitkeering.

358. V. Zijn de menschen over dat ziekenfonds tevreden?

A. Ja, het wordt goed beoordeeld.

359. V. Heeft men vrije keus van dokter?

A. Ja, men heeft de keus onder een aantal daarvoor aangewezenen.

360. V. Het zal u wel bekend zijn, dat bij ziekenfondsen vaak geklaagd wordt, zoowel door de deelhebbers, dat zij niet met de vereischte zorg worden behandeld, als door de geneesheeren, dat de leden te veeleischend zijn. Hoe is dat te Haarlem?

A. Ik hoor ook wel van beide zijden klagen.

361. V. Is er geen Ziekenfonds, waar, nevens de contributie, eene kleinigheid per visite of per consult wordt betaald?

A. Neen.

362. V. Bestaan er uitkeeringsfondsen voor geval van ziekte?

A. Twee, van het oudste ben ik, droeviger gedachtenis, mede-oprichter geweest. Dat keerde tegen 10 cents contributie per week 18 weken lang f 6.— uit. En dat juist was de zwakke zijde, omdat het op den duur onmogelijk was dit vol te houden, vooral toen de influenza kwam. Toen wij door te groote aanvragen en door misbruik genoodzaakt waren de uitkeering in te krimpen, hebben de socialisten van het daaruit ontstane misnoegen gebruik gemaakt om een dergelijk fonds op te richten, waarheen de meesten zijn overgelopen. Vroeger had ons fonds 1100 leden, maar nu kwijnt het.

363. V. Zulke menschen, die misbruik maakten van het fonds, hadden toch altijd minder, dan wanneer zij werkten, gingen dus achteruit, niet waar?

A. Niet altijd; er waren er onder, die ook in andere ondersteuningsfondsen waren, of die, zooals bij de H. I. J. S. M. het geval is, voor in dienst ontvangen kwetsuren half of heel loon ontvingen, en op die wijze wel f 20 per week wisten te krijgen.

364. V. Kent gij fabrieken of werkplaatsen, waar de patroons uit eigen zak tegemoetkoming verstrekken bij ziekte?

A. Dat is, geloof ik, het geval op de werf „Conrad“. Bij de fabriek van Prévinaire bestaat een fonds.

365. V. Zijn er te Haarlem geen andere uitkeeringsfondsen bij ziekte dan de door u genoemde?

A. Ik meen, dat eene Amsterdamsche onderneming van uitkeering bij ziekte en overlijden nu ook in Haarlem zal gaan werken.

366. V. Dat is waarschijnlijk eene onderneming om geld te verdienen. Maar hebben de werklieden geen onderlinge fondsen?

A. Nadat ons groote fonds is opgedoekt, geloof ik niet, want dat andere heeft niet zoo opgenomen. Maar wel hebben zij in hunne vereenigingen ook van die uitkeeringen. Voor de bloemisten en de typografen weet ik, dat dit het geval is.

367. V. En de timmerlieden en dergelijken?

A. Dat is mij niet bekend.

368. V. Hebt gij onder de gezinnen, waarmede gij in aanraking komt, er nog al, wier meisjes werken op de bleekerijen, bij de katoenmaatschappij of in de zeepfabriek?

A. In de zeepfabriek werken enkele meisjes voor de doozenplakkerij; op de bleekerijen zijn er ook maar enkelen; maar meer zijn er in de katoenfabriek.

369. V. Welken indruk maken de laatsten op u?

A. Er zijn er onder, die niet zoo best zijn, maar er zijn ook fatsoenlijke meisjes onder. Er wordt in den laatsten tijd nog al wat voor hare ontwikkeling gedaan. Freule Van de Poll heeft eene school, waar die meisjes handwerken en andere dingen leeren. Voor de jongens is nu iets dergelijks opgericht. Er zijn echter in mijn tijd al twee fabrieken opgedoekt: van Prévinaire en van Wilson.

370. V. Komt gij veel in gezinnen, waar de vrouw en moeder uit werken gaat?

A. Ja, wij hebben veel weduwen in bedeeeling, en die moeten natuurlijk uit werken gaan, want van de ondersteuning kunnen zij niet leven.

371. V. Ziet gij daarvan nadeelige gevolgen op de kinderen?

A. Ja, wanneer de vrouw steeds uit werken is, en dat moeten weduwen wel doen, worden de kinderen straat-slijpers.

372. V. Komt het wel voor, dat de vrouw uit werken gaat, terwijl de man nog leeft?

A. Ja, vooral als de man door slapte van werk weinig verdient.

373. V. Gaat dan de vrouw ook in werkplaatsen of op de bleekerijen arbeiden?

A. Enkelen zijn bij De Breuk, maar de meeste vrouwen gaan bollen pellen. In dien tijd neemt het schoolverzuim zeer toe, zooals ik weet, omdat ik ook met het onderzoek daarnaar belast ben.

374. V. Door wie zijt gij met dat onderzoek naar het schoolverzuim belast?

A. Door een vereeniging tot bestrijding van schoolverzuim. Wij krijgen van de hoofden der scholen bericht van de kinderen, die de school verzuimd hebben, en onderzoeken dit dan.

375. V. Geven alle hoofden van scholen u daarvan bericht?

A. Neen, maar 2 of 3; de anderen schijnen niet met de zaak te zijn ingenomen.

376. V. Ons is reeds door meer dan één getuige gezegd, dat men des avonds in de straten van Haarlem

veel straatschenderij ziet van jeugdige lieden. Is dat ook uwe ondervinding?

A. Ja; in den laatsten tijd is dat zelfs sterk toegenomen; vroeger was het om 9 uur stil op straat, maar nu is het op dat uur nog druk door dat soort van volk.

377. V. Is dat een verschijnsel van den allerlaatsten tijd?

A. Neen, van de laatste tien jaren.

378. V. Dus is het niet toe te schrijven aan de werking van de nieuwe arbeidswet?

A. Ik heb wel eens gesproken met enkelen, die den druk van de arbeidswet ondervonden, en die zeiden mij: „ja, nu loopen de jongens en meisjes des avonds op straat.”

379. V. Gij hebt echter hetzelfde feit waargenomen vóór de invoering van de wet?

A. Ja; ik kan niet zeggen, dat het sinds de invoering van die wet sterk toegenomen is.

380. V. Hoort gij door werkgevers veel klagen over de werking van de arbeidswet?

A. Neen; de klagers waren meer van die kleine werkgevers, maar van de groote heb ik nimmer een klacht gehoord.

381. V. Hoort gij de ouders wel eens spreken over de bepalingen van de wet?

A. Ik heb nooit van hen gehoord, dat de wet nadeelig was voor hen.

382. V. Zoodat gij niet op ongunstige verschijnselen hebt te wijzen?

A. Neen.

383. De heer **Kolkman**: Waart gij in 1874 bij de invoering van de wet—Van Houten reeds in uwe tegenwoordige betrekking?

A. Ja.

384. V. Hebt gij toen bemerkt, dat er verzet was van den kant der ouders tegen het verbod van werk verrichten door kinderen beneden de 12 jaren?

A. Ik heb er geen klachten over vernomen.

385. De **Voorzitter**: Werd er vóór 1874 door vele jongens beneden de 12 jaar arbeid verricht?

A. Ja, en dat geschiedt nog; men laat nu de kinderen vóór en tusschen den schooltijd werken. Het is eigenlijk geen werk, maar de bakkers laten vóór schooltijd de kinderen het brood rondbrengen; dan worden die kinderen afgebeeld, zoodat zij reeds vermoeid 's morgens op school komen. Men heeft hetzelfde met meisjes, die boodschappen doen voor juffrouwen. Wanneer ik wel eens tegen de moeder zeide, dat haar meisje de gansche week niet op school was geweest, dan luidde het antwoord: „ja, de juffrouw heeft haar boodschappen laten doen”.

386. V. Hoe vroeg begint dat rondbrengen van brood?

A. Om 7 uur.

387. V. Ons is gezegd, dat het wel eens om 5 of 6 uur begon.

A. Ik zou het niet durven tegenspreken.

388. V. Loopen zij met betrekkelijk zware vrachten?

A. Dat niet.

389. V. Verrichten zij ook na afloop van den schooltijd nog wel werk?

A. Neen, tenzij zij boodschappen voor een winkel doen, maar dat is niet zoo afbeulend als dat sjouwen met brood.

390. V. Hoort gij wel van arbeid in werkplaatsen, vóór of tusschen de schooltijden, door kinderen beneden 12 jaar?

A. Nooit, nadat er in het begin een paar vonnissen, vooral tegen sigarenmakers, geveld zijn.

391. V. Geloof gij, dat thans de thuiswerkers in het sigarenvak niet meer hunne kinderen 's avonds laten werken?

A. Er wordt niet veel meer tehuis gewerkt; alleen aan het zoogenaamde strippen doen moeder en al de kinderen mee.

392. V. Het kleermakersvak wordt immers te Haarlem hoofdzakelijk tehuis uitgeoefend?

A. Ja.

393. V. Hebt gij daarbij nooit gehoord van werken door kinderen 's avonds laat bij overmatige drukte?

A. Dat zou ik niet durven zeggen, maar ik geloof niet, dat het plaats heeft.

394. V. Hoort gij nooit van gevallen van overtreding der arbeidswet, ten opzichte van kinderen tusschen de 12 en 16 jaren?

A. Ik heb er nooit direct van gehoord; wel meen ik, dat ook daarover wel een vonnis gevallen is.

395. V. Hebt gij nog enkele punten, waarop gij onze aandacht wenscht te vestigen?

A. Een groot kwaad, speciaal te Haarlem, waartegen in mijn oog de politie wel zou kunnen waken, is het vasthouden van paarden op de markt door de kinderen. De boeren stallen hunne paarden namelijk niet, maar laten die door jongens van 7 of 8 jaar voor een paar centen vasthouden. De kinderen verzuimen daarvoor geregeld de school, terwijl bovendien die centen niet tehuis gebracht, maar eenvoudig versnoept worden.

Dan wenschte ik er nog op te wijzen, dat kinderen van 12 jaren, zoodra zij de school verlaten, bij Emrik en Binger als inleggers op de zoogenaamde groote persen gebruikt worden. Dit gaf vooral vroeger aanleiding tot allerlei kleine ongelukken: de jongens werden natuurlijk licht-slaperig, en vielen dan achterover, met het gevolg, dat dan wel eens een paar vingers afgeknepen werden.

396. V. Worden die jongens heel lang aan het werk gehouden?

A. Neen, ik geloof, dat zij op een bepaald uur weggaan.

Dan wenschte ik nog iets over het onderwijs te zeggen, dat zeer gebrekkig is. Indien de jongens de school geheel tot hun 12de jaar doorliepen, zouden zij misschien genoeg weten voor een klein ambacht. Maar er is te veel schoolverzuim, en om verschillende redenen zijn zij niet onderlegd genoeg, wanneer ze de school verlaten. Ik heb 's Zondags 250 kinderen onder mijn toezicht in de Kinderkerk. Dat zijn jongens en meisjes tusschen 12 en 14 jaar. Ik heb wel eens geprobeerd hen een opstelletje over het gehoorde te laten maken, maar er kwam niet veel van terecht.

397. V. Zoudt gij den wetgever het advies willen geven om in te grijpen en tot schoolbezoek te dwingen?

A. Met volle gerustheid zou ik dat doen.

398. V. Zoudt gij het verbod van arbeid tot verder dan het 12de jaar willen zien uitgestrekt?

A. Tot het 14de jaar.

399. V. Dit klinkt uit uw mond te krasser, omdat gij van nabij bekend zijt met de financieele bezwaren voor de gezinnen.

A. Ik weet niet, of die bezwaren soms niet te veel worden overschat. Indien zulk eene wet er was, zou men er voor bukken zonder morren. Trouwens zouden de liefdadige instellingen, die in Haarlem zijn en rijk zijn, hunne giften wel verhoogden, als zij wisten, dat de kinderen uit gebrek niet naar school konden gaan.

400. V. Hebt gij wel eens gehoord van misbruiken, bestaande in het uitbetalen in kroegen?

A. Dit gebeurt niet zoo veel. Er is een aannemer van steenkolen, die tevens eene kroeg heeft. De turfdragers worden eigenlijk in een soort sociëteit betaald, waar zij een kamertje gehuurd hebben voor 50 cts. per week. De goedgezinden hebben met de kroeg niet noodig, en de slechtgezinden komen er toch.

401. V. Geschiedt het uitbetalen in kroegen niet van wege aannemers in het bouwvak?

A. In den regel niet.

A. C. DE KOCK.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLEMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Johannes Alphonsus Maria Lans, oud 43 jaar, bierbrouwer en voorzitter van de vereeniging van den Heiligen Vincentius à Paulo, te Haarlem.

402. De Voorzitter: Hoe groot is uw personeel?

A. 32 man, waaronder 5 jongens, waarvan twee beneden 16 jaar.

403. V. Hoe is bij u het werk geregeld?

A. Er wordt gewerkt van 6 tot 8 uur met 3 rust-tijden, 's morgens van 8 tot 9, van 12 tot 1½ en van 4 tot 4½ uur.

404. V. Gaan de menschen ook in het ochtend-rust-nur naar huis?

A. 's Morgens en 's middags gaan allen naar huis, maar om 4 uur blijven de lui, omdat zij dan bij hun brood bier krijgen en omdat zij geen tijd hebben om naar huis te gaan.

405. V. Wordt er veel overgewerkt?

A. Als 't noodig is, en dan beginnen wij 's ochtends om 4 uur, doch 's avonds wordt het zelden later dan 8 uur.

Enquête. — Haarlem.

406. V. En de jongens beneden 16 jaar, werken die gelijk op met de ouderen?

A. Neen, die gaan om 7 uur naar huis.

407. V. Gingen zij ook vóór de invoering der arbeids-wet reeds om 7 uur naar huis?

A. Toen had ik nog geen jongens.

408. V. Waarvoor worden zij thans gebruikt?

A. Ik heb een stout-bottelarij, en daar werken onder het toezicht van een ouderen man bijna uitsluitend jongeren. Zij bottelen, kurken en tappen. In de eigenlijke brouwerij doen zij niets.

409. V. Hoe is het met den Zondag in uwe brouwerij?

A. Ik werk 's Zondags zoo min mogelijk. De regel is dat 's Zaterdagavond om 8 uur wordt uitgescheiden en 's Maandags om 6 uur weder aangevangen wordt, maar 's winters met mouten en eesten en 's zomers met hooge temperatuur moet soms doorgewerkt worden. Ik tracht dan nog het eigenlijke Zondagswerken te voorkomen door tot 's Zaterdagavond 12 uur te werken en 's Zondagavond 12 uur weder te beginnen, maar in eene brouwerij is dit niet altijd mogelijk; soms moet de ijsmachine werken, dan heb ik 2 machinisten, 2 hulpmachinisten en 2 stokers, die elkander afwisselen, zoodat, als er 's Zondags gewerkt wordt, elke ploeg den halven dag werkt, maar het komt weinig voor.

410. V. Komt afwijking van den normalen arbeidsduur dikwijls voor?

A. Neen.

411. V. Hebt gij daarvan cijfers b.v. over het afgelopen jaar, of den afgelopen zomer?

A. Neen. Dezen zomer is het niet warm geweest en is het maar een keer of 4, 5 voorgekomen.

412. V. En op Zondag, zooals gij zeidet, zelden?

A. Ja, dat is hoogst zeldzaam; dezen zomer is het nog niet voorgekomen.

413. V. Maar 's winters, gebeurt het dan vaker?

A. Ja, voor het mouten en eesten wel. Wij moesten nu en dan bij het werk zijn, maar dat is hoogstens 2 of 3 maal per dag een uur.

414. V. Kan dat werk niet 's Zaterdag gebeuren?

A. Dat hangt af van de temperatuur in de mouterij.

415. V. Zoodat het geregeld doorwerken des Zondags, als het gebeurt, uitsluitend voorkomt in den zomer en niet in den winter?

A. Ja. Het kan echter gebeuren, dat men 's Vrijdags of 's Zaterdag bier gebrouwen heeft. Is dat bier nu in gisting, dan zijn er vaste menschen aangesteld om op te letten, dat dit bier niet bederft. Die menschen werken dan des Zondags ongeveer driemaal een geringen tijd.

416. V. Welk loonstelsel hebt gij?

A. Vroeger gaf ik een vast weekgeld, maar nu betaal ik per uur.

417. V. Wat heeft u genoopt van stelsel te veranderen?

A. Wanneer men per uur laat werken, weet men precies, wanneer de werkmán komt of weggaat, want bij zijne komst geeft hij een penning af, die hij weder medeneemt, als hij weggaat. In de tweede plaats vind ik het betalen per uur eene betere regeling.

418. V. Wat zijn de uurloonen?

A. Die wisselen af van 11 tot 18 cents per uur.

419. V. Is 11 cents het loon voor volwassenen of voor jongens?

A. Voor jongeren; het middelmatige loon is 12 à 13 cents per uur.

420. V. Krijgen zij een hooger loon voor werk des Zaterdagavond of op Zondag?

A. Neen.

421. V. Hebben uwe lieden vrij biergebruik?

A. Er wordt geregeld een vat elken dag nedergelegd, maar ik gaf f 1000, als er geen bier gebruikt werd.

422. V. Hoeveel gebruiken de menschen wel?

A. Elke man heeft ongeveer drie kan per dag, maar er zijn er, die waarschijnlijk wel 4 à 5 kan drinken, zonder dat men het zien kan aan de menschen.

423. V. Heeft uw bier een sterk alcoholgehalte?

A. Het bier, dat de werklieden krijgen, is natuurlijk geen Münchener- maar toch Lagerbier; dat heeft 9 à 10 pct. aan moutextract, waarvan de helft ongeveer aan alcoholgehalte. Daar zullen zij niet direct dronken van worden, tenzij zij er nog jenever bij gebruiken.

424. V. Geschiedt dit dan wel?

A. Wanneer zij naar huis gaan, wordt er nog wel eens een borrel om het hoekje gepakt, op het werk zelf niet.

425. V. Is het een gezond slag van werklui?

A. Zeker, wanneer ze althans tehuis geregeld leven.

426. V. Kunnen de Katholieke werklui bij u geregeld hunne godsdienstplichten waarnemen?

A. Daarvoor krijgen zij steeds permissie, zonder aftrek van hun loon.

427. V. En hoe gaat het met zoogenaamde kerkdagen, die als Zondagen gevierd moeten worden?

A. Dan wordt er niet gebrouwen, maar het loon gaat door.

428. V. Hebben Katholieke werklieden, zoover gij weet, in dat opzicht wel eens met moeilijkheden te kampen bij niet-Katholieke patroons?

A. Dat geloof ik niet, wel zijn mij voorbeelden bekend, dat de werklieden zelf wel eens een beetje nonchalant op hunne plichten zijn. De patroons, houd ik er voor, zullen er nooit tegen zijn.

429. V. Wat zijn de bemoeiingen van de Vincentius-vereeniging, waarvan gij voorzitter zijt?

A. Het doel, zooals u wel bekend zal zijn, is het bevorderen van de stoffelijke en zedelijke belangen der armen.

430. V. Is dat doel beperkt tot armen in den engeren zin van het woord, die niet in hun onderhoud kunnen voorzien?

A. Neen, wij bezoeken ook nog wel eene categorie van lieden, die stoffelijk wel kunnen rondkomen, maar die op zedelijk gebied te wenschen overlaten. In hoofdzaak gaan de stoffelijke en zedelijke belangen evenwel meestal samen.

431. V. Uwe vereeniging komt dus ook wel in aanraking met arbeidersgezinnen, waar de man gewoonlijk werk heeft?

A. Ja, zeker.

432. V. Vindt men in vele van die gezinnen tijdelijken nood in den winter, terwijl zij des zomers goed kunnen rondkomen?

A. Zeer veel.

433. V. Ook wel, wanneer dit niet aan afkeuringswaardige zorgeloosheid te wijten is?

A. Onze bezoeken bepalen zich meest tot het losse werkvolk, als straatwerkers, sjouwers, enz.

434. V. Komt de vereeniging dus weinig in aanraking met den gezeten werkmansstand?

A. 's Winters wel, want als het vriest, kunnen metselaars en loodgieters niet werken. De meeste armoede heerscht toch onder de losse werklui.

435. V. Dat zijn lieden, die 's zomers vaak meer verdienen dan een gezeten werkmán, niet waar?

A. Dikwerf wel, maar zij kunnen niet sparen.

436. V. Strecken de bemoeiingen uwer vereeniging zich ook uit tot de kinderen?

A. Zeer zeker. Wij hebben ook eene vereeniging, de St. Jozefs ambachtsleerlingenvereeniging, waarvan 60 jongens lid zijn, meestal uit door ons bezochte gezinnen. Zij worden lid, als ze de school verlaten hebben. 's Zondags zijn zij van half 6 tot 8 uur gezellig bijeen. Om de andere maand bezoeken wij dan de gezinnen en de bazen. De jongens moeten een vak hebben, waarin zij zich willen bekwamen, en een baas gevonden hebben.

437. V. Treedt de vereeniging niet bemiddelend op voor het zoeken van een baas?

A. Wel, wanneer de jongen een anderen baas wil hebben, doch zij moeten beginnen met er zelf een te zoeken.

438. V. Wordt er door de week niets gedaan voor die jongens?

A. 's Zomers niet. In den winter hebben wij viermaal in de week onze teekenschool.

439. V. Is het bezoek daarvan verplicht?

A. Ja. Wanneer de baas soms geen toestemming wil geven, of de jongen te laat komt, omdat hij boodschappen moet doen, dan gaan wij naar hem toe.

440. V. Ondervindt gij medewerking van de patroons?

A. Ja wel, en bovendien hebben wij een livrettenstelsel, waardoor wij controle oefenen.

441. V. Doet gij iets om te voorkomen, dat de jongens te lang krullenjongen, duivelstoejager zijn, opdat zij werkelijk het vak leeren?

A. Zeker, wij trachten dat van de jongens te weten te komen, en spreken er over met de patroons, waar dat noodig is.

442. V. Wordt in eene werkplaats wel eens een bepaald werkman aangewezen om de jongens op te leiden?

A. Neen.

443. V. Worden er wel contracten van leerlingenschap gesloten tusschen patroons en ouders?

A. Dat geschiedt alleen bij de H. IJ. S. M. Over het algemeen geven wij de voorkeur aan het gaan bij een kleineren patroon, omdat de jongens daar meer van alles moeten doen en leeren, terwijl het werk op eene fabriek in vele gevallen doodend werkt.

444. V. Is er te Haarlem niet eene ambachtsschool in wording?

A. Er worden pogingen in die richting gedaan, maar bijzonderheden zijn daaromtrent mij nog niet bekend geworden.

445. V. In den zomer hebt gij na het eindigen van het werk de jongens dus niet onder uwe vleugelen?

A. Neen.

446. V. Is na de invoering van de arbeidswet de behoefte niet dubbel sterk geworden om de jongens 's avonds doeltreffend bezig te houden?

A. Ja, maar dat is eene moeilijke zaak. Naar mijn gevoelen bestaat de beste opvoeding in het huiselijk leven, en dat bestaat gelukkig ook in die kringen in Haarlem nogal. Menige vader en moeder zoeken daarin nog hun genot, en beter is er voor kinderen niet. Zoo is de ondervinding, althans bij de leden van onze ambachtsleerlingenvereniging, die echter slechts loopt over een 60 gezinnen, wat op de massa nog niet slechts veel is.

447. V. Behooren die gezinnen alle tot de betere soort?

A. Niet altijd. Het zijn de gezinnen, die bezocht worden. Als de heeren, die daarmede door de vereeniging belast zijn, in de gezinnen een jongen vinden, die op een ambacht wenscht te gaan, dan verwijst hij dezen naar de commissie voor de ambachtsleerlingen. Er komen er echter ook uit andere gezinnen; zij komen gaarne en geregeld.

448. V. Wordt door de Vincentius-vereeniging ook hulp verstrekt ten einde te zorgen, dat kinderen van zekeren leeftijd en beiderlei geslacht geen gemeenschappelijke slaappleaatsen hebben?

A. Ja, dat komt dikwijls voor. Dezen winter hebben wij aan 23 gezinnen ledikanten en beddegoed moeten bezorgen, opdat het gecombineerd slapen der kinderen zou ophouden.

449. V. Tot welken leeftijd komt dat samenslapen van meisjes en jongens voor?

A. Tot 10-, 12-, 13jarigen leeftijd.

450. V. Vindt men dit uitsluitend in verwilderde gezinnen, of is het ook een gevolg van niet anders kunnen?

A. Gebrek aan ruimte is meestal de oorzaak; ook wel gebrek aan ledikant en beddegoed. In den winter worden ook wel voor de koude de kinderen bij elkander gebracht, 3 aan het hoofd- en 2 aan het voeten-einde.

451. V. Verstrekt gij ook ijzeren ledikanten?

A. Ja, kribben of ijzeren ledikanten; wij geven die in bruikleen om de menschen er spaarzaam mede te doen omgaan.

452. V. Levert gij dat goed niet op afbetaling?

A. Neen.

453. V. Zijn er nooit gevallen voorgekomen, dat de menschen liever het geleverde in kleine beetjes wenschten af te betalen?

A. Eene enkele maal mogelijk wel. Wij zouden dat niet tegengaan; het zou op onzen weg liggen om het aan te raden.

454. V. Gevoelen de menschen zelf het bezwaar van dat bijeenslapen van jongens en meisjes; gevallen, waarin zij wel anders zouden willen, maar niet kunnen?

A. Veelal is er onmacht of gebrek aan ruimte bij een groot gezin.

455. V. Waar vindt men die toestanden het meest?

A. Het zal wel zijn in de binnenstad. Daar zijn de woningen het bekrompenst, maar als er 5 en 6 kinderen zijn, komt het toch in de betere woningen van de buitenstad ook voor.

456. V. Wordt door uwe vereeniging ook het deelnemen in bouwvereenigingen aangemoedigd?

A. Neen.

457. V. Hebt gij er onder uwe eigen werklieden, die lid van eene bouwvereeniging zijn?

A. Naar mijn weten niet.

458. V. Past gij in uwe brouwerij ook een boetenstelsel toe?

A. Ja, vroeger deed ik dat niet, maar sedert ik per uur betaal, heb ik daarin verandering gebracht.

Die boeten worden in eene kas gestort en eens in het jaar in omgekeerde reden verdeeld, zoodat degeen, die de minste boeten heeft beloopen, het meeste krijgt.

459. V. Wekt dat geen ontevredenheid, zoodat de een tegen den ander zegt: „dat zijn mijn duiten, die ge in uw zak steekt“?

A. Ieder krijgt zijn aandeel afzonderlijk, zoodat zij van elkander niet weten, hoeveel elk ontvangt.

460. V. Zijt gij door bestaande misbruiken genoopt boeten in te voeren?

A. Door de groote onverschilligheid van het personeel. Vroeger waren er bij onze firma werklieden met 25 tot 40 dienstjaren; maar in den lateren tijd is er eene zekere onverschilligheid ontstaan; zij zijn niet meer zoo hokvast.

461. V. Onder die werklieden, welke zoo lang bij uwe firma in dienst geweest waren, zijn er zeker geweest, die niet meer konden werken. Wat is er van hen geworden?

A. Ik heb het gemakkelijk getroffen. Die lieden waren 5 broers en hadden eene erfenis gekregen, waarvoor zij zich eene zaak hebben gekocht. Ik heb een ouden werkman gehad, die ik in een gesticht wilde en kon plaatsen; maar die man had f 200 en nu hadden de kinderen liever, dat vader bij hen kwam wonen.

462. V. Gij wildet hem in een gesticht plaatsen; maar vindt gij het niet hard voor een man van hoogen leeftijd, om te moeten gaan leven onder de contrôle en tucht, die in zulk een gesticht onvermijdelijk zijn?

A. Ik geloof, dat, wanneer een werkman 65 of 70 jaar oud is, het voor hem beter is onder contrôle te staan, want hij beschouwt dat meer als een zekere hulp; alles wordt hem gebracht en hij heeft voor niets te zorgen.

463. V. Wanneer hij de keuze heeft tusschen een gesticht en niets, dan zal hij zeker aan het eerste de voorkeur geven; maar gelooft gij niet, dat de werkman het pijnlijk gevoelt, wanneer hij in zulk een gesticht moet?

A. Neen, wanneer men er tegenover stelt de behoeften, die een man van dien leeftijd heeft, dan geloof ik niet, dat hij het erg voelt.

464. V. Geloof gij ook niet, dat een werkman, wanneer hij het beste deel zijns levens aan eene onderneming gegeven heeft, het hard moet vinden, dat hij, wanneer hij niet meer kan, geen tegemoetkoming van wege die onderneming geniet?

A. Daarover durf ik geen uitspraak doen; het is bij mij nog niet voorgekomen.

465. V. Is er aan uwe brouwerij een ziekenfonds verbonden?

A. Vroeger ging het volle weekloon door bij ziekte, maar ik heb daarvan afgezien, omdat er misbruik van gemaakt werd. Gewoonlijk was men 's Maandags ziek en 's Dinsdags weer gezond. Daarbij ontvingen zij nog eene uitkeering uit den Katholieken Volksbond of andere ziekenfondsen, hetgeen dus werkte als eene premie op het langer dan noodig tehuis blijven. Toen heb ik het geprobeerd met een briefje van den dokter, maar zij waren niet altijd ziek genoeg om een dokter te halen, hoewel wel niet lekker genoeg om te werken. Eindelijk heb ik voorgesteld een ziekenfonds op te richten, waarvoor de werklui dan zelf het kleine offer van 1 of 2 cents per gulden zouden brengen. Allen hebben echter eenparig verklaard, dat zij het liever niet wilden.

466. V. Hebt gij hun ook voorgesteld zelf, als patroon, geregeld te zullen bijdragen?

A. Zeer zeker.

467. V. Hadt gij ook een gemeenschappelijk beheer voorgesteld?

A. Ja, ik had daarvoor den machinist willen aanwijzen, om met ons de administratie te voeren.

468. V. Zijn er onder uwe werklieden, die in tijden van ziekte in het geheel geen inkomsten hebben?

A. Ja, dat zou ik wel denken. Maar zij kunnen in ieder geval lid van een of ander ziekenfonds worden, als zij dat willen.

469. V. Wanneer betaalt gij uwe loonen uit?

A. Des Zaterdagavond.

470. V. Hebt gij nooit over een anderen avond gedacht?

A. Neen.

471. V. Is dat te Haarlem de gebruikelijke dag?

A. Ja.

472. V. Zijn de straks door u genoemde looncijfers de volledige inkomsten, of komen er nog andere voordeelen bij?

A. Ik reken 2 kwartjes voor elken nacht, die er in de brouwerij gewerkt of gewaakt wordt, behalve kermis en Nieuwjaar.

473. V. Gaat dat om de beurt?

A. Ja.

474. V. Hoeveel keer in de week gebeurt dat denzelfden man?

A. Eens of tweemaal. Wanneer er een ziek is en hij moet voor een ander invallen, kan het nog wel eens een keer meer zijn.

475. V. Moeten zij dan den ganschen nacht op de been blijven?

A. Neen, ze kunnen gaan slapen, doch worden vroeg gewekt.

476. V. Is er dan een waker over de wakers?

A. Een porder. Zij zijn echter vlug bij de hand.

477. V. Hoe laat komen zij voor dien nachtdienst terug, nadat het werk om 8 uur is geëindigd?

A. Dan komen ze om half elf of elf uur terug.

478. V. Wat is, als voorzitter der Vincensius-vereeniging, uwe ervaring omtrent het schoolbezoek van de kinderen?

A. Dat de kinderen, als ze 12 jaar zijn, als het ware met klokslag de school verlaten.

479. V. Zonder den cursus af te loopen?

A. Ja, wanneer ze een beetje kunnen lezen en schrijven, acht men het genoeg.

Ik zou er zeer voor zijn, indien de leeftijd, waarop niet gewerkt mag worden, tot 12 of 14 jaar werd gebracht.

480. V. Rekent gij dus het onderwijs bepaald onvoldoende, indien het kind slechts tot zijn twaalfde jaar op school blijft?

A. Ja, in de meeste gevallen.

481. V. Zoudt gij er u over verheugen, indien daaromtrent wettelijke maatregelen werden genomen?

A. Ja, ik zou het eene weldaad achten.

482. V. Zoudt gij het dus in het belang van de kinderen achten, indien de wetgever het verrichten van arbeid tot het 13de of 14de jaar verbood?

A. Ja.

483. V. Ondanks de geldelijke bezwaren voor de gezinnen?

A. Ja.

484. V. Geloof gij, dat die maatregel voldoende zou zijn voor de meisjes, die veelal in een dienst gaan of bij moeder thuis blijven werken, of zou uws inziens de wetgever verder moeten gaan en leerplicht voorschrijven tot het 13de of 14de jaar?

A. Leerplicht, daar ben ik niet voor, maar ik zou het gewenscht achten, dat ieder, die invloed kan oefenen op het gezin, geestelijkheid, predikanten, onderwijzers, in één woord, allen die eenig *pouvoir* hebben, er toe zou medewerken om den leertijd te verlengen tot het 13de, 14de jaar.

485. V. Maar uwe vereeniging, in dien geest werkende, heeft toch nog niet veel in die richting bereikt?

A. Dat moet ik toegeven, en toch is dat m. i. de beste weg.

486. V. Is in Haarlem wel eens overwogen om de communie op later dan 12-jarigen leeftijd te doen plaats hebben?

A. Zooverre mij bekend is, niet; maar de communicatie-afliegging staat aan den wensch, dien ik uitsprak, praktisch niet in den weg. Het een hoeft geen obstakel te zijn tegen het andere; als het zoo is, berust dat op eene verkeerde opvatting der ouders.

487. V. Komt gij ook in aanraking met vrouwen en meisjes, die op fabrieken werken?

A. Dat komt bij ons zelden voor, en wij gaan het op fabrieken werken sterk tegen. Sedert de opruiming der weverijen werken er niet veel vrouwen en meisjes in fabrieken, want onder fabriekswerk kan men b.v. bollen lezen, groenten innaken en dergelijke werkzaamheden niet rangschikken.

488. V. Zegt gij een anderen getuige na, dat opheffing der twee weverijen een zegen is geweest?

A. Ja, in dien zin, dat in de fabrieksgezinnen de zedelijkheid steeds het meest te wenschen overlaat; maar zooals ik zeide, fabriekswerk van vrouwen en meisjes bestaat er nu bij ons bijna niet.

489. V. Op de bleekerijen werken toch wel getrouwde vrouwen?

A. Dat komt wel voor.

490. V. Werkt dat ongunstig op de gezinnen?

A. Voor de bleekerijen maak ik eene uitzondering, daar zijn er onder, waar de baas of de vrouw medewerkt en voor het handhaven der zedelijkheid onder het personeel zorg draagt. Daaronder zijn er, waar ik wel een meisje zou durven plaatsen. Beter is het echter, als zij thuis kunnen blijven; vooral de vrouwen moeten niet uit werken gaan.

491. V. Omdat het stoffelijk en zedelijk nadeelig werkt op het gezin?

A. Ja, het een hangt bijna met het ander samen.

492. De heer Kolkman: Heeft de Vincentius-vereeniging ook scholen in Haarlem?

A. Neen, wel bevordert zij het schoolbezoek en steunt zij de scholen voor minvermogenden.

493. V. Straks hebt gij gezegd gestemd te zijn voor verlenging van het schoolbezoek tot het 13de of 14de levensjaar?

A. Ja.

494. V. Werden, vóórdat de wet den arbeid beneden het twaalfde jaar verbood, de kinderen reeds vóór dien leeftijd aan het werk gezet?

A. Neen, in dat opzicht heeft de wet, geloof ik, weinig invloed gehad bij ons. Vóór den leeftijd van 12 jaar werd geen kind aan het werk gezet.

495. V. Zoudt gij meenen, dat, wanneer arbeid beneden het 13de of 14de levensjaar verboden werd, dit gunstig zou werken op het schoolbezoek, zoodat de kinderen ook langer school zouden blijven?

Enquête. — Haarlem.

A. Ja, vader en moeder hebben de kinderen liever niet thuis, en op straat zullen zij ze niet laten loopen. Daarbij, de scholen zullen er wel op worden ingericht.

496. V. Zijn u fabrieken of werkplaatsen bekend, waar jongens en meisjes door elkander in dezelfde lokalen werken?

A. Neen.

497. V. Zijn u gevallen bekend, dat de bazen in fabrieken misbruik maakten van hunne positie tegenover de meisjes, die onder hen werkzaam waren?

A. Neen, wel dat men de jongens drank liet halen. Dat gebeurt o. a. op drukkerijen.

498. De Voorzitter: Komt veel drankmisbruik voor in de werkplaatsen?

A. Ja, nog al.

499. V. Ook dat men jongens mede laat proeven?

A. Ja, als zij drank gehaald hebben, krijgen ze als footje ook wat mede, en dat is verderfelijk.

500. V. Hebt gij ons nog eenige mededeeling te doen?

A. Ik zou, Mijnheer de Voorzitter, willen wijzen op het verderfelijke van dagdienstjes voor meisjes. Die meisjes loopen soms om 8 of 8½ uur nog op straat en zijn dan reeds zoo goed als verloren.

501. V. Doelt gij hiermede op meisjes van nog zeer jeugdigen leeftijd?

A. Van 14 tot 17 jaar. Van den winter is door bemoeiing van de Vincentius-vereeniging een meisje van 12 jaar naar een gesticht gebracht. Dat kind liep des nachts uit en ging trouw naar de danshuizen om boodschappen te doen. Er zijn ook gevallen — en dat is mogelijk een nadeelig gevolg van de arbeidswet — dat meisjes den dienstbaren stand verlaten om op bleekerijen te gaan werken, omdat zij dan om 7 uur 's avonds vrij zijn en dan bijv. in de Haarlemmerhout kunnen gaan wandelen.

502. V. Zijn dat feiten?

A. Ja. In hoofdzaak is dit toe te schrijven aan de ouders.

503. V. Is van wege uwe vereeniging geen poging in het werk gesteld om des avonds iets voor die meisjes te doen?

A. Neen.

504. V. Is dat nog niet overwogen?

A. Neen.

505. V. Dat kind van 12 jaar, waarvan gij sprakt, behoorde dat tot een geheel verlopen gezin?

A. Ja, totaal verlopen. In de woning was niets dan eene stoel met drie pooten en eene kist. De man was een bedelaar, die niet meer werken kon.

J. A. M. LANS.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROLJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Johannes Bernardus Wijnhoff**, oud 63 jaar, med. chir. en obst. dr., stadsgeneesheer, te Haarlem.

506. De Voorzitter: Hoe is de stadsziekenhulp geregeld?

A. Er zijn 6 med. docts., 3 heel- en verloskundigen en 3 vroedvrouwen, en waarschijnlijk zal er spoedig eene vierde vroedvrouw aangesteld worden.

507. V. Is de gemeente zeer vrijgevig met het verleen van geneeskundige hulp?

A. Sommige collega's zeggen: ja.

508. V. Ook in den zin van te vrijgevig?

A. Sommigen beweren het.

509. V. En hoe is uw eigen oordeel daaromtrent?

A. Dit is moeilijk te beantwoorden. Ik geloof, dat de menschen niet meer krijgen, dan zij wezenlijk nodig hebben.

510. V. Is er een vaste maatstaf?

A. Zij, die vaste bezittingen hebben, hoe gering ook, krijgen niets; verder wordt het geregeld naar het aantal personen in een gezin, in verband met de inkomsten.

511. V. Zijn er ook ambachtslieden met vast werk onder?

A. Ja, wanneer zij een groot gezin hebben, wel.

512. V. Gij hebt ook bus-praktijk gehad. Vindt gij in 't algemeen een groot verschil tusschen de stads- en de bus-patiënten?

A. Eene bepaalde grens is daartusschen niet te trekken; ook onder de stads-patiënten vindt men knappe menschen.

513. V. Hebt gij in uwe bus-praktijk ondervonden — waarover wel eens geklaagd wordt —, dat de patiënten onredelijke eischen stellen aan den medicus?

A. Vrijuit gesproken, ik heb altijd, ook tegenover mijne collega's beweerd, dat die patiënten, wat mij betreft, meer zouden kunnen eischen, dan zij in den regel doen.

515. V. Is er nooit eene poging gedaan om de betaling, in plaats van uitsluitend per abonnement, althans voor een gedeelte te doen geschieden per visite of per consult?

A. Wel zeker. Aan de Haarlemsche katoenmaatschappij is o. a. ongeveer 14 jaar geleden door den toenmaligen eigenaar, den heer Prévinaire, aan mij, die toen zijn dokter was, en aan zijn chirurg gevraagd, of wij aan een ziekenfonds voor zijne werklieden zouden willen deelnemen om dan per visite betaald te worden. Dit is gebeurd en sedert dien tijd bestaat het fonds op die manier.

516. V. Komt dat fonds geheel ten laste van den fabrikant, of dragen de deelnemers zelf bij?

A. Ik weet niet, of het fonds geheel door de deelnemers bestaat. Ik heb wel eens gehoord, dat de chef van de fabriek in de kosten tegemoet komt.

517. V. Wat wordt per visite betaald?

A. Ik heb het niet hoog gesteld, nl. 30 cents per visite, omdat het toch grootendeels een humaniteitswerk was.

518. V. Geloof gij, dat dit stelsel, wat de verhouding tusschen de patiënten en den dokter betreft, gunstiger werkt dan het gewone contributie-stelsel?

A. Wat mij betreft, is het compleet hetzelfde. Ook van mijne buspatiënten ontvang ik alle mogelijke bewijzen van sympathie.

519. V. Gij zult in uwe vroegere buspraktijk en onder uwe tegenwoordige stadsarmenpraktijk zeker vaak gezinnen aangetroffen hebben en nog aantreffen, waar men niet kan voorzien in het noodige voor den patiënt. Hebt gij vereenigingen achter u, die u helpen om den patiënt van het noodige te voorzien?

A. Ja. Er is eene vereeniging tot ziekenverpleging, die ziekenverpleegsters verstrekt. Verder de St. Elizabeths-vereeniging, die op aanvraag van ons het noodige doet.

520. V. Kunt gij, als stadsgeneesheer, waar dat noodig is, versterkende middelen voorschrijven?

A. Neen, uitgezonderd wijn in den vorm van recept.

521. V. Is daar nooit op aangedrongen door de geneesheeren?

A. Neen, maar 't zou wel wenschelijk zijn en in vele gevallen geneesmiddelen uitsparen en herstel bevorderen.

522. V. Komt gij wel in gezinnen, waar bij ziekte van den kostwinner alle inkomsten ontbreken?

A. Ja, en dan verwonder ik er mij toch over, dat zij nog eten en dat er nog is de *quoi vivre*.

523. V. Dat zal dan wel op den borg gaan?

A. Dat kan wel.

524. V. Hoort gij de vrouwen daarover veel klagen en zuchten?

A. Zeker, dat er zoo'n dag geen warm eten op tafel is geweest.

525. V. Is tijdens uwe uitoefening der praktijk de voeding in werkmanskringen voor- of achteruitgegaan?

A. Niet achteruit. Er wordt nog al paardevleesch gebruikt. Dat is veel goedkooper en toch goed. Aanvankelijk had men er veel tegen, maar dat neemt af.

526. V. Hoort gij wel klagen over de hoedanigheid der levensmiddelen?

A. Neen.

527. V. Visch en vleesch is aan keuring onderworpen, niet waar, maar melk niet?

A. Juist, maar de melk is in Haarlem over 't geheel vrij goed, getuige b.v. ook, dat er weinig epidemische ziekten heerschen.

528. V. Ik bedoel nu meer, of de melk nog al zuiver is, niet verdund?

A. Ik kan er niet bijzonder over klagen.

529. V. Zijn de woningen voor den arbeider zeer verbeterd in den tijd, dat gij uwe praktijk uitoefent?

A. Ja.

530. V. Is dat niet voornamelijk te danken aan de coöperatieve bouwvereenigingen?

A. Er zijn ten minste verschillende van die verenigingen.

531. V. Is het verschil tusschen de woningen in de oude en die in de nieuwe stad zeer groot?

A. Ja.

532. V. Hoeveel verwoont een tamelijk goed gesteld werkman te Haarlem?

A. Van f 1.50—f 2.50. Toevallig heb ik verleden week bij den spoorweg een uitstekend luchtig gelegen werkmanshuis gezien, waarvoor f 1.50 betaald wordt per week, plus een zekere aflossing. Het was dus klaarblijkelijk van eene bouwvereniging.

533. V. Wat hadden de menschen voor die f 1.50?

A. Beneden 2 flinke kamers en boven een zolder.

534. V. Komt het nog veel voor, dat kinderen van verschillende sekse van 10, 12 jaar samenslapen?

A. Neen, niet veel.

535. V. Ook niet in het oude deel der stad?

A. Daar zal het meer voorkomen dan in het nieuwe.

536. V. Hebt gij veel patiënten in het oudere deel van de stad?

A. Ja wel, maar het oudste deel heeft de jongste stadsmedicus.

537. V. Wat acht gij het slechtste deel van de stad?

A. De Burgwal achter het Spaarne en de Kerkhofstraat, ook de Koolsteeg en dan komt het zoogenaamde Achterkamp nog.

538. V. Krijgt gij veel ziektegevallen in uwe praktijk, welke gij moet toeschrijven aan arbeid in zekere werkplaatsen of fabrieken?

A. Neen.

539. V. Hebt gij onze aandacht niet te vestigen op eenigen ongunstigen invloed van den arbeid?

A. Neen, dat heb ik niet speciaal ondervonden.

540. V. Gij hebt gesproken van den vroedvrouwendienst; bestaat die al lang?

A. Ja zeker, reeds jaren voordat ik stadsmedicus was.

541. V. Is die dienst zoo georganiseerd, dat inderdaad in alle gezinnen behoorlijke verloskundige hulp door vroedvrouwen te verkrijgen is?

A. Zooals de dienst op het oogenblik georganiseerd is, zal het wel gaan.

Dr. J. B. WILNHOF.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris.*

ZITTING VAN ZATERDAG 25 JULI 1891

Tegenwoordig de heeren :

ROCHUSSER, *Voorzitter der Staatscommissie.*

KERDIJK, *Voorzitter der afdeling.*

KOLKMAN.

VISSEK.

Verhoor van Jhr. Mr. Adriaan Jonathan Rethaan Macaré, oud 48 jaar, voorzitter der vereeniging „Weldadigheid naar Vermogen”, te Haarlem.

542. De Voorzitter: Hoe lang bestaat uwe vereeniging?

A. Sedert drie jaren.

543. V. Wilt gij ons het doel der vereeniging omschrijven?

A. Het hoofddoel is: voorkoming, bestrijding en leniging van armoede.

544. V. Welke zijn de middelen, die gij daartoe aanwendt?

A. 1°. dat wij trachten te bevorderen de aanraking tusschen arbeidgever en arbeidnemer, en verder, dat wij raad en voorlichting trachten te geven;

2°. dat wij trachten zoo ruim mogelijk aan ieder, die het in het belang van de betrokken personen begeert, inlichtingen te verschaffen omtrent de behoeften;

3°. dat wij trachten samenwerking te verkrijgen tusschen de verschillende burgerlijke, kerkelijke en particuliere instellingen van liefdadigheid;

4°. dat wij pogingen aanwenden, om de bedelarij tegen te gaan;

5°. dat wij hulp verstrekken door het verleenen van rentelooze voorschotten onder borgtocht, en door het geven van losse giften, alsmede door voortdurende ondersteuning.

545. V. Gij tracht dus in de eerste plaats arbeidgever en arbeidnemer tot elkander te brengen. Hoe geschiedt dit?

A. Wij doen dit door wekelijks in de couranten te vermelden — en deze zijn zoo beleefd, dit alles gratis op te nemen — eene lijst der personen van alle ambachten, welke zich bij ons om werk aanmelden. Zij, die dus arbeid behoeven, ook werksters, hebben zich slechts tot ons te wenden, hetzij door een brief in eene bus te steken, die op eene bepaalde plaats gesteld is, of ons persoonlijk te adieëren.

Enquête. — Haarlem.

546. V. Heeft de vereeniging daarmede succes?

A. Niet zooveel, als wij ons voorgesteld hadden. De eigenlijk gezegde arbeidgevers, de bazen en fabrikanten, maken zelden gebruik van onze inrichting. Wel is er veel vraag bij ons naar werksters, voor het verkrijgen van ambachtlieden echter heel weinig.

547. V. Waaraan moet dat worden toegeschreven?

A. Daaraan, dat de werkgevers meestal wel bekend zijn met de krachten der verschillende personen, en het niet noodig hebben zich tot ons te wenden. Eene enkele maal zijn wel eens flinke ambachtlieden geholpen, omdat er in onze vereeniging zelf wel iemand is, die zoo een persoon op weg helpt.

Wij hebben de medewerking van Haarlems ingezetenen gevraagd voor de commissie van huisbezoek, waarvan het aantal leden over de honderd loopt. Onder die huisbezoekers zijn ook personen, verbonden aan fabrieken, zooals b.v. meesterknechts, die onderhands helpen om personen geplaatst te krijgen. Zoo hebben we b.v. personen geplaatst gekregen aan de fabriek de „Conrad”, enz.

548. V. Zoodat de vereeniging dus in dit opzicht niet werkt op de wijze, die men zich had voorgesteld, maar toch feitelijk dit onderdeel van hare taak, althans voor een deel, wel volbrengt?

A. Ja. De behoefte, ook van den kant van de werklieden, is echter niet zoo groot.

Ik heb, omdat ik niet precies wist, wat de heeren wenschten, getracht eenige gegevens te verzamelen; maar de gegevens voor een betrouwbare statistiek over zulke onderdeelen ontbraken. Wij werken voornamelijk door tusschenkomst van de leden der commissie van huisbezoek, van wie wij niet bepaald kunnen eischen, dat zij ook alle nevenomstandigheden onderzoeken en opteekenen. De dames, wier medewerking zoo onmisbaar en zoo welkom is, en door ons dan ook hoog wordt gewaardeerd, zijn veelal huiverig om den behoeftigen een verhoor op vraagpunten af te nemen.

Dit is dus eene moeilijkheid, maar er komt nog eene tweede bij. In het algemeen zijn de menschen geneigd om de zaken zoo zwart mogelijk af te schilderen en de hulpbronnen, die zij nog hebben, te verzwijgen. Dit maakt het ook zeer moeilijk om cijfers te geven, die eenige waarde hebben, en waardoor ik mij zelf verantwoord reken.

Ik heb nu eene statistiek gemaakt van verschillende ambachten, die zich bij ons hebben aangemeld om hulp. Maar ik hecht aan de negatieve gegevens meer dan aan de positieve. In het algemeen hebben zich 1120 gezinnen aangegeven, waaronder 871 personen, die in ruimen zin te rangschikken zijn tot de ambachtslieden, dus menschen, die ook in fabrieken en werkplaatsen arbeiden.

Hieronder kwamen niet voor boekdrukkers en brouwers-knechts. Het meerendeel is los volk, dat sjouwt en juist moeilijk te helpen is, omdat men op hunne verdienste geen controle heeft. Daaronder zijn er velen, die in den zomer veel verdienen, een vrolijk leven leiden, en 's winters steunen op de liefdadigheid. Dat is een bron van ellende.

549. V. Zijn er buiten de leden der commissie van armbezoek ook vaste armbezoekers?

A. Er is een bode, die bij aanzoek het terrein gaat verkennen en een voorloopig rapport uitbrengt, in verband waarmede dan een of ander lid der commissie wordt aangewezen, die het best voor zulk eene taak geschikt is. Bijv. eene dame kan moeilijk naar eene slecht befaamde achterbuurt gaan.

550. V. Zijn er onder die 1120, die zich hebben aangemeld, ook, die in engeren zin tot den ambachtsstand behooren, meer bijzonder tot de bouwvakken?

A. Metselaars 70, opperlieden 58, wat in verhouding nogal sterk is, omdat er volgens de statistiek 120 metselaars in Haarlem zouden zijn. Ik geloof echter, dat er meer zijn.

551. V. Zijn daaronder velen, die buiten den winter-tijd eene geregelde verdienste hebben?

A. Een enkelen keer is de vraag bij ons gerezen, of het niet een beetje de schuld was van den werkgever, dat de menschen bij ons komen. Eene enkele maal is het voorgekomen, maar het feit is niet gecontroleerd, dat ons verhaald werd, dat de baas zou gezegd hebben: „gij moet dezen winter maar zien bij „Weldadigheid” terecht te komen”. In den regel is echter onze ervaring, dat de armoede het gevolg is van eigen schuld; dronkenschap, slecht gedrag, eene slordige vrouw, enz.

552. V. Wilt gij daarmede te kennen geven, dat diegenen onder de eigenlijke ambachtslieden, die uwe hulp inroepen 's winters, dan door eigen schuld buiten diensten zijn?

A. Ja.

553. V. Zoodat de meeste metselaars, schilders, timmerlieden hunne werklieden in dienst houden gedurende den winter?

A. Neen, maar er zijn veel werklieden, die 's zomers niet voor den winter zorgen.

554. V. Geloof gij, dat die menschen eerder bij uwe vereeniging komen, dan bij eene ander orgaan van armenzorg?

A. Ja. Toen onze vereeniging voor het eerst gelegenheid gaf om hulp te vragen, was er zulk een run, dat wij de politie te hulp moesten roepen, om de orde te bewaren, want er waren overdreven verwachtingen opgewekt omtrent hetgeen wij doen zouden.

555. V. Indien gij de ondervinding hebt, dat slechts een betrekkelijk klein aantal lieden uit den eigenlijken ambachtsstand uwe hulp inroepen, en indien zij bij u eerder komen dan bij een ander orgaan van armenzorg, durft gij dan daaruit de conclusie trekken, dat voor de eigenlijke ambachtslieden weinig behoefte aan buitengewonen steun bestaat?

A. Oppassende werklieden behoeven slechts bij uitzondering hulp van ons in te roepen. In dezen strengen winter zijn er meer gekomen dan anders om onze hulp in te roepen, maar de winter was ook bijzonder lang en streng. Dank zij den steun onzer ingezetenen hebben wij heel wat kunnen doen.

556. V. Geloof gij, dat velen van deze categorie van werklieden 's zomers voorzorgen nemen voor den winter?

A. Ik geloof het wel; van de 730 werklieden van de werkplaats der Holl. IJz. Spoorwegm^v hebben er zich in die drie jaren nog geen 3 bij ons aangemeld.

557. V. Daar is zeker ook zomer en winter werk, maar ik doelde op die vakken, waarin de weersgesteldheid en de aard van het werk veroorzaakt, dat gedurende eenigen tijd van het jaar niet gewerkt wordt.

A. Van de 190 timmerlieden, die volgens de officieele statistiek bekend zijn, hebben er zich in de 3 jaren 63 aangemeld.

558. V. Is het u bekend, of leden van werklieden-vereeningen door middel van hunne vereeniging elkan-der bijstaan in dien tijd van gedwongen werkeloosheid?

A. Dat kan ik niet stellig zeggen.

559. V. Onder de middelen, waarmede uwe vereeniging werkt, vind ik ook vermeld het bevorderen van samenwerking met de burgerlijke, kerkelijke en particuliere instellingen van armenzorg. Is die bepaling van het reglement reeds tot leven gekomen?

A. Wij zijn dadelijk begonnen met de medewerking in te roepen van de andere besturen, maar wij zijn gestuit op eene zekere *jalousie de métier*, en ook op de groote moeilijkheid van den administratieven omslag. Wanneer wij vermoeden, dat gezinnen, die hulp vragen, reeds door andere besturen geholpen worden, dan wenden wij ons tot die besturen om informatie, maar vinden niet altijd de medewerking, die wij gehoopt hadden. De doopsgezinde gemeente neemt de zorg van haar armen bijna geheel alleen op zich en wij hebben die dus weinig te vragen, maar van de Roomsche-Katholieke en Nederlandsch-Hervormde gemeente krijgen wij niet altijd de verlangde inlichtingen. Van den anderen kant maakt men veel te weinig gebruik van de gelegenheid, die wij geven, om van ons omtrent gezinnen inlichtingen te krijgen.

560. V. Een centraal orgaan voor wederzijdsche inlichtingen is er dus niet?

A. Neen.

561. V. Zijn er onder de gevallen, waarin de hulp van uwe vereeniging wordt ingeroepen voor tijdelijke hulp, vele gevallen van ziekte van kostwinners?

A. Ja. Juist bij slepende ziekten ondervinden wij dat. De ziekenbussen geven slechts een hulp van 13 weken en de werkgevers geven gewoonlijk eene gift in eens of eene bijdrage voor een jaar. Heeft men teringgevallen of gevallen van slepende ziekte, dan komen die menschen grootendeels ten laste van verschillende armenvereeningen. Wanneer nu zulk een man een groot gezin heeft,

dan wordt de ondersteuning, die hij noodig heeft, zeer bezwarend.

Wij hebben van af het bestaan der vereeniging een gezin, dat eene wekelijksche bijdrage krijgt van f 2 à f 3, wat voor dat gezin niet veel is, maar voor eene vereeniging gaandeweg een zeer zwaar pensioen wordt.

562. V. Is het, voor zoover de ondervinding van uwe vereeniging reikt, regel of uitzondering in Haarlem, dat werkgevers in tijden van ziekte het loon geheel of gedeeltelijk laten doorgaan?

A. Ik durf daarop het antwoord niet geven, omdat juist zij bij ons komen, die niet door den patroon geholpen worden.

563. V. Komen er bij de vereeniging vele aanvragen, van werklieden, die van het oogenblik, dat zij ziek worden af, door den patroon zonder bijstand gelaten worden?

A. Niet vele. Wanneer dergelijke gevallen zich voordoen, wenden wij ons in den regel rechtstreeks tot den werkgever met de vraag, of hij geen hulp wil verleenen. Ik ontken niet, dat dit eene kleine moreele dwang is, maar in ieder geval ten goede. Zoo ken ik bijv. een gezin, waar de man, een timmermansknecht, toen hij op 60jarigen leeftijd niet meer werken kon, van den patroon f 100 ontving. Met hulp van onze vereeniging heeft dit gezin daarvan een jaar geleefd, en daarna gaf de patroon f 1 per week. Den naam van den milden werkgever, die wel verdient genoemd te worden, kan ik u op het oogenblik niet opgeven.

564. V. Gij zegt: f 1 per week. Weet gij ook, of die werkman altijd in dienst van dienzelfden patroon geweest was?

A. Ook dat zou ik u niet kunnen zeggen. Tegenover dit geval staat echter, volgens mijne herinnering, een ander van een bloemist, die, na 25 jaren dienst, wegens ziekte uit zijn dienst ontslagen werd en toen niets kreeg. Die ziekte was echter maar eene voorgewende reden, waarschijnlijk althans, daar het der firma niet goed ging.

565. V. Strekt de bemoeiing uwer vereeniging zich ook daartoe uit, om aan werklieden, die niet aan slepende maar aan acute ziekten lijden, en wel een zeker inkomen hebben, maar toch een geringer dan wanneer zij werken, te gemoet te komen, zoodat zij zich de noodige versterkende middelen kunnen aanschaffen?

A. Ja, dat doen wij ook; o. a. herinner ik mij een geval met een politieagent. Overigens moet ik u doen opmerken, dat er in Haarlem verschillende vereenigingen zijn, die zich juist het verleenen van dergelijke hulp ten doel stellen. Die hulp wordt door de doctoren, waarmede deze vereenigingen meestal in nauw verband staan, dikwijls rechtstreeks ingeroepen. Wanneer echter een werkman op die wijze niet ondersteund wordt, helpt onze vereeniging.

566. V. Onder de middelen der vereeniging vind ik ook vermeld het verleenen van ondersteuning aan meerbejaarden, zonder vastgestelden duur. Geschiedt dit door uwe vereeniging vaak?

A. Ja.

567. V. Zijn er onder die ondersteunden, die als werklieden ontslagen zijn, omdat zij niet meer konden arbeiden, overgelaten aan zich zelven door den patroon, hoewel zij hun leven bij hem hadden doorgebracht?

A. Als mijn geheugen mij niet bedriegt, is dit getal betrekkelijk gering.

Daaronder zijn ook werklieden, maar ik durf niet beweren, dat dit werklieden waren, die hun leven lang

bij een patroon gediend hadden. Integendeel, het is meestal voorgekomen, dat zoodanige werklieden door hunne patroons geholpen werden.

568. V. Met eene kleinigheid, of zóó dat zij er van, konden leven?

A. De meesten worden ondersteund door hunne kinderen. Van den anderen kant is onze ervaring zeer ongunstig, nl. dat familieleden, die het best doen kunnen, weinig helpen.

569. V. Dat „kunnen” is betrekkelijk. Geloof gij, dat een werkman, die zelf een groot gezin heeft, nog ouden van dagen kan steunen?

A. Dat niet. Ik bedoel gevallen van kinderen, die wel ondersteunen konden, maar het niet deden. Hierbij moet gij echter in het oog houden, dat wij alleen den zwarten kant der dingen zien. Wanneer de kinderen hun plicht doen, vernemen we er niets van.

570. V. Kunt gij een bepaald antwoord geven op de vraag, of het geven van eene toelage door werkgevers aan bejaarde werklieden, die het grootste deel van hun leven bij hen hebben doorgebracht, in Haarlem al dan niet regel is?

A. Ik ken industriële inrichtingen, b.v. de boekdrukkerij van den heer Enschedé, waar uitstekend voor hen wordt gezorgd door een pensioenfonds. Er komen dan ook bijna geen boekdrukkersgezellen bij ons. Onlangs hebben wij zoo iemand geholpen, maar die was maar zeer kort bij hem geweest en had f 2, wat voor dien korten tijd nog een goed pensioentje was.

571. V. Kent gij nog andere ondernemingen, waar dit geschiedt?

A. Neen.

572. V. Welken indruk krijgt gij, naar aanleiding van hetgeen de armbezoekers u mededeelen, van den toestand der woningen?

A. Dat oppassende werklieden in den regel in staat zijn zich eene goede woning te verschaffen, doch dat een werkman, die het ongeluk heeft met een weinig nette vrouw getrouwd te zijn, in den regel in eene slechte woning terecht komt. In den tijd, dat ik nu in Haarlem woon, ongeveer 16 jaren, is er enorm veel aangebouwd, en die nieuwe woningen voldoen vrij wat beter aan de hygiënische eischen van den tegenwoordigen tijd. Daardoor heeft ook in den laatsten tijd eene verplaatsing van de oppassende werklieden van het oude naar het nieuwere gedeelte der stad plaats gehad, en het residu, de slechten en dronkaards, komen terecht in de oude woningen der binnenstad.

573. V. Zijn er onder die woningen, welke naar uw oordeel door het Gemeentebestuur onbewoonbaar moesten verklaard worden?

A. Dat zou ik niet durven bevestigen; het begrip onbewoonbaar is relatief. Mijn indruk is steeds geweest, dat bijna alles afhangt van de vrouw; is deze knap, dan weet zij de leelijkste woning nog aangenaam te maken; is zij daarentegen vuil, dan wordt de mooiste woning in korten tijd een krot.

Intertijd is bij den Raad der gemeente een adres ingediend, waarbij geklaagd werd over het grootte aantal woningen, die onbewoonbaar moesten worden verklaard; dat adres is in handen gesteld van eene commissie, welke nog geen rapport heeft uitgebracht.

574. V. Gij spreekt van eene commissie. Is dat eene officieele?

A. Ja, eene officieele commissie van armenzaken.

Er is een adres gericht tot den Raad met verzoek om 54 woningen af te keuren, met een beroep op onze vereeniging, waartegen ik mij heb moeten opponeeren, omdat ons geen bepaalde gegevens ten dienste stonden, en dat beroep dan ook alleen steunde op eene misschien minder doordachte uitdrukking van een der leden.

Dit kan ik zeggen, dat er bij ons zelden erg over woningen wordt geklaagd.

575. V. Komen er bij u wel klachten in over het samenslapen van jongens en meisjes?

A. Niet veel, maar in dat geval maken wij daar een einde aan door het verstrekken van ledikanten.

576. V. Tengevolge van de bemoeiing uwer vereeniging is daarin dus verbetering gekomen?

A. Ja.

577. V. Geloofst gij, dat niettemin het samenslapen van kinderen van 10, 12 jaar nog veel voorkomt?

A. Ja; meer dan men denkt. De ouders zien het gevaar niet zoo in. Wanneer wij het bemerken, dat het gebeurt, trachten wij er een einde aan te maken.

578. V. Komen gevallen voor, waarin blijkt, dat de menschen zelf het gevaar beseffen, maar beweren niet in staat te zijn om zelf er in te voorzien?

A. Neen.

579. V. Wordt door uwe vereeniging ook speciaal gelet op het doen en laten van kinderen, die arbeiden?

A. Neen, maar ik heb tengevolge van de schriftelijk mij gedane vragen wel eene statistiek laten maken, loopende over 800 gezinnen, die kolomsgewijze is verdeeld voor kinderen van beneden de 12 jaar, van 12—16, van 16—18 en boven de 18 jaar, met aanteekening van den arbeid, dien zij verrichten. Maar die statistiek is in de details niet genoeg uitgewerkt, omdat, waar meerderen uit een gezin arbeid verrichten, alleen het totaal is opgegeven. Kinderen beneden de 12 jaar verrichten natuurlijk geen arbeid.

580. V. Hoort gij niet klagen, dat kinderen beneden de 12 jaar 's morgens reeds zeer vroeg voor brooddepôts werkzaam zijn, en dientengevolge vermoeid op school komen?

A. Het kan voorkomen, maar bij ons zijn geen klachten ingekomen.

581. V. Hebt gij persoonlijk een oordeel over de werking der arbeidswet in uwe gemeente?

A. Neen.

582. V. Komen te uwer kennis, hetzij in uwe vereeniging, hetzij langs anderen weg, klachten over min gunstigen invloed van de arbeidswet op de personen, die zij beschermt?

A. Neen.

583. V. Zijn er in uwe vereeniging ook werklieden leden of leden van het bestuur?

A. Leden van het bestuur niet. Leden van de commissie van huisbezoek zijn enkele meesterknechts, misschien ook een enkele werkman, maar men heeft weinig aan hen, zij hebben niet veel tijd en zijn niet bij machte om goed met de pen om te gaan, zoodat zij niet gemakkelijk een rapport maken.

584. V. Is er contact tusschen uwe vereeniging en werkliedenvereeningen, omdat men daar uitteraard van de toestanden der minder bevoorrechte kringen der bevolking meer bijzonder op de hoogte is, en dientengevolge het best inlichtingen kan geven?

A. Het is voorgekomen, dat coöperatieve bouwvereeningen onze aandacht speciaal vestigden op personen, die naar haar oordeel hulp en ondersteuning van onze vereeniging noodig hadden. Wij stellen die aanbevelingen steeds op zeer hoogen prijs.

585. De heer **Rochussen**: Gij hebt zeker door de onderzinking geleerd, dat een voorloopig onderzoek door uwen bode bij degenen, die onderstand vragen, onmisbaar is?

A. Ja.

586. V. Hebt gij er eenig minder gewenscht gevolg van ondervonden, dat de bode eerst de menschen ging bezoeken, vóór de commissie van huisbezoek zich daarmee belast had?

A. Dat is wel eens voorgekomen.

587. V. De rouage is echter noodig?

A. Juist.

RETHAAN MACARÉ.

ROCHUSSEN, *Voorzitter der Staatscommissie.*

A. KERDLJK, *Voorzitter der Afdeling.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJNAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van **Mr. Johannes Enschedé**, oud 39 jaar, voorzitter der Kamer van Koophandel en Fabrieken, lid der firma Johannes Enschedé & Zonen, te Haarlem.

588. De **Voorzitter**: Welke is de omvang van het bedrijf uwer firma?

A. Het omvat boekdrukkerij, lettergieterij, uitgeven, voornamelijk van de *Haarlemsche Courant*, met daaraan verwante bedrijven: plaatdrukkerij, graveerderij, inrichting voor houtgraveeren, enz.

589. V. Hebt gij geen binderij?

A. Eigenlijk in het groot niet, wel eene afdeling, waar genaaid en gevouwen wordt en de aan eene drukkerij verwante werkzaamheden verricht worden.

590. V. Hoe talrijk is uw personeel?

A. 260, waaronder 50 jongens beneden de 16 jaar.

591. V. In welke afdelingen worden de jongens gebruikt?

A. In de afdeeling lettergieterij 22 jongens, in de afdeeling drukkerij c. a. 24.

592. V. In de lettergieterij, waarin bestaat daar het werk voor de jongens?

A. In het afbreken van den knop, het opzetten van de letters op den haak en het slijpen der letters.

593. V. Zoodat zij gestadig met looden letters omgaan?

A. Juist.

594. V. In de zetterij worden zij waarschijnlijk gebruikt om te distribueeren?

A. Ja, en wanneer zij eene zekere handigheid gekregen hebben, beginnen zij ook al gauw kleine stukjes te zetten, waarbij geen haast is.

595. V. Worden de jongens op de drukkerij ook gebruikt voor het inleggen?

A. Eerst worden zij achter de pers geplaatst om het uitnemen der vellen te controleeren, en later worden zij aan het inleggen gezet.

596. V. Worden zij ook gebruikt om boven bij de snelpersmachine te staan, wat altijd een min of meer gevaarlijk werk is?

A. Wij hebben van dat gevaar nooit iets bespeurd. Zij worden trouwens niet dadelijk, als zij komen, voor het inleggen gebruikt.

597. V. Op welken leeftijd neemt gij de jongens gewoonlijk aan?

A. Wij hebben niet bepaald verboden, dat jongens van 12 jaren bij ons aan het werk komen, doch het gebeurt zelden, zij zijn meest niet jonger dan 13 jaar.

598. V. Stelt gij eischen van toelating, b.v. een bewijs, dat de jongens de gewone lagere school geheel doorloopen hebben?

A. Ik geloof niet, dat de meesterknechts dat bewijs vragen. Wij zijn met ons drieën firmanten, één zorgt voor de lettergieterij, één voor de drukkerij, en ik ben meer speciaal voor de zaken van de courant.

599. V. Van wege de firma worden dus geen bepaalde voorwaarden van toelating gesteld?

A. Neen.

600. V. Genieten de jongens 's avonds nog onderwijs, en wordt door de firma daaromtrent aandrang uitgeoefend?

A. Er bestaat gelegenheid tot herhalingsonderwijs, maar ik weet niet, of er veel gebruik van wordt gemaakt.

601. V. Stelt de firma dat dus niet als eisch?

A. Neen, er zijn wel jongens, die 's avonds op de teekenschool gaan, voor de afdeeling van de houtgraveerderij, waarvoor zij teekenen noodig hebben, waarin wij de helft van de kosten dragen.

602. V. Wordt dit dan van wege de firma gegeven?

A. Neen, wij betalen het schoolgeld voor de teekenschool van kunstnijverheid. Daaraan is een dag- en een avondcursus. Wij hebben één jongen gehad, die de dagschool heeft doorloopen, en nu hebben we er twee, die we voornemens zijn de lessen van den avondcursus te doen volgen.

603. V. Dit is echter slechts een klein gedeelte van uwe jongens. Worden voor de overigen geen maatregelen

Enquête. — Haarlem.

genomen door uwe firma in het belang van hun verdere ontwikkeling?

A. Neen.

604. V. Ik vertrouw, dat ten aanzien van die jongens de arbeidswet stipt wordt nageleefd. Werkten die jongens in vroeger tijd langer dan het nu door de wet vastgestelde uur van 7?

A. Wanneer de omstandigheden daartoe leidden, wel. Wij begonnen toen 's winters ook later en werkten 's avonds langer, maar als het noodig was, bleven zij tot 10, en zelfs tot 11 uur, doch dat gebeurde zelden.

605. V. Maakt uwe firma ook gebruik van de uitzonderingsbepaling, geldende voor courantendrukkerijen, ten opzichte van jongens beneden 16 jaar?

A. Neen, wij hebben op die afdeeling geen jongens, slechts op de zetterij zijn er een paar om het vak te leeren.

606. V. Wat is bij u de gewone werktijd?

A. Die loopt van 7 tot 7, met een middagschicht van 1.30 en twee kleinere rusttijden van een kwartier. Er wordt dus 10 uren per dag gearbeid. Vóór de invoering der arbeidswet hadden wij eene andere indeeling. Wij vingden des zomers aan om 7.30, des winters om 8 uur en ook de schichttijden waren toen anders geregeld. In die kleine schichttijden werd de boterham uit de hand gebruikt, onder het werk door, met behoud van het loon.

Toen echter de wet perken stelde aan het aantal werkuren voor de jongens, hebben wij, om de beschikking over het volle aantal toegestane uren te hebben, die twee kwartiers buiten den werktijd gesteld, zoodat er niet voor wordt betaald; feitelijk moeten de menschen dus een half uur langer bij ons zijn, want nu moet alles stilstaan, terwijl vroeger het werk doorliep onder die twee kleine schichttijden.

607. V. Het is mij niet duidelijk, dat de arbeidswet tot deze wijziging heeft moeten leiden. Deze zegt, dat er niet langer dan 11 uren daags mag gewerkt worden in het geheel en er een rusttijd moet zijn van 1 uur. Waar nu de werktijd vroeger was van 's morgens 7½ tot 8 uur 's avonds met anderhalf uur rust in den middag, bleef gij toch beneden het maximum van den arbeidsduur van 11 uren.

A. Ja wel, maar terwijl ik vroeger geen bezwaar had, dat de werklieden in die tusschenschichttijden doorwerkten en dus hunne verdiensten hadden, heb ik, om te kunnen controleeren, dat de jongens inderdaad rusttijd hadden, ook het werk gedurende die schichttijden voor het andere personeel verboden. Daardoor is het verblijf van de andere werklieden in de werkplaats met een half uur geklommen.

608. V. Hebt gij de wijziging gemaakt met het oog op afwijkingen van den gewonen arbeidsduur?

A. Ja, met het oog op mijne bevoegdheid om nog een uur te doen overwerken.

609. V. Komt dit dikwijls voor?

A. Er wordt in onze zaak nog altijd veel overgewerkt; minder echter dan vroeger, omdat wij, met het oog op de arbeidswet, ons personeel hebben uitgebreid. Dat er nog altijd overgewerkt wordt van tijd tot tijd, komt, omdat wij ons personeel niet zoo sterk hebben uitgebreid, dat wij bij de minste slapte zouden moeten ontslaan, want dat is, voor werklieden zoowel als voor patroons, onaangenaam.

610. V. Den tijd voor overwerken zoekt gij meer in de morgen- dan in de avonduren?

A. Ja, want dan kunnen wij de jongens laten komen, terwijl zij om 7 uur 's avonds weg moeten.

611. V. Brengt het groot ongerief in uw bedrijf, wanneer op een zeker uur de jongens weg moeten tengevolge van de wet?

A. Dat scheelt naar het werk. Op de lettergieterij kan men even goed doorgaan, omdat daar het werk van de jongens afgescheiden is van dat der volwassenen; de letters kunnen even goed morgen geslepen worden als van daag. Maar op de drukkerij is het anders; daar moet ik met halve kracht doorwerken, omdat ik de jongens laat vervangen door volwassenen en dezen dus onttrek aan hunne eigenlijke taak.

612. V. In den middagschafftijd van 1½ uur gaan allen natuurlijk naar huis, maar waar blijft het personeel in die kwartieren rust?

A. In dien tijd blijven de volwassenen in de werkplaats; de jongens sturen wij op een open ruimte, die wij hebben.

613. V. Hebben de meesterknechts last om toe te zien, dat de jongens hun handen wasschen, alvorens hun boterhammen te eten?

A. Ja wel, wij hebben er meermalen de aandacht op gevestigd.

614. V. Bij het bezoek van de gieterij trof het mij, dat de handen van de jongens vol zaten met het stof, dat de letters afgaven, en ook op de zetterij zullen zij er vermoedelijk wel last van hebben?

A. Ja, dat zal wel.

615. V. Een jongen, wien ik er naar vroeg, zeide, dat hij zich waschte, maar toen ik hem vroeg, of hij het altijd deed, antwoordde hij: „dat zal ik niet zeggen”. Heeft nu de meesterknecht, vooral wat de jongens betreft, streng gebod, daar ernstig op te letten en ze desnoods er toe te dwingen?

A. Een bepaald voorschrift bestaat daaromtrent niet, wij laten dit over aan het beleid van den meesterknecht.

616. V. Het is een bekend feit, dat menschen, die gewoon zijn met een gevaar om te gaan, het niet zoo zwaar tellen als zij, die er buiten staan. Geloof gij, dat uw meesterknechts doordrongen zijn van hun plicht om, waar het jongens geldt, ze te dwingen tot datgene, wat zij wellicht niet gaarne doen?

A. De meesterknechts zijn in den regel van werkman opgegroeid; zij hebben gezien, dat het goed ging, en van daar, dat het altijd eenigen aandrang vereischt om ze te nopen tot iets, wat zij zelf indertijd niet gedaan hebben.

617. V. Is er in of onmiddellijk bij alle lokalen gelegenheid tot handenwasschen?

A. Ja.

618. V. Waarin bestaat die?

A. In eene eigen waterleiding, die wij hebben; en het water ervan voorziet overal in de gelegenheid tot handenwasschen.

619. V. Is dat water onder het bereik van allen en niet op grooten afstand van de verschillende lokalen?

A. Het is vlak bij de zetterij en gieterij. Verder zijn er nog kranen van de waterleiding om te drinken.

620. V. Komt er af en toe overwerk voor, dat zich tot nachtarbeid uitsrekt?

A. Een enkelen keer komt dat voor.

621. V. Wordt ook in de gieterij des nachts gewerkt?

A. Dat is in geen jaren voorgekomen. In de eene afdeling kan men het door meerder personeel en meerdere machines dwingen het werk in korteren tijd te doen, maar in de drukkerij bijv. is dat niet altijd mogelijk.

622. V. Zijt gij niet juist in den laatsten tijd in de noodzakelijkheid geweest des nachts te laten arbeiden?

A. Die gelegenheid doet zich nu en dan voor. Ons werkvolk is altijd zeer genegen om, wat noodig is, klaar te maken.

623. V. Wanneer gij des nachts moet laten werken, werkt men dan in één stuk dag en nacht door, of gaan de menschen 's avonds eerst naar huis?

A. Wanneer het gebeurt, dat de menschen des nachts doorwerken, dan gaan zij des morgens naar huis. Moet het nachtwerk langer duren en voorziet men dat het enkele dagen zal aanhouden, dan wordt er zooveel mogelijk eene regeling gemaakt, dat ieder in de 24 uren een behoorlijken rusttijd heeft.

624. V. Komt het voor, dat er in ééne week drie of vier nachten gewerkt wordt?

A. Alleen in zeer bijzondere gevallen. Maar wanneer een man 's nachts werkt, werkt hij den volgenden dag niet, of hij komt althans later. Maar ik moet wel nadrukkelijk op de moeilijkheid wijzen, om voor zoo zeldzaam voorkomende omstandigheden eene behoorlijke regeling te maken.

625. V. Komen er niet enkele, eenigen tijd te voren voorziene gevallen voor, dat tijdelijk, gedurende eene zekere periode, voor een of twee weken bij voorbeeld, 's nachts moet doorgewerkt worden? Bij het bezoeken van uwe inrichting was, meen ik, juist de uitvoering gaande van eene speciale bestelling, die tot veel nachtarbeid aanleiding gaf.

A. Zeker, maar dit is nu al weer afgeloopen; toen hebben wij ons personeel van de plaatdrukkerij ingedeeld, zoodat ieder zijne behoorlijke nachtrust had.

626. V. Hoeveel nachtrust hadden zij toen?

A. Zes à zeven uren; zij hadden liever om den anderen dag 36 uren gewerkt, maar ik vond dat persoonlijk niet goed.

627. V. Wordt zulk nachtwerk bereidwillig verricht?

A. Zeker.

628. V. Wordt het hooger betaald?

A. Een algemeene regel bestaat daaromtrent nog niet, maar toch wordt in de meeste afdelingen nachtarbeid hooger betaald.

629. V. Is dat eene vaste som, die men per nacht krijgt, of wordt er betaald volgens hooger tarief?

A. Dat is mij niet bekend; voor zoover ik er in gemeed ben geweest, weet ik wel, dat er 10 cts. per uur meer is betaald.

630. V. Wordt er 's Zondags ook gewerkt?

A. Zoo min mogelijk, alleen in dringende gevallen. In art. 5 van ons Algemeen Reglement staat: „Personen, wier geloofsovertuiging hun het werken op Zondag vol-

strekt verbiedt, zullen hiertoe niet verplicht worden, indien zij hiervan bij hunne indiensttreding opgave hebben gedaan”.

631. V. Wordt door werklieden van die bepaling gebruik gemaakt?

A. Niet één doet het. Het is vroeger wel eens voorgekomen, dat men, om vrij te zijn van Zondagsarbeid, gemoedsbezwaren opgaf, waarvan wij moeilijk konden beoordeelen, of ze voorgewend waren of niet. Vandaar dat ik er op gekomen ben dit in het Reglement te zetten. Wij moesten ieders geloofsovertuiging eerbiedigen, maar voorkomen, dat iemand zich terugtrekt, wanneer we hem noodig hebben.

632. V. Er waren dus werklieden, die met opoffering van verdiensten aan den Zondagsarbeid trachtten te ontkomen, doch uwe firma meende, dat uitsluitend godsdienstige bezwaren de reden daarvan mochten zijn, zoodat maatschappelijke bezwaren, die even eerbiedwaardig kunnen zijn, niet als afdoende werden erkend?

A. Juist. Ik moet er bijvoegen, dat Zondagsarbeid tot de hooge zeldzaamheden behoort. Het werkvolk heeft trouwens veel minder bezwaar tegen nacht- dan tegen Zondagsarbeid. Wij meenden echter, dat wij dit moesten kunnen vorderen, wanneer het noodig was.

633. V. Wordt er, als het noodig is, dan den geheelen Zondag gewerkt?

A. Zooveel mogelijk alleen 's morgens. Dat er 's Zondagsmiddags is gewerkt, is in geen jaren voorgekomen.

634. V. Hebt gij een stukloonstelsel in uwe onderneming?

A. Wij werken zooveel mogelijk op stuk, doch hebben een vast weekloon, wanneer er arbeid verricht wordt, die niet op stuk wordt betaald.

635. V. Is dat dus het minimum, dat betaald wordt, ook al halen zij het niet met het stukloon?

A. Dat niet, maar het stukwerk is meestal zoo geregeld, dat het altijd meer opbrengt dan het gewone loon.

636. V. Kunt gij daaromtrent cijfers mededeelen?

A. Gewone zettters verdienen f 9, aankomers f 7, maar de meesten van onze zettters, die waarde voor ons gekregen hebben, weder meer dan f 9, terwijl zij, op stuk werkende, f 12, f 13, f 14 verdienen, naarmate zij sneller en beter werken.

637. V. Hebt gij een progressief stukloonstelsel, zóó dat het tarief stijgt met de hoeveelheid geleverd werk?

A. Neen, er is al onderscheid genoeg door de vlugheid van den een boven den ander.

638. V. Worden er bij u boeten geheven?

A. Vroeger, toen het Algemeen Reglement er nog niet was, hadden wij ook wel reglementen, doch daaraan werd slecht de hand gehouden. Wat er inkwam aan boete, werd gestort in de ziekenfondsen. De eenige boete, waaraan thans streng de hand gehouden wordt, is die op den werktijd. Het algemeene reglement geldt eigenlijk ook alleen den werktijd; ik zou daaraan echter wel uitbreiding willen geven en ook regelen willen stellen op loon, Zondags- en nachtarbeid, opzegging, ondergeschiktheid aan de meesterknechts, enz. enz.

639. V. Is dat reeds in voorbereiding, of bestaat slechts de wensch bij u om er toe te komen?

A. Het laatste, maar de regeling der werktijden was

noodzakelijk, tengevolge van de arbeidswet. Toen deze ons verbood om een deel van het personeel langer te houden dan een zeker aantal uren, moesten wij zorgen, dat zij althans dien tijd werkten. Van daar, dat wij streng zijn op te laat komen.

640. V. Welke boeten zijn daarvoor?

A. Zij zijn opgenomen in art. 4 van het Reglement. De poort wordt precies op tijd gesloten; wie daarna komt, betaalt voor elk ingegaan kwartier, voor de eerste maal in een week, een halven cent van elken gulden vast weekloon, voor de tweede maal in die week een cent van elken gulden, enz., telkens opklimmende met een halven cent. De stukwerkers betalen de helft der boetebedragen, die ik opgeef, omdat zij zelf reeds schade hebben door het te laat komen.

641. V. Worden die boeten veel toegepast?

A. Er komen bij elken werktijd werklieden te laat. De boeten brengen f 3 à f 4 's weeks op. Ik vind de regeling nog al aardig, omdat, wie toevallig eens te laat komt, nagenoeg niets betaalt, en de boete-herhaling snel opklimt.

642. V. Wat wordt er met de boeten gedaan?

A. Zij worden thans gestort bij de pensioensgelden.

643. V. In het bijzondere Reglement voor de gieterij zie ik eene reeks bepalingen, en dan volgt: „In geval van niet-nakoming dezer bepalingen behouden wij ons voor boeten op te leggen van f 0.25—f 2.50, of werklieden tijdelijk te schorsen of geheel te ontslaan”. Stijgen die boeten tot een belangrijk bedrag?

A. Neen, zij worden zelden toegepast.

644. V. De bedragen der boeten voor het te laat komen hebben een objectieven maatstaf in het oogenblik, waarop de knechts komen, maar deze van f 0.25—f 2.50 zijn geheel willekeurig; wie is het, die ze oplegt?

A. De firma.

645. V. Nooit de meesterknecht?

A. De bedoeling van het Reglement is geweest, dat de meesterknecht zou voorstellen om te beboeten.

646. V. Zoodat het niet de meesterknecht is, die de beslissing in handen heeft, maar de gevallen ten kantore van de firma worden behandeld?

A. Juist.

647. V. Is het u bekend, of werklieden der gieterij zich wel eens komen beklagen over eene boete, waarvoor zij voorgedragen zijn door den meesterknecht?

A. Toen ik vroeger het beheer van de lettergieterij had, werd een man nooit beboet dan na verhoord te zijn; ik was er op gesteld den man te spreken, en ongetwijfeld is dat nog zoo.

648. V. Wanneer betaalt gij de loonen uit?

A. Des Zaterdag tegen het einde van den werktijd.

649. V. Is door uwe firma nooit overwogen daarvoor een anderen dag van de week te nemen?

A. Neen.

650. V. Is nooit een daartoe strekkend verzoek van den kant der werklieden gekomen?

A. Nooit.

651. V. Bij het bezoek aan uwe werkplaatsen maakten de lokalen ten deele een aangename indruk op ons, maar niet al de zetterij-lokalen deden dit, een deel er van was dakverdieping en zeer laag.

A. Dat is een enkel lokaal, waar toen twee personen werkten en dat tijdelijk gebruikt wordt.

652. V. Zijn de hygiënische bezwaren, aan eene lettergieterij verbonden, door u vrij wel overwonnen?

A. Ik meen, van ja.

653. V. Welke middelen hebt gij daartoe aangewend?

A. Het gebouw van de gieterij is in het jaar 1870 ongeveer gesticht, en toen is de voorzorg genomen om boven elk fournuis een ventilatiekoker te maken en een aparten schoorsteen.

654. V. Zijn er in de latere jaren geen ziektegevallen voorgekomen, die gij aan het bedrijf moet toeschrijven?

A. Of het vroeger gebeurd is, weet ik niet, maar zoolang ik in de zaak ben, heeft zich een dergelijk geval in de gieterij niet voorgedaan.

655. V. Is geen enkel geval van loodvergiftiging bekend?

A. Twee gevallen, die, naar wij later van den medicus vernamen, werkelijk aan loodvergiftiging moesten toegeschreven worden. De menschen zien er goed uit, maar zijn volgens denzelfden medicus toch niet meer voor hun vroeger werk geschikt.

656. V. Openbaarden zich maagverschijnselen bij hen?

A. Ik geloof het wel. De één heeft nu pensioen, den ander trachten wij in een winkeltje te zetten, terwijl hij elders ander werk zoekt.

657. V. Hoeveel pensioen trekt die eene?

A. Dat is nog uit den ouden tijd, ik kan het dus niet zeggen.

658. V. Dat pensioen is geheel ten laste van uwe firma?

A. Neen, het pensioenfonds betaalt ook mee.

659. V. Hebt gij iemand speciaal aangesteld voor het schoonmaken?

A. Ja, eene werkvrouw, die volgens een vast plan daarbij te werk gaat, terwijl wij, na de uitbreiding der zaak in de laatste jaren, daarvoor nog andere personen aangesteld hebben. In de gieterij wordt iederen dag met water schoongemaakt.

660. V. Geschiedt het schoonmaken van de letterkasten buiten op de plaats?

A. Voor zoover mij bekend is, ja.

661. V. Zijn de letterzetterij gehouden om op vaste tijden hun lettervoorraad schoon te maken?

A. Verleden jaar heb ik dit voor de courantenzetterij ingevoerd. Dit is eene bepaalde verplichting, voor de andere afdelingen is het anders geregeld.

662. V. Welk licht brandt gij?

A. Gaslicht, wij hebben nooit petroleum gehad.

663. V. Worden door u ook nadeelige gevolgen van het gaslicht waargenomen?

A. Neen.

664. V. Gebruikt gij zwaluwstaarten?

A. Neen, in de courantenzetterij Wanham-lampen. Op de z.g. bovenzetterij zijn alle ronde branders, van glazen voorzien.

665. V. Wordt er dientengevolge niet, gelijk bij andere drukkerijen wel het geval is, geklaagd over de hitte van de gasvlam?

A. Neen, want wij hebben geen open lichten. Op de plaatdrukkerij worden nu ook ronde branders aangebracht.

666. V. Bestaat er een zeker opleidingsstelsel voor jongens bij u?

A. Niet anders dan wat het bedrijf van zelf aangeeft. Al doende leert men.

667. V. Wordt een jongen niet aan een bepaalden werkman toevertrouwd, die tot zekere hoogte verantwoordelijk voor hem is?

A. Op de lettergieterij komt er een tijd, dat hij het werken met de machine moet leeren van iemand, die de machine weet te behandelen.

668. V. Ontvangt hij op de zetterij het werk rechtstreeks van den meesterknecht, of is er een zekere band tusschen een jongen en een knecht?

A. Neen, die is er niet.

669. V. Zijn er speciale voorzieningen in geval van ziekte?

A. Daarin wordt in Haarlem voldoende voorzien door de typografen-ziektefondsen, en bovendien aan onze fabriek door de ziekenfondsen, die het personeel onderling heeft.

670. V. Aan uwe onderneming als zoodanig is dus geen fonds verbonden?

A. Neen, wij bemoeien er ons niet mede. Wij kennen overigens de reglementen wel.

671. V. Maar de firma heeft er niets mede te maken?

A. Neen. De meesten zijn ook nog lid van de typografen-vereening, zoodat in geval van ziekte uit die verschillende fondsen wel f 10.— getrokken wordt, en het niet noodig is, dat de firma bijspringt.

672. V. Doch eene pensioensregeling bestaat wel, gelijk ik reeds uit uw mededeelingen heb opgemaakt?

A. Ja, die bestond al vóór ik aan de drukkerij kwam. Ik weet niet, wanneer de instelling van het betalen van 1 cent van den gulden in het leven is geroepen. De firma betaalde meer aan pensioenen dan zij van dien cent per gulden ontving, doch dit wisselde sterk af, en in de laatste jaren deed het geval zich ook voor, dat er niet zooveel pensioen werd uitbetaald, als er geld inkwam. Ook om andere redenen deugde de toestand niet en heb ik verleden jaar de thans bestaande regeling gemaakt, die den feitelijken toestand in zoover bestendigde, dat men 1 cent van elken verdienden gulden bleef betalen, terwijl wij onzerzijds de helft daarbij leggen. Uit die gezamenlijke gelden worden de pensioenen uitgekeerd; telken jare met hetgeen telken jare wordt bijeengebracht. Daaraan ligt het denkbeeld ten grondslag, dat de werkman niet betaalt voor eigen pensioen maar voor dat van anderen, die met de inkomende gelden worden verzorgd.

673. V. Maar dan ook met het gevolg, dat hij, die uw dienst verlaat, geen aanspraak behoudt op grond van het door hem gestorte geld?

A. Ja, aanspraken zijn er voor dat geval niet, omdat men bij het komen die verplichting vrijwillig aangaat.

674. V. Zijn er niet onder de werklieden, die de regeling afkeuren?

A. Dat kunnen zij niet, dunkt mij, want zij weten, waartoe zij zich verbinden, wanneer zij bij ons komen.

675. V. Dat is de formeele kant der zaak; maar de werklieden zouden toch zoo kunnen redeneeren: die verplichting, die wij op ons nemen, brengt ons alleen voordeel, wanneer wij tot den dag der pensionneering in dienst blijven bij de firma, anders zouden wij voordeliger en beter doen met die offers te brengen bij eene gewone verzekeringsmaatschappij.

A. Ik spreek het niet tegen, dat zij op die wijze zekerder zouden geholpen zijn, maar mijn denkbeeld is, dat wij eene dergelijke regeling niet uitsluitend in het belang van de werklieden hebben, doch ook met het oog op de goede verstandhouding tusschen patroon en werklieden, en omdat ons eigenbelang medebrengt, dat wij niet bezwaard moeten zijn om iemand te ontslaan, die niet langer kan werken. Verder te gaan kan, meen ik, niet van een industrieel worden gevorderd.

676. V. Gij wilt als werkgever niet belemmerd worden in uwe vrijheid om een werkman te ontslaan; maar wordt niet de werkman belemmerd in zijne vrijheid van beweging om een anderen werkgever te zoeken, wanneer hij zijne dienstbetrekking niet kan verbreken zonder voor de toekomst ernstig schade te lijden?

A. Ik spreek dat niet tegen, maar het lag niet op onze weg om daaraan te gemoet te komen. Wij wenschten alleen te zorgen, dat, wie wegens ouderdom ontslagen werd, een behoorlijken onderstand zou hebben.

677. V. Ik begrijp dit voorzoover betreft — ik laat daar, of ik het met u eens ben — datgene, wat door de firma wordt bijgedragen; maar is het juist en zuiver, dat uw stelsel ook geldt voor de bijdragen van den werkman zelf?

A. De contributie bedraagt ten hoogste 20 cts., en wie meer dan f 20 's weeks verdient, betaalt niet meer, en wij hebben bepaald in hoofdstuk 2 van het Reglement, dat, wanneer iemand ergens eene pensioensverzekering sluit, wij evenveel daartoe zullen bijdragen als hij. In dat geval heeft hij dus een waarborg.

678. V. Op dit laatstelijk door u bedoelde kom ik aanstonds terug. Doch hoeveel wordt thans door u aan pensioenen uitgekeerd op grond van de regeling, die wij tot dusver bespraken?

A. f 40 aan 8 menschen, waarvan enkelen jong zijn.

679. V. Is de uitkeering dus niet gebonden aan een bepaalden leeftijd?

A. Art. 3 bepaalt: „Het pensioen bedraagt hoogstens f 6 's weeks. Dit bedrag wordt toegekend aan hem, wiens leeftijd is minstens 70 jaar en die 50 jaar of langer in onzen dienst was. Voor elk jaar leeftijd minder dan 70 is het pensioen 5 cts. 's weeks minder dan f 6, en voor elk dienstjaar minder dan 50, 10 cts per week minder dan 6 gulden”.

680. V. Gij spraakt zooveel van jonge menschen, die gepensionneerd zijn. Is het dus niet enkel een leeftijds-pensionneering?

A. Wie minstens 15 jaar bij ons is en niet meer in staat is te werken, krijgt pensioen. Bijv. iemand, zooals wij thans hebben, een man van 40 jaar, die wegens krankzinnigheid verpleegd moet worden.

Enquête. — Haarlem.

681. V. Geldt deze regeling ook voor gevallen van ongelukken, bij den arbeid overkomen, of wordt daarin buiten deze regeling voorzien door de firma?

A. Wanneer het alleen eene tijdelijke ongeschiktheid is, dan kan hem volgens art. 7 van het Reglement uit de pensioengelden eene toelage worden gegeven, en is het eene blijvende ongeschiktheid, dan wordt hij natuurlijk gepensionneerd.

682. V. Is deze bepaling reeds toegepast?

A. Ja, in enkele bijzondere gevallen.

683. V. Door wien worden de gelden beheerd?

A. Door de firma.

684. V. Niet met medewerking van het personeel?

A. Zeker; er is eene commissie, samengesteld uit het personeel van de verschillende afdelingen. De keuze geschiedt door loting uit hen, die 15 jaar of langer in onzen dienst zijn en den leeftijd van 65 jaar nog niet bereikt hebben.

685. V. Is niet overvogen, de leden van die commissie te doen benoemen door keuze van de belanghebbenden?

A. Wij hebben dit stelsel beter gevonden, omdat alle menschen ons evengoed voorkomen.

686. V. Aan u misschien, maar zouden de belanghebbenden het niet waardeeren, indien zij zich konden doen tegenwoordigen door degenen, die bij hen het grootste vertrouwen genieten?

A. Dat weet ik niet.

687. V. Is het personeel door u geraadpleegd over de organisatie, vóór die tot stand kwam?

A. Wij hebben er wel met enkelen over gesproken, maar niet met het geheele personeel.

688. V. Er wordt, als ik u goed begrepen heb, geen kapitaal gevormd, maar met de gelden, die geïnd worden, betaalt gij de pensioenen. En wanneer er nu daarvoor geen geld genoeg is?

A. Art. 7 geeft daarop antwoord; het luidt: „Indien op de in het voorgaand artikel bepaalde wijze meer aan pensioengeld geïnd wordt dan voor pensioensbetaling noodig is, zal dat meerdere tot een reservefonds worden aangelegd.

„De pensioengelden, met inbegrip van onze bijdragen, zullen echter niet meer mogen bedragen dan tweemaal het bedrag, dat voor pensioensbetaling noodig is. Mocht dit geval zich voordoen, dan zullen de pensioengelden van het personeel, voor zooveel noodig, gelijkelijk met één of meer centen verlaagd worden.

„Mocht op deze wijze het reservefonds niettemin aangroeien tot een bedrag in guldens gelijk aan het 25voud van de sterkte van het personeel, dan zullen de pensioengelden het drierivende der pensioensbetalingen niet overschrijden; bij gelijke aangroeiing tot het 50- en 70voud zal de overschrijding respectievelijk niet meer bedragen dan een half en een vierde, terwijl bij aangroeiing tot het honderdvoud geen overschrijding meer zal plaats hebben.

„Indien daarentegen de pensioengelden, met inbegrip van onze bijdragen, niet toereikend zijn voor de pensioensbetaling, zal het ontbrekende worden aangevuld uit het reservefonds, zonder dat daartoe echter meer dan 1 pct. wekelijks uit dat fonds mag genomen worden. Is ook dan het bedrag niet toereikende, dan zullen de pensioengelden van het personeel, voor zooveel noodig, gelijkelijk met één of meer centen worden verhoogd.

„Onze bijdrage blijft in al deze gevallen steeds de helft van de gezamenlijke pensioengelden van het personeel”.

689. V. Komt het dus hierop neer, dat gij tracht iets meer te heffen dan noodig is, ten einde voor eene zekere reserve te zorgen?

A. Wij trachten niet meer te krijgen, maar heffen een cent van den gulden. Blijkt het dan, dat er iets meer noodig is, zoo laten wij ook iets meer betalen. Daarentegen gebruiken wij hetgeen mocht overschieten bij wijze van reservoir.

690. V. Maakt de firma alléén uit, of er al dan niet pensioen zal worden uitgekeerd?

A. De firma pensionneert, de grootte van het pensioen wordt door het Reglement bepaald.

691. V. Ja, maar of de man al dan niet geschikt is om nog te werken, wordt door uwe firma alleen, en niet in overleg met de commissie der werklieden, uitgemaakt?

A. Uitsluitend door ons.

692. V. Straks hebt gij medegedeeld, dat naast deze regeling nog staat eene toezegging van de firma, om voor de werklieden, die zich zelve verzekeren bij eene maatschappij, harerzijds evenwel aan de premie toe te voegen. Geschiedt dit uitsluitend met het doel om het eventueel pensioen op den vastgestelden leeftijd te verhogen, of ook desverkiezende om het pensioen op een vroegeren leeftijd te doen ingaan?

A. Wij hebben het aldus geregeld: Wanneer een persoon eene zekere premie betaalt ten einde op 70jarigen leeftijd een pensioen te genieten, dan verzekeren wij hem voor dezelfde premie op zijn 60ste jaar. Daartegenover staat, dat hij het pensioen pas ontvangt, wanneer wij hem pensionneeren. Wordt hij dus niet op zijn 60ste jaar gepensionneerd, dan ontvangen wij het pensioen van de maatschappij, maar wordt hij daarentegen vóór zijn 60ste jaar gepensionneerd, dan krijgt hij het volle bedrag, dat hij op zijn 70ste jaar zou krijgen.

693. V. Die supplementaire verzekering geschiedt dus op uwen naam en niet op dien van den man?

A. Op onzen naam, zoodat wij het geld krijgen.

694. V. Zoodat gij, wat deze tweede regeling betreft, het stelsel hebt, dat datgene, wat de werkman stort, zijn eigendom blijft, of hij weggaat of niet, maar dat hetgeen de firma stort, door hem genoten zal worden alleen, als hij in haar dienst blijft?

A. Ja.

695. V. Hebt gij niet overwogen de aanneming van het stelsel, om hem het recht op pensioen, ook voorzover de bijdrage uwer firma betreft, te doen houden, of hij uw dienst verlaat of niet?

A. Neen. Ik vind het voldoende, dat de firma iets opoffert voor die personen, die zij zelf pensionneert. Wanneer zij weggaan, dan is de band verbroken.

696. V. Is er van deze bepaling omtrent het zelf verzekeren reeds gebruik gemaakt door sommige uwer werklieden?

A. Ik heb ze er meest zelf toe aangemaand om het te doen. Enkel van het personeel van onze boekhouderij en enkele meesterknechts, enz. hebben het gedaan.

697. V. Ook gewone werklieden?

A. Nog niet. De regeling is eerst kort in werking en

ik moet hun eerst duidelijk maken, dat, wanneer zij het niet doen, zij ook niet vast op pensioen kunnen rekenen. Vroeger was het eene moreele verplichting, die elke patroon op zich nam, om iemand, die lang in zijn dienst was geweest, te ondersteunen.

698. V. Is er bij die pensioensverzekering ook terugbetaling van de premie bij vooroverlijden?

A. Art. 20 handelt over gevallen, dat iemand een afwijkend contract wenscht te sluiten. Zoo heeft o. a. iemand eene verzekering voor zijne weduwe gesloten.

699. V. De pensioensverzekering voor werklieden is daarom dubbel zoo bezwarend, omdat, wanneer zij het belang van de verzekering op verderen leeftijd leeren inzien, de premie zooveel hooger is, dan wanneer zij op jeugdigen leeftijd waren begonnen. Is door u nu niet overwogen om voor jeugdige arbeiders een contract te sluiten voor uw rekening, zóódat, wanneer zij het op later leeftijd voor eigen rekening overnemen, zij het voorrecht hebben om zooveel lager premie te betalen?

A. Wij hebben dat geval niet overwogen. De toestand is eigenlijk deze, dat iemand, die f 10.— loon heeft, maar f 90 ontvangt. De firma betaalt op stuk van zaken al het pensioengeld.

700. V. Die opvatting heeft alleen beteekenis, wanneer de loonstandaard bij u hooger is dan bij anderen, niet waar?

A. Dat kan zijn, maar het feit doet zich voor, dat personen, die wij vrijgesteld hadden van de verplichting, gevraagd hadden pensioengeld te mogen storten.

701. V. Gij hebt het nu weder over de eerstbesproken regeling?

A. Ja, maar die houdt verband met de tweede, omdat wij de eigen pensioensverzekering voldoende aanmoedigen, door ons bereid te verklaren eene even groote premie te storten als de verzekerde voor zich zelf betaalt.

702. V. Wij spraken straks over de opleiding uwer jeugdige arbeiders. Hebt gij intusschen voor eenige afdeelingen uwer zaak niet een bepaald leerlingstelsel?

A. Ja, voor het justeeeren van matrijzen in de lettergieterij en voor de houtgraveer-inrichting.

703. V. Wat zijn de hoofdbepalingen er van?

A. Dat wij de helft betalen voor het teekenonderwijs en gedurende 8 jaren een klimmend loon geven, waarvan een gedeelte wordt ingehouden, als waarborg, dat het werk gedurende de gestipuleerde jaren behoorlijk geschiedt en de dienst niet tusschentijds worde verlaten. Daartegenover staat dan onze verplichting om zoo iemand het vak grondig te leeren.

704. V. Werkt dat stelsel goed?

A. Voor den korten tijd, dat wij het toepassen, hebben wij er wel genoegen en nog geen bezwaar van ondervonden.

705. V. Zijn u, als Voorzitter der Kamer van Koophandel, ook bezwaren ter oore gekomen, tengevolge van de invoering der arbeidswet?

A. Bijzondere klachten of bezwaren doen zich te Haarlem niet gelden, zoover ik weet, behalve ten opzichte van de beperking der werkuren voor vrouwen bij de bleekerijen en ten opzichte van een lijnwaadwasscherij.

706. V. In de schriftelijke inlichtingen, door uwe Kamer ingezonden, vind ik vermeld, dat de 14jarige leeftijd wordt beschouwd als die, waarop eerst de arbeid van kinderen moest aanvangen. Was dat het algemeene gevoelen?

A. Dat kwam voor in de inlichtingen, die wij van verschillende werkliedenvereeningen hebben gevraagd.

707. V. Zou tegen dien wensch geen bezwaar bestaan bij de werkgevers?

A. Over anderen kan ik niet oordeelen, maar wij nemen liever geen jongens beneden de 13 jaar aan.

708. V. Zoudt gij bezwaar hebben tegen eene verhooging van het verbod van arbeid tot het 14de levensjaar?

A. Voor ons bedrijf zou dat geen bezwaar geven, maar er zullen wellicht andere bedrijven zijn, waar men vroeger met het aanleeren van het vak moet beginnen.

709. V. Is in de Kamer van Koophandel, toen die inlichtingen der vakvereeningen inkwamen, geen stem opgegaan tegen den kenbaar gemaakten wensch?

A. Wij hebben ons daarover niet uitgesproken, dus durf ik niet zeggen, wat het oordeel der Kamer over dit punt zou zijn.

710. V. In de mededeelingen van de Kamer is gewezen op den Zondagsarbeid, die in de broodfabrieken voorkomt. Was dat vroeger anders?

A. Ik geloof het niet; vroeger was dat ook zoo.

711. V. Zijn er niet pogingen aangewend om daaraan een einde te maken?

A. Ik meen dat uit de dagbladen gezien te hebben.

712. V. Maar de Kamer van Koophandel is daarin niet gemengd geweest?

A. Neen.

713. V. Wenscht gij wellicht nog op het een of ander onze aandacht te vestigen?

A. Neen, dank u.

JOH. ENSCHEDÉ.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Jan Wiethoff, oud 66 jaar, schildersbaas, te Haarlem.

714. De Voorzitter: Zijt gij niet voorzitter van de afdeeling van het Nederlandsch werkliedenverbond „Patrimonium“?

A. In het najaar van het vorige jaar ben ik als zoodanig afgetreden.

715. V. Maar gij zijt geruimen tijd voorzitter geweest?

A. 3 jaren.

716. V. Is de afdeeling talrijk?

A. Zij telt 120 leden.

717. V. Uit het feit, dat gij voorzitter geweest zijt, blijkt, dat de afdeeling niet uitsluitend uit werklieden bestaat?

A. Een enkele is baas, maar bijna allen zijn werklieden.

718. V. Is de tegenwoordige voorzitter werkman?

A. Hij is tuinman en werkt bij zijn vader.

719. V. Zijn in die afdeeling van „Patrimonium“ vrij wel alle vakken vertegenwoordigd?

A. Ja.

720. V. Behooren de leden hoofdzakelijk tot de ambachtvakken, of zijn er ook velen in fabrieken werkzaam?

A. Er zijn er verscheidene onder, die in de werkplaatsen van de Hollandsche Spoorwegmaatschappij, en enkelen, die in fabrieken werken.

721. V. Heeft men zich in den kring van uwe vereeniging verheugd over de bepalingen van de nieuwe arbeidswet?

A. Och, wat zal ik u zeggen; in alles kan toch niet voorzien worden.

722. V. Dat is mogelijk, maar verheugt men er zich in uw kring al dan niet over, dat althans wettelijke bepalingen tot stand zijn gekomen omtrent den arbeidsduur en de arbeidsuren van jeugdige arbeiders en vrouwen?

A. Dat wel.

723. V. Hoe staat het te Haarlem naar uw weten, met het naleven van die wettelijke bepalingen?

A. Ik geloof, dat er te Haarlem, nog al eens wat door de vingers gekeken wordt. Maar ik heb het alleen van hooren zeggen, en dan bepaalt het zich nog maar tot enkele gevallen.

724. V. Gij hoordet dus geen bepaalde fabrieken of werkplaatsen aanduiden, waar de wet zou worden overtreden?

A. Neen; daarentegen heb ik wel op eene fabriek gewerkt, waar het precies klokslag van zevenen uitscheiden was voor de jeugdige arbeiders.

725. V. Welke was die fabriek?

A. De zeepfabriek van mijnheer Swens. Deze komt zijne verplichtingen trouw na.

726. V. Gaan de kinderen van leden uwer vereeniging gewoonlijk langer dan tot hun 12de jaar op de gewone lagere school?

A. Voor zoover ik weet, niet.

727. V. Weet gij ook, of het gewoonte is onder de leden van uwe vereeniging om, wanneer het twaalfde jaar bereikt is, de kinderen ten minste op school te laten tot het einde van den schoolcursus, of gaan zij reeds dadelijk met hun twaalfde jaar van school af?

A. Het laatste meestal.

729. V. Wordt in den kring uwer vereeniging het schoolgaan tot het 12de jaar voldoende geacht?

A. Er wordt niet over gesproken.

730. V. Trekt de vraag, hoe lang de kinderen behooren school te gaan, dan niet bijzonder de aandacht?

A. Neen.

731. V. Gij kunt dus geen antwoord geven op de vraag, of men het zou toejuichen, indien de wetgever den minimum-leeftijd, waarop de arbeid mag aanvangen, verhoogde?

A. Dat wel, ik ten minste zou het zeker toejuichen.

733. V. Welken leeftijd beschouwt gij dan als wenschelijk?

A. Den 14jarigen minstens.

734. V. Zeggen dat de werklieden-leden uwer vereeniging zelf, die toch daarvan het eerst de geldelijke nadeelen voor het gezin. zouden gevoelen?

A. Neen, het gaat meer uit van de bestuurders.

735. V. In den kring van het bestuur meent men dus, dat het, ondanks de geldelijke bezwaren, wenschelijk zou zijn, dat de wetgever doortastte?

A. Ja.

736. V. Voor meisjes, voor zoover zij geen deel nemen aan industrielen arbeid, zou dit niet veel baten. Zou men daarvoor de invoering van den leerplicht wenschen?

A. Daarover is niet gesproken.

737. V. Er zitten immers ook werklieden in uw bestuur?

A. Ja.

738. V. Niet uitsluitend menschen, die, zooals gij, voor eigen rekening werken?

A. Dit is, zooals men het noemen wil. Er zijn bazen, die minder zijn dan een knecht, gij kunt u daarvan geen voorstelling maken.

739. V. Dat geloof ik wel. Maar ik bedoel, of er onder de bestuurders zijn, die bij anderen voor loon werken?

A. De meesten werken bij anderen.

740. V. Gij hebt de lijst van vraagpunten ontvangen. Zijn er punten, die bijzonder uwe aandacht hebben getrokken?

A. Wij hebben er natuurlijk over gesproken op de vergadering, maar men zou dat stuk voor stuk moeten behandelen en ik heb daarvan zooveel notitie niet genomen.

741. V. Dat spijt de Commissie zeer.

A. Ja, maar er zijn zooveel dingen, waarvan men zegt: wat is het eigenlijk?

742. V. De vereeniging „Patrimonium” houdt zich toch bezig met alles, wat de belangen van den werkman raakt; op de u toegezonden lijst komen dus zeker zaken voor, die vaak uwe aandacht moeten getrokken hebben. Hoe staat het bijvoorbeeld in Haarlem met Zondagsarbeid?

A. Ja, die komt wel voor, veel te veel, vooral bij schilders. Het schilderswerk in een huis is het laatste werk, dat het langst kan wachten en dat, als het aan den winkel druk is, meestal tot den Zondag wordt uitgesteld. Verleden jaar was ik bij een baas, die mij aanzide's Zondags naar zoo'n werk te gaan, maar toen de tijd daar was, bleef ik weg. Wel trok hij een leelijk gezicht, maar ik ben er niets mede ten achteren geweest bij de anderen, die wel gingen, want ik heb nog langer werk gehad dan zij; aan 't eind stond ik er dus nog beter bij dan die Zondagswerkers.

Er zijn knechts, voor wie het geen Zondag is, als zij niet werken. Dat verstaat u zoo niet, maar een ambachtsman wel. Die extra-verdiensten komen niet in het huishouden, maar gaan op aan slokjes. Hoe gaat het? Als zij te werk komen, beginnen zij met te gaan zitten, dan gaan zij watschaften, en als het 11 uur is, zeggen zij: „we moesten voor een cent of 6 of zoo laten halen”. Dan wordt er gedronken, daarna gaan zij weder wat luieren tot een uur of 3, en dan begint het drinken weder van voren af aan.

En tot schade van den baas, want den volgenden dag zijn de menschen suf. Dat zijn de gevolgen van dat Zondagswerk.

743. V. Bij welken baas gebeurde u, wat gij daareven noemdet?

A. Geloof u mij, dan noem ik hem niet.

744. V. Als ik naar den naam vraag, moet gij niet denken, het ik het doe, omdat ik u anders niet gelooven zou. Daarvan is geen sprake. Ik wenschte den naam te kennen, omdat het geval mij interesseert. Nu heb ik het recht om antwoord op mijn vraag van u te vorderen; maar als gij daartegen bezwaar hebt; zie ik daarvan af.

A. Bezwaar en geen bezwaar, maar ik noem liefst geen namen.

745. V. Wanneer er op Zondag toch zoo weinig uitgevoerd wordt en er een saffe Maandag op volgt bovendien, hoe komt het dan, dat de bazen nog hechten aan dien Zondagsarbeid?

A. Och, zij zijn al blij, als er wat gedaan wordt. Dit Zondagswerken komt meestal voor in den drukken tijd, en dan is een baas al blij, als hij iemand heeft. Misschien is het op andere plaatsen anders, maar in Haarlem wordt nog al Maandag gehouden. De bazen zijn al blij, als ze in den drukken tijd een mannetje ergens kunnen plaatsen, en als zij een knecht wegzenden, kan deze gauw weer ander werk krijgen. In September en October echter wordt het anders.

746. V. Komt dat Zondagswerken nu in den drukken tijd veel voor?

A. Ja, nog al.

747. V. Gij hebt straks gezegd, dat, van hetgeen Zondags verdiend wordt, de vrouw niet veel te zien krijgt?

A. Ja, bij vele werklieden; ik wil de goeden niet te na spreken.

748. V. Geloof gij, dat de werklieden het over het algemeen onaangenaam vinden om op Zondag te werken, hoewel zij er mee verdienen?

A. Ja, er zijn er velen zoo, maar zij doen het uit vrees van anders vroeger gedaan te zullen krijgen. De baas onthoudt zulk eene weigering wel en zegt dan op zijn tijd: „zie zoo, nu ben ik aan de beurt”.

Er zijn er wel, die gemoedsbezwaren hebben, maar toch niet durven weigeren.

749. V. Komt dit Zondagswerken alleen voor bij huizen in aanbouw of ook in bewoonde?

A. Ook in bewoonde, maar alleen voor stille vakken, zooals schilderen en behangen. Dit kan op Zondag gebeuren, zonder dat een ander er zich aan stoot; hoewel er ook klanten zijn, die het niet schelen kan, dat op Zondag de ladder buiten tegen het huis staat.

750. V. Is door uwe vereeniging nooit eene poging gedaan bij de werkgevers om aan dien Zondagsarbeid een einde te maken?

A. Neen.

751. V. Hoe komt dat?

A. Omdat wij misschien nitgelachen zouden worden.

752. V. Dat kan iemand toch niet schelen, die het goede voorheeft?

A. Als men den geest des tijds kent, weet men, wat het gevolg zou zijn.

753. V. Ik dacht, dat de geest des tijds juist was het tegenaan van overmatigen en Zondagsarbeid?

A. Als men daarover begint, zou het uit een godsdienstig oogpunt moeten zijn, en daarvan moeten de meesten niets hebben.

754. V. Weet gij niet, dat er velen zijn, die er ook zoo over denken uit een algemeen maatschappelijk oogpunt?

A. Wat het godsdienstig oogpunt betreft, zijn er enkelen, die niet schromen te weigeren, die het meer op God wagen dan op de menschen, maar de anderen durven niet weigeren. Wat het maatschappelijk oogpunt betreft, dat zullen wij laten, zoo het is.

755. V. Wordt er in de broodfabrieken op Zondag gewerkt?

A. Ja; maar er is een zekere Cohen, een Israëliet, die bijna evenveel brood slijt, als eene broodfabriek, die houdt wel *zijn* Sabbath, maar laat de knechts op Zondag werken. Toch verkoopt hij niet minder brood.

756. V. Die Cohen heeft zeker ook Christenen in zijn dienst; werken die op Zondag?

A. Ja; zij zijn vrij van het begin van den Sabbath tot het einde.

757. V. Dus de bakkers bij Cohen vieren den rustdag op Sabbath?

A. Juist.

758. V. Wordt er bij alle particuliere bakkers te Haarlem op Zondag gewerkt?

A. Bij sommige, die Christen zijn, niet.

759. V. Ligt dat uitsluitend daaraan, dat zij het doen voor hun eigen gemak, of om hunne werklieden op Zondag niet te laten werken?

A. Neen, zij doen het uit een godsdienstig oogpunt.

760. V. Gij hebt gezegd vroeger nog al bij het bouwen van woningen gewerkt te hebben; hebt gij wel eens ondervonden, dat de loonen niet uitbetaald werden in de werkplaats of op het werk, maar in eene kroeg?

A. Neen, ik ken niet één baas in Haarlem, die in eene kroeg uitbetaalt; zij doen het steeds in den winkel of op het werk.

761. V. Gebeurde het ook niet, dat, in plaats dat elke man zijn loon afgepast kreeg, een bankbiljet gegeven

Enquête. — Haarlem.

werd om onder eene ploeg van werklieden te verdeelen, die het dan in de kroeg gingen wisselen?

A. Voor zoover ik gehoord heb, krijgt ieder altijd zijn verdiend loon. Een ander geval is het, wanneer eens een enkelen keer door eene ploeg van 10 werklieden een karweitje is aangenomen. Dan betaalt de baas natuurlijk maar aan één uit, omdat hij niet weet, hoeveel aan ieder van hen toekomt.

762. V. Hoort gij in uwen kring veel spreken van overmatigen arbeid in fabrieken op werkplaatsen?

A. Van fabrieken weet ik heel weinig af, omdat ik daar maar eens een enkelen keer eene karwei heb. Maar in het ambachtvak wordt zeker overmatig gewerkt. In den morgen gaat het wel, want dan begint men ook in den drukken tijd niet vóór zessen, omdat de menschen toch niet eerder uit hun bed te krijgen zijn; buiten begint men al om vijf uur. Maar 's avonds komt het er niet op aan. Dan wordt in bewoonde huizen tot 11 uur of half twaalf doorgewerkt naar gelang de menschen naar bed gaan, en dan willen die heel graag gaslicht opsteken, als het werk maar klaar komt. In onbewoonde huizen wordt een lamp meegenomen, en dan wordt het soms wel 12 of zelfs 1 uur. Het groote kwaad is, dat de knechts, wanneer zij van den winkel komen, nog karweitjes voor zich zelf gaan waarnemen, en dan maar een paar uurtjes slaap pakken, vóór zij weer bij hun patroon op het werk komen. Nu begrijpt men, dat een schildersknecht b.v., wanneer hij schuren moet, dat toch een naar werk is, al heel gauw op de beenen staat te draaien. Op die wijze worden de klanten en de bazen beiden benadeeld. De eersten krijgen slecht werk, en den laatsten wordt het brood uit den mond genomen. Natuurlijk, wat een knecht wegneemt, heeft geen baas; de klanten vallen dan niet in handen van den baas, maar bedienen zich liever van een koopje. De knechts werken het dan maar af; hoe het er uitziet, doet er niet toe, want goed werk wordt er niet meer gemaakt.

763. V. Gebeurt dat nawerken voor eigen rekening veel?

A. Ja, op de groote winkels.

764. V. Is het daar algemeen?

A. Ja.

765. V. Wordt echter in dienst van den baas ook laat gewerkt?

A. Ja, in den drukken tijd.

766. V. Geloof gij, dat dit door de meesten graag gedaan wordt, omdat het vermeerdering van verdienste meebrengt?

A. Neen. Het is een groot bederf, waarvan ik u een voorbeeld zal noemen. Verleden jaar in het laatst van October zag ik 's avonds op eene plaats, waar drie nieuwe huizen gebouwd werden, om 10 uur nog licht. Daar waren drie metselaars bezig te voegen. Dit was zeker in hun voordeel, maar evenzeer in het nadeel van evenzovele anderen, die zij op die manier het brood uit den mond nemen. Wanneer de baas niet zoo laat had laten werken, dan hadden 6 werklui een half stuk brood kunnen verdienen, in plaats dat er nu 3 ten nadeele werkten van hunne kameraads, die honger leden. Dit gaat niet.

767. V. Moet ik uit uwe woorden opmaken, dat uws inziens aan die langdurige werkdagen een einde moest komen?

A. Ja.

768. V. Zoudt gij wenschen, dat de wetgever, evenals hij reeds ten aanzien van jeugdige personen en vrouwen

deed, verder ging en den arbeid van volwassen mannelijke arbeiders beperkte?

A. Ja. Ik zou niet, zooals de sociaal-democraten, een 8urigen arbeidsdag wenschen, met den overigen tijd voor rust en genot, maar een arbeidstijd van 12 uren met één rustdag in de week. Thans hoor ik velen zeggen, dat ze enkel leven om te werken, te eten en te slapen, zonder dat ze tijd hebben zich met hunne kinderen bezig te houden.

769. V. Bedoelt gij met dien arbeidsdag van 12 uren 12 uren werkelijken arbeid, of z66 dat de rusttijden er af moeten?

A. Neen, 12 uren werkelijken arbeid, gelijk wij op het oogenblik ook doen. Dat is 72 uren per week, waarbij dan nog twee schafttijden komen, een van ½ en een van 1½ uur, dus een dag van 14 uren samen van 6—8 uur. Enkele bazen geven één uur voor den middag, maar dat is te weinig om heen en weder te loopen. Dan zou het eten altijd op tafel moeten staan, en bovendien: een mensch wil dan wel een ½ uurtje met een kussen onder zijn hoofd op het matje gaan liggen.

770. V. Is in uw kring wel de wenschelijkheid besproken, dat er organen mochten zijn ter behartiging van de belangen der werklieden, zoogenaamde kamers van arbeid?

A. Ja zeker.

771. V. En welke voorstelling maakt men zich van de werking daarvan?

A. Dat zij de belangen van den werkman zullen bepleiten.

772. V. Zoudt gij het wenschelijk achten, dat in zulk een lichaam naast de werklieden ook werkgevers zaten?

A. Wel zitting hebben, maar niet gezamenlijk. Dat liefst niet.

773. V. Waarom liefst niet gezamenlijk?

A. Omdat wij dan niet meer vrij zouden zijn. Men staat veel vrijer als werkman onder zijn mede-werklieden, dan wanneer men tegenover zijn patroon zit. Het gebeurt dikwijls, dat een werkman neen zegt, waar het ja moest wezen, en goedvindt, wat hij moest afkeuren, maar hij denkt dan: ik moet er van eten. Het is trouwens bewezen, dat verscheidene werklieden uit fabrieken, die voor de commissie zijn geweest, ontslagen zijn.

774. V. Weet gij daarvan voorbeelden?

A. Op het oogenblik niet.

775. V. Ik geloof ook, dat gij u vergist; althans, indien gij bedoelt, dat bewezen is hun ontslag wegens hetgeen was medegedeeld.

A. Het kan zijn; maar het is zeker, dat, waar iets uit de fabriek verteld wordt, de patroon pikant is en de man, die het gezegd heeft, het loodje moet leggen; daarom denkt menigeen: ik zal maar liever niet zoo openhartig zijn, anders zou men nog andere stukjes hebben gehoord.

776. V. Kunt gij, waar gij aldus spreekt, dan van uwe zijde, gij die niet als werkman afhankelijk zijt, onze aandacht vestigen op groote misstanden in bepaalde fabrieken of werkplaatsen?

A. Neen, daarmee ben ik persoonlijk niet genoeg bekend, maar ik heb van menschen, die geloof verdienen, wel gehoord, dat de fabrieken de kweekplaatsen en de broeinesten zijn van allerlei verkeerdheden: de sociaal-democratische begrippen worden daar bijgebracht aan

jonge menschen, die er anders niet aan zouden denken. Bovendien: de opperchefs, de patroons, zijn er zelf niet bij, maar bazen en meesterknechts doen mede aan allerlei verkeerdheden, die later in het leven nog hare sporen doen zien.

777. V. Op welke verkeerdheden doelt gij?

A. Op het gebruiken van onzedelijke uitdrukkingen en het voeren van slechte taal. Dat gebeurt in tegenwoordigheid van jonge knapen, en dat is heel leelijk.

778. V. Droeg de omstandigheid, dat dit voorkomt, er toe bij, om u den wensch te doen uitdrukken, dat de leeftijd, beneden welken het verboden is arbeid te doen verrichten, mocht worden verhoogd?

A. Ja.

779. V. Kent gij overigens geen misbruiken, welke voortvloeien uit de daareven door u geschetste verhouding tusschen patroons en werklieden?

A. Ik heb wel eens hooren beweren, dat er bazen zijn, die werk uitbesteden, maar die, wanneer er goed geld aan verdiend wordt, niet zoo precies uitbetalen. De knechts hebben daardoor geen hart meer voor den baas; de baas moet begrijpen, dat hij van de knechts moet leven, en de knechts moeten weten, dat zij van den baas moeten leven. Wanneer de werklieden van eene fabriek wegloopen, dan staat de patroon alleen. Hij kan wel commandeeren en heeft handen zoo wit als sneeuw, maar zelf kan hij niet werken, terwijl de knecht met zijn handen zijn brood kan verdienen. Ook de ambachtsman is tegenwoordig een voetveeg; men behoeft voor een knecht niet te buigen, maar een goed woord doet zooveel. Een klant, die beleefd is, wordt met vrij wat meer hart bediend dan een onbeleefde.

780. V. Gij bezigtet daar het woord „voetveeg”, om daarmee waarschijnlijk aan te duiden een hoogst onbehebbelijke behandeling. Wilt gij daarmee te kennen geven, dat, behoudens uitzonderingen, de behandeling in den regel z66 is, dat de uitdrukking verdiend wordt?

A. Ja.

781. V. Gij zeidet gehoord te hebben, dat bij aangenomen werk niet altijd wordt uitbetaald datgene, wat de menschen volgens overeenkomst moesten hebben. Kunt gij eene bepaalde fabriek noemen, waar dat heeft plaats gehad?

A. Ik heb wel eens hooren beweren, dat dit bij Beijnes plaats had, maar ik voeg er uitdrukkelijk bij, dat ik er niet voor zou durven instaan.

782. V. Hoe staat het te Haarlem met de opleiding van jongens in het ambachtvak?

A. Zij komen als jongens bij den baas; — de één leert wat, de ander niet veel. Ik kan niet zeggen, dat zij zoo heel veel leeren, behalve een enkele misschien uit eigen ambitie.

783. V. Zijn u geen gevallen bekend van bazen, die een bepaalden werkman aanwijzen om de jongens behoorlijk op te leiden?

A. Neen.

784. V. Is het ook te Haarlem het geval, dat de ouders hun jongens liever op een kleinen dan op een grooten winkel doen?

A. Ja, want de meesterknecht bij een grooten baas is meestal op den winkel, en dan zijn de jongens al spoedig op de karwei aan de genade van de knechts overgeleverd.

785. V. Er is immers te Haarlem eene ambachtsschool in wording?

A. Dat zou ik u niet precies kunnen zeggen.

786. V. Met hoeveel knechts werkt gij?

A. Met één, en als het druk is, met twee.

787. V. Hebt gij ook jongens?

A. Die wil ik niet hebben, omdat men er meer hassebasen en hoofdbreken dan genot van heeft. Zij worden echter veel genomen door lui, die huisjes aannemen voor een prijs, waartegen een ander niet concurreeren kan. Hoe het werk er uitziet, daarop komt het niet aan, en het is een groot verschil of een baas 8 of 16 cents per uur heeft te betalen. Bovendien kunnen zij de jongens allerlei werkjes laten doen, waarvoor een groote knecht zou bedanken. De jongens hebben er niets op tegen, wanneer zij vóór schafttijd schoenen moeten poetsen en na schafttijd boodschappen moeten doen.

788. V. Zou de oprichting van eene ambachtsschool door u worden toegejuicht?

A. Ik geloof, dat, als de jongens van eene ambachtsschool komen, zij wel pedante heertjes zijn geworden, maar geen werklui. Zij hebben wel het hoofd vol theoretische kennis, maar wat de practijk betreft, zijn het halzen. En als dan zoo'n knaap, met eene rol papier onder den arm, dat misschien eene teekening of een brok bestek moet verbeelden, op een werk komt, dan wil hij een ouden werkman commandeeren, die zelf maken kan, wat de ander op zijn best kan teekenen, en dan ook natuurlijk zegt: „Kwajongen, loop jij God . . . hier en ginder!”

789. V. Zegt gij dat op grond van ondervinding?

A. Neen.

790. V. Hoe weet gij het dan?

A. Ik hoor het dagelijks. Er is wel geen ambachtsschool in Haarlem, maar er zijn er genoeg, die teekeningen nemen en dan onderbaas op eene karwei worden.

791. V. Het tafereel, dat gij ons hebt geschetst van den volgens u nadeeligen invloed van ambachtsscholen is dus niet op eigen ervaring gegrond?

A. Neen, maar als men alles bij ondervinding moet hebben, valt er niet veel te praten. Ik noem b.v. ook schilderscholen, waar de leerlingen nog geld op toe geven. Dit noem ik nu ook een soort ambachtsschool.

792. V. Zijn er dan zulke schilderscholen in Haarlem?

A. Dat weet ik niet precies, maar ik weet, dat er in Rotterdam eene is, waar soms jongens naar toe gaan en dan weer terugkomen.

793. V. Hebt gij nog iets onder onze aandacht te brengen?

A. Het aanbesteden is ook eene groote verkeerdheid, die echter wel moeilijk weg te nemen zal zijn. Wanneer er iets aanbesteed wordt, is er een aannemer, en die moet alles leveren: metselwerk, timmermanswerk, schilderwerk, enz. Op ieder van die zaken beknibbelt hij zooveel mogelijk, want hij moet altijd wat verdienen. Met welk gevolg? Om een voorbeeld te noemen: Verleden jaar schreef ik in voor 't schilderwerk van 19 huizen; ik deed dat op grond van eene berekening van 5 huizen, die ik onder handen had, voor f 120.—, en 't werd gegund voor f 65.—. Wat is dat nu? Die 't aannam, was een gewezen agent, die in zijne jeugd misschien eens een kwast in zijn handen

had gehad en nu aannemer was, en 't werk was er ook naar, maar voor goede bazen en werklui is dat toch maar een ramp, want die hebben op die manier niets te doen.

J. WIETHOFF.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Johannes Van der Wijde, oud 35 jaar, schilders knecht bij de firma J. Heijdanus & Zoon, voorzitter van de afdeling van het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond, te Haarlem.

794. De Voorzitter: Ons werd medegedeeld, dat er in het algemeen, maar bijzonder in het bouwvak, te Haarlem nog al Zondagsarbeid geschiedt. Is dat zoo?

A. In 't algemeen ja, vooral in 't voorjaar. Bij mijn patroon gebeurt het hoogst zelden.

795. V. Ook op burgerkarweien?

A. Dat geloof ik niet, tenzij dat het winkelhuizen betreft.

796. V. Is het waar, dat er bij dat Zondagswerk nog al erg geslabakt wordt?

A. In 't bouwvak wel. Op Zaterdag is er geld ontvangen, dus op Zondag wordt er nog al gedronken. Daarom is mijn baas tegen het Zondagswerk.

797. V. Is het werkvolk op Zondagswerk gesteld, omdat er wat extra's mee te verdienen valt?

A. Neen, het is er niet mede ingenomen.

798. V. Hebben werklieden-vereenigingen wel pogingen gedaan om er een einde aan te maken?

A. In het bouwvak niet.

799. V. Wordt zelfs door jongens aan dat Zondagswerk deelgenomen?

A. Dikwijls wel, want het nieuwe werk wordt veelal uitgevoerd door patroons, die met jongens werken.

800. V. Hoe is over het algemeen de arbeidsduur in uw vak?

A. Dat loopt in ons vak in den goeden tijd van 12 tot 14 uren werkelijken arbeidsduur. Wij beginnen 's morgens om 6 uur in dezen tijd tot 's avonds 8 uur, daarvan gaan 2 uren schafttijd af, 's middags 1½ uur en 's morgens een half uur; maar er zijn schilderswinkels, waar men om 5 uur begint. Bij werk, dat niet van het seizoen afhangt, zooals bij Beijnes, wordt ook 's winters wel gewerkt tot 9 en 10 uur 's avonds.

801. V. Wordt ook 's nachts wel doorgewerkt in de bouwvakken?

A. Neen, dat heeft niet veel plaats.

802. V. Ons is gezegd, dat er vele werklieden zijn, die na zulk een langen dag, nog dikwijls karweitjes voor

eigen rekening waarnemen, met het gevolg, dat zij den volgenden morgen niet in staat zijn om flink te werken, zoodat uit dat naverken voor eigen rekening schade voor den baas voortvloeit. Is dat juist?

A. Ja. Ons loon is 's winters met de korte dagen te laag, en die korte dagen komen over een groot deel van het jaar in ons vak voor. Daarmede raken wij dan zóó achteruit, dat wij de gelegenheid, om nog eens een werkje te doen voor kleine burgermensen of mede-werklieden, wel moeten aangrijpen. Ik moet helaas verklaren, dat ik zelf dat ook wel moet doen.

803. V. Hoeveel uren werkt gij dan wel in den drukken tijd?

A. Bij mijn patroon wordt in het voorjaar wel 14 uren gewerkt, van 's morgens 6 tot 's avonds 9, 10 uur.

804. V. En daarna verricht gij dan nog eigen karweitjes?

A. Als ik om 9 of 10 uur thuis kom, zeg ik, dat ik geen tijd heb, maar als ik om 8 uur thuis kom, neem ik maar aan, wat ik krijgen kan, want straks komen de korte dagen en dan verdien ik te weinig. Met kermis gaan wij al korten, en dat gaat verder met de zon af, totdat wij eindelijk eene week van 42 uren maken, dat is veel te weinig.

805. V. Tot hoe laat werkt gij dan wel voor eigen rekening?

A. Tot 10 à 11 uur. Tegenwoordig doe ik het echter niet meer.

806. V. Bemerktet gij, dat gij te veel van uwe krachten vergdet?

A. Ja; verleden jaar heb ik de influenza gehad, en na dien tijd heb ik veel van mijne krachten verloren.

807. V. Hoe hoog is het loon?

A. De gewone standaard is 16 cents per uur, maar ik verdien 18 cents.

808. V. Is dat een standaard, waaraan alle bazen zich houden?

A. Neen, dat gaat al naar vraag en aanbod. Het is te Haarlem voor de solide patroons — waaronder ik mijn patroon reken — onmogelijk om te concurreeren bij het maken van nieuwe werken. Er zijn tal van die kleine bazen, welke voor eene geringe som inschrijven, waardoor het onmogelijk is voor een patroon, die een behoorlijk loon uitbetaalt, eene karrewel machtig te worden. Die baasjes werken veel met halfwassenen tegen een loon van 7 à 10 cents per uur, en een werkman kan dan met moeite iets meer verdienen.

809. V. Zoodat het loon van een redelijk bekwaam schilder wel daalt tot bijv. 12 à 13 cents per uur?

A. Ja, en dan moet hij nog hard werken, want het is gewoonlijk aangenomen werk.

810. V. Is het in Haarlem niet gebruikelijk, dat, wanneer er aangenomen of aangegeven werk is, door den patroon toch het vaste uurloon wordt gegarandeerd?

A. Ja, doch soms worden zij voor 16 cents aangenomen, maar na eene week gewerkt te hebben, weder verminderd.

811. V. Hoe talrijk zijn de schilders in Haarlem?

A. Het aantal patroons weet ik te schatten, omdat wij eene circulaire hebben rondgezonden aan de patroons

om hen uit te noodigen tot een bespreking voor verbetering van onzen toestand door loonsverhooging; er zijn 55 patroons.

812. V. Gij zegt: „wij” hebben eene circulaire verzonden; wie zijn dat?

A. Ik bedoel de schildersvereeningen gecombineerd.

813. V. Is er meer dan ééne?

A. Ja, twee; de ééne is uitsluitend eene vakvereening en de andere een ondersteuningsfonds.

814. V. Zij hebben dus een circulaire gericht tot de patroons, om hen uit te noodigen tot een bijeenkomst met de besturen dier vereeningen?

A. Ja, dat is geschied aan het einde van eene vergadering, waarin de toestand werd besproken, en die ook door een 15tal patroons werd bijgewoond. De circulaire noodigde de patroons zeer bescheiden uit tot eene samenkomst in het gebouw „Weten en Werken.” Aan die uitnodiging is echter slechts door 6 patroons, 5 schildersbazen en 1 behangersbaas gevolg gegeven. De andere patroons zijn weggebleven zonder bewijs van sympathie te geven, en zelfs zonder verontschuldiging.

De bijeenkomst heeft natuurlijk geen resultaat gehad. Wij dachten er toen eerst over om nog eens eene oproeping te doen, maar het seizoen was daarvoor te ver gevorderd. Bovendien vonden wij het raadzamer eerst eens af te wachten, wat een adres van de timmermansvereening om loonsverhooging aan de vereening van industriëlen in bouw- en aanverwante vakken zou uitwerken, te meer omdat tot laatstgenoemde vereening ook schildersbazen behooren. Toen nu in Juni bekend gemaakt werd, dat de loonen van metselaars en timmerlieden met 1 Augustus van 16 op 18 cents per uur zouden gebracht worden, hebben wij een adres aan de vereening van industriëlen in bouw- en aanverwante vakken gericht om haar op de groote inconsequentie ten onzen nadeele te wijzen. Nu hebben wij op dit schrijven, dat zes weken geleden verzonden is, nog wel geen antwoord ontvangen, maar naar wij vernomen hebben, zijn de schildersbazen uit die vereening voornemens hun vakgenooten op te roepen om over de zaak te spreken.

815. V. Hebben in de tweede vergadering, die door zes patroons werd bijgewoond, uwe wenschen bij dezen instemming gevonden?

A. Daarvoor waren zij niet genoegzaam in aantal. Door een der patroons werd er zeer terecht op gewezen, dat er slechts één patroon tegenwoordig was, die een goeden winkel had, namelijk de heer Heijdanus.

816. V. Is niet de heer Veldheer in het bestuur der vereening van industriëlen in bouw- en aanverwante vakken, en is hij de man, die bezig is om te zien, of het verlangen der werklieden niet kan bevredigd worden?

A. Ja.

817. V. Hoevele knechts werken bij uw patroon?

A. Ik geloof 10 à 12 knechts.

818. V. En hoeveel jongens?

A. Eén jongen, leerling zooals hij heet.

819. V. Wordt hij behoorlijk opgeleid?

A. Dat laat veel te wenschen over.

820. V. Is er geen bepaalde knecht aangewezen om zich met hem bezig te houden?

A. Neen. Hij moet nogal bij de hand wezen en hangt dan heelemaal van de goedgunstigheid van een knecht af.

821. V. Laat de opleiding van jeugdige schilders in het algemeen veel te wenschen over?

A. Zeer veel. Ik zou gaarne de oprichting van eene ambachtsschool zien.

822. V. Ons is door een getuige gezegd, dat hij niets van de ambachtsschool wilde weten, want dat de jongens er maar pedant worden en het hoogste woord hebben tegen bekwame werklui. Wat zegt gij daarvan?

A. Dat heb ik wel van de ambachtsschool in Amsterdam gehoord, doch in Leiden schijnen ze nog al practisch opgeleid te worden.

823. V. Meent gij daarmede, dat het veel van de inrichting der school afhangt?

A. Ja.

824. V. Hebt gij zelf wel eens gewerkt met jongens, die van een ambachtsschool elders kwamen?

A. Neen.

825. V. Op welken leeftijd beginnen in uw vak de jongens te werken?

A. Als ze 12 jaar zijn.

826. V. Niet later?

A. Neen, als het eerder kon, zouden ze het eerder doen.

827. V. Zijn u patroons bekend, die den eisch stellen, dat de jongens de lagere school doorloopen hebben?

A. Neen, door de Schoolcommissie is wel eene circulaire aan hen gericht, maar van het resultaat weet ik niets.

828. V. Zou het in uw kring toegejuicht worden, indien de leeftijd, waarop de arbeid mag aanvangen, werd verhoogd?

A. Ja, dat is onze volle overtuiging, omdat men ziet, dat de jongens te veel vergeten zijn, wanneer ze een jaar van school af zijn. Wij zouden dien leeftijd gaarne op 14 jaar gebracht zien.

829. V. Wanneer ik dat zeg, heb ik gemakkelijk spreken, doch de werklui weten, welke geldelijke bezwaren het voor hen hebben zou. Gelooft gij, dat men zich des ondanks in uw kring dit offer gaarne zou getroosten?

A. Ja, in onze afdeeling acht men het ondanks de daaraan verbonden bezwaren wenschelijk, dat de kinderen tot hun 14de jaar het onderwijs genieten.

830. V. Wordt er in uw kring op gewerkt, dat nu reeds door de ouders worde gedaan datgene, waartoe zij zouden willen dat de wetgever dwong?

A. De leden onzer afdeeling maken er wel werk van. Zoo heb ik een dochtertje, dat ik gaarne, als er plaats is, na haar 12de jaar nog op school zal laten, en zoo zijn er meer.

831. V. Gij zegt, als er plaats is. Te Haarlem worden de kinderen toch zeker niet op hun twaalfde jaar van de school verwijderd?

A. In Haarlem niet, dat zou ik niet mogen zeggen.

832. V. Wordt er, brooddepôts uitgezonderd, in Haarlem nog wel gewerkt door kinderen beneden de 12 jaar?

Enquête. — Haarlem.

A. Dat geloof ik niet.

833. V. Wordt de arbeidswet er getrouw nageleefd?

A. Dat geloof ik niet. Er zijn wel leden, die er over geklaagd hebben, dat jongens na 7 uur nog moesten werken. De secretaris heeft daarover met mijnheer Struve gesproken, en dat is nu uit.

834. V. Gebeurde dat in fabrieken of in werkplaatsen?

A. Bij een smidsbaasje in de Barendsche straat. Grooten bazen laten dit niet toe, die profiteeren van zulke dingen niet.

Ons is gezegd, dat er onlangs nog bij den commissaris is geklaagd over een meisje, dat 's avonds nog na 9 uur voor eene modezaak moest loopen, maar dat de commissaris geantwoord had, dat dit buiten de wet viel en dat hij het ook zoo erg niet vond. 't Was gezond, meende hij.

Dat een jongen beneden 16 jaar tot 10 uur 's avonds op karwei blijft, zou ook buiten de wet vallen. Wij hebben er met den heer Struve over gesproken, en ook de heer Heldt verklaarde, dat hij dit nog eens zou moeten nazien.

835. V. Werken op de boekdrukkerijen de jongens soms wel later dan 7 uur?

A. Bij de firma Enschedé zeker niet, die leeft de wet stipt na.

836. V. Meent gij, dat de arbeidswet, trouw nageleefd wordende, goed werkt?

A. Zeker.

837. V. Wordt het in uw kring niet als een bezwaar beschouwd, dat jongens na 7 uur zooveel gelegenheid hebben om op straat te slenteren?

A. Och, daar kunnen ouders veel aan doen.

838. V. Neemt gij niet waar, dat het straatslenteren in den laatsten tijd erg is toegenomen?

A. Dat kan ik in Haarlem niet zeggen.

839. V. Ons is door meerdere getuigen verklaard, dat de straten van Haarlem 's avonds nog al eens wat te zien geven, aan straatschennis door jeugdige werklui?

A. Dat heb ik ook wel gehoord, maar weten doe ik het niet, want ik kom 's avonds zelden op straat.

840. V. Wordt door veel jongens, zonen van leden uwer vereeniging, deelgenomen aan voortgezet- of herhalingsonderwijs in de avonduren?

A. Een paar leden hebben jongens op de burgeravondschool.

841. V. Gaan er geen op de gemeente-herhalingschool?

A. Niet dat ik weet, maar die is pas begonnen.

842. V. De aanvang van het onderwijs op de burgeravondschool valt immers in den werktijd?

A. Ik geloof, dat dit zich regelt naar het seizoen. Ik meen, dat het onderwijs in het najaar later begint dan in den winter.

843. V. Hebt gij nooit klachten gehoord, dat van de burgeravondschool geen gebruik kon worden gemaakt, omdat de jongens niet tijdig genoeg de werkplaats konden verlaten?

A. Neen.

844. V. Hoeveel leden telt de afdeeling van het Nederlandsche werkliedenverbond, waarvan gij voorzitter zijt?

A. 60.

845. V. Heeft uwe afdeeling wel eens pogingen aangewend om in een of ander opzicht verbetering te krijgen in den toestand van de arbeiders?

A. Ja, wij hebben o. a., omdat de geheel vrije concurrentie steeds voert tot lager loonen en langer werktijd, aan den Raad van Haarlem een verzoekschrift gericht, waarbij wij hebben gevraagd om in de bestekken voor gemeentewerken op te nemen een normaal-arbeidsdag van 10 uren en een minimum-loon van f 15 's weeks of 25 cts. per uur.

846. V. Hebt gij daarop reeds antwoord ontvangen?

A. Nog niet, het stuk is in behandeling bij eene commissie voor de verzoekschriften.

847. V. Is dus die commissie thans bezig de zaak te onderzoeken?

A. Ik onderstel van ja, want wij hebben eenige vraagpunten ter beantwoording gekregen; dat is ongeveer twee maanden geleden.

848. V. Bestaat in uw kring ook de wensch naar eene wettelijke regeling van het maximum van den arbeidsduur voor volwassen mannen?

A. Ja; er is in dien zin bij ons over gesproken.

849. V. Dit punt is dus uitdrukkelijk in uw kring besproken; verlangde men ook, dat de Staat gebiedende voorschriften gaf omtrent een minimum-loon?

A. De wensch is het wel.

850. V. Maar ziet men er gat in, hoe de wetgever dat moet doen?

A. Wij meenen, dat, zoo goed als de wetgever bepalingen maakt voor het traktement van onderwijzers, hij dit ook kan doen voor den werkman.

851. V. De gevallen staan niet gelijk, dunkt u wel? De onderwijzer staat in dienst van den Staat of van de gemeente; maar hier zou het gelden het geven van voorschriften omtrent de geldelijke verhouding tusschen particulieren. Hoe zoudt gij nu meenen, dat de wetgever voorschriften kon geven ten opzichte van het minimum-loon, en de uitvoering ervan verzekeren?

A. Daarop kan ik geen bepaald antwoord geven.

852. V. Worden de loonen in Haarlem meestal op Zaterdag uitbetaald?

A. Ja, maar ook veel op Vrijdag.

853. V. Waaraan geeft gij de voorkeur?

A. Aan Vrijdag, want 's Zaterdags wordt het meestal te laat voor de vrouw om boodschappen in de stad te doen.

854. V. Men heeft gemeenten, waar men juist ten gevolge van het uitbetalen van het loon op Zaterdag de menschen eerst heel laat in den avond boodschappen ziet doen; is dat dus te Haarlem ook zoo?

A. De werkman komt dikwijls eerst om 11 uur thuis, en dan moet de vrouw de boodschappen op Zondag doen. Vroeger kregen wij ons loon uitbetaald 's Zaterdagsmiddags om 12 uur, dan konden de huishoudelijke be-

hoefden op tijd gekocht worden; maar nu wordt het 's avonds meestal te laat.

856. V. Is er wel eens eene poging aangewend om die uitbetaling op Zaterdag-avond verlegd te krijgen op een ander uur of een anderen dag?

A. Bij mijn weten niet.

857. V. Zijn u patroons met name bekend, die op andere dagen uitbetalen?

A. Veldheer betaalt 's Zaterdagsmorgens, na den eersten schaft; Kleyweg Dyserinck en Cramer betalen 's Vrijdagsavonds.

858. V. Weet gij in dat opzicht iets van fabrieken?

A. Ik geloof, dat de Haarlemsche Katoendrukkerij 's Donderdags uitbetaalt. Men heeft ook wel timmermanswinkels, zooals o.a. bij den heer Geyl, waar 's Zaterdags om één uur uitbetaald wordt.

859. V. Wordt dit door de werklieden gewaardeerd?

A. Zeker.

860. V. Komen er veel boeten voor in uw vak?

A. In de bouwvakken komen volstrekt geen boeten voor. Die vindt men alleen op fabrieken.

861. V. Hoe is over het algemeen, naar uw oordeel, de verhouding tusschen werklieden en werkgevers te Haarlem?

A. Die laat veel te wenschen over. De patroons zijn veel te veel hun eigen belang toegedaan en daarbij hoogmoedig. Wij beschouwen het ten minste als hoogmoed, dat de meeste patroons van onze uitnodiging voor eene samenkomst niet de minste notitie genomen hebben.

862. V. Is de band tusschen patroons en werklieden in de laatste jaren lossiger geworden?

A. Ik ben nog niet op een leeftijd om dit te kunnen beoordeelen, maar ik geloof niet, dat het er beter op geworden is.

863. V. Ligt de schuld daarvan meer aan de zijde der patroons of aan die der werklieden?

A. Misschien wel aan beide zijden.

864. V. Wordt in uw kring wel gesproken over de wenschelijkheid van vertegenwoordigende lichamen, arbeidsraden of kamers van arbeid?

A. Ja. Kort geleden heb ik gelezen van een arbeidsraad in Den Haag, waarin vertegenwoordigers zitten, en van de werklieden en van de bazen en van de architecten.

865. V. Wat hebt gij daarvan gezegd?

A. Dat het een stap was in de goede richting om geschillen te beslechten.

866. V. Tot het kenschetsende van den Haagschen Arbeidsraad behoort, dat er vertegenwoordigers van de patroons en van de werklieden aan dezelfde tafel zullen zitten, om samen de belangen van het vak te bespreken en voorkomende moeilijkheden te beredderen. Is dat ook, wat u aantrekt?

A. Ja, want dan zullen de quaestiën het eerst opgelost zijn.

867. V. Er is door een getuige gezegd: laten patroons en werklieden maar liever van elkander blijven, want anders loopt het maar uit op standjes, of de werklieden durven toch niet spreken. Wordt dit door u beaamd?

A. Neen, volstrekt niet. Ik onderstel, dat, wanneer patroons het eens zijn om een dergelijken arbeidsraad op te richten, de zaak op den goeden weg is; want wanneer de arbeidsraad er is, heeft de patroon al dadelijk tekenen gegeven, dat hij er sympathie voor heeft en met werklieden samen wil zitten.

868. V. Wordt in uw kring reeds overwogen, of men dat Haagsche voorbeeld te Haarlem zou trachten te volgen?

A. Ja, wij hebben er op de bestuursvergadering over gesproken, maar het is nog heelemaal in wording.

869. V. Blijft gij ook 's winters bij uw patroon werkzaam?

A. Ja, maar het personeel, dat 's zomers 10 à 12 man bedraagt, wordt 's winters tot 5 à 6 ingekrompen.

870. V. Hoe redden zich dan die anderen?

A. Zij zien aan het werk te komen bij bazen, die nieuw werk hebben.

871. V. Wordt in den zomertijd wel iets voor den winter overgelegd?

A. Ja, door velen wel. Ik ben bestuurslid van eene spaarkas, verbonden aan de coöperatieve winkelvereniging. Daar wordt 's zomers ingelegd voor brandstoffen en levensbehoeften. Vooral voor de brandstoffen wordt er veel gebruik van gemaakt, zoodat de spaarkas nu al 500 leden heeft.

872. V. Maar als de winter achter den rug is, zitten de meesten toch in de schuld?

A. Ja.

873. V. Zijn er wel eens pogingen op touw gezet om te trachten, menschen, die fatsoenlijk leven, in plaats dat zij 's zomers de schulden van den vorigen winter moeten inhalen, ééns schoon schip te doen krijgen, opdat zij voortaan in den zomer kunnen zorgen voor den volgenden winter?

A. Daarvan heb ik nooit iets vernomen. „Weldadigheid naar vermogen” steunt alleen in den winter, doch dezen winter zijn zij duizenden tekort gekomen.

874. V. Is het in uw vakgewoonte, dat wanneer men den patroon verlaat of de patroon een knecht wegzendt, over en weer een termijn van opzegging betracht wordt?

A. Daarvan is mij niets bekend.

875. V. Is het gebruik, dat de patroon zegt: „gij kunt wegblijven”, en dat de werkman ook zegt: „ik ga heen?”

A. In enkele gevallen niet. Onze patroon zegt wel, dat men naar wat anders moet gaan omzien, en dat duurt zoo een dag of 14. Meestal is het echter een paar dagen van te voren.

876. V. En van den kant van de werklieden?

A. Dat ligt ook al aan den patroon, en of men wat beters kan krijgen.

877. V. Zijn er in uw vak patroons, die bij ziekte het geheele of een gedeelte van het loon uitbetalen?

A. Absoluut niet. De meeste werklieden zijn in vakverenigingsfondsen, waar zij, tegen 10 cents inleg en 1 cent bodegeld per week, bij ziekte f 6 krijgen 18 weken lang. Na dien termijn houdt de bijdrage op, tenzij het einde van het boekjaar net valt in de ziekte, wat ook een paar maal gebeurd is.

878. V. Kunnen fondsen het bolwerken met die contributie?

A. Ja, wij bestaan 9 jaar en hebben eene reservekas van f 1000, net zooveel als wij in dien tijd uitgekeerd hebben.

879. V. Hebt gij ons nog wat mede te deelen?

A. Ja, de wensch is bij velen levendig, dat oude werklieden, die 40, 50 jaren bij een patroon gewerkt hebben en dan meestal een kleiner loon krijgen en eindelijk geheel afgedankt worden, een wettelijk pensioen mochten krijgen.

880. V. Zou wettelijke regeling van het pensioenwezen, waarbij en patroon en werkman bijdroegen, met ingenomenheid worden begroet in uw kring?

A. Ja, de verplichte betaling zou gelijk staan met verlaging van loon, en daaraan zou men spoedig gewoon geraken. In Duitschland heeft men al zoo iets, maar de bijdrage bij uitkeering is daar te gering. Het stelsel van een Fransch ontwerp, naar ik meen, bijdrage van den Staat en den werkgever en arbeider, zou ik wenschelijk achten, zóó geregeld, dat een werkman, die zijn patroon verlaat, daardoor zijn rechten niet verliest, want anders zou hij blootstaan aan willekeur en nog afhankelijker worden dan nu het geval is.

881. V. Komt het Maandag houden in Haarlem veel voor?

A. Ja, daar zijn er wel, die dat doen; het minste soort volk doet dat.

882. V. Hoe is het er mee in de bouwvakken?

A. Als men de locale bladen leest, ziet men, dat het getal veroordeelingen wegens openbare dronkenschap elk jaar afneemt.

883. V. Kunt gij dat op grond van geregelde waarneming verklaren?

A. Ja, ik lees dat telkens in het Haarlemsche dagblad. Ik let daar vooral op, omdat men altijd roept, dat de werklieden nog meer in de kroegen zullen gaan zitten, als er een normaal-arbeidsdag komt. Dat geroep over drankmisbruik vind ik trouwens altijd overdreven. Als men eens 200 dronken menschen op een dag in Haarlem had, zou de geheele stad vol leven zijn, en wat zou dat nog zijn tegenover de duizenden? En zoo veel dronken menschen zijn er nooit op Maandag geweest.

884. V. Mij was verzekerd, dat er wel loon wordt uitbetaald in kroegen, maar verschillende getuigen hebben ontkend, dat dit, behoudens een enkele uitzondering, het geval is; wat is uwe wetenschap daaromtrent?

A. Ik ken daarvan maar één geval. Bij den bouw van de Israëlietische school is het gebeurd, dat in eene kroeg werd betaald, maar anders komt het in de bouwvakken niet voor, wel bij sjouwers en dergelijken. Men moet echter dikwijls lang wachten op de uitbetaling van zijn loon.

885. V. Noodeloos lang?

A. Och, de patroon komt laat in de werkplaats, ter-

wijl men al lang klaar is, en dan gaat het van het rijtje af; maar met dezen wordt nog een praatje gemaakt over het werk, met dien over zijn spullen, en zoo duurt het soms anderhalf uur vóór dat de laatste geholpen is.

J. VAN DER WIJDE.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Johan Gerhardt Erdtsieck**, oud 52 jaar, bestuurder van de coöperatieve winkelvereniging en spaarkas van „des Werkmans Vriend”, te Haarlem.

886. De Voorzitter: Is de vereeniging „des Werkmans Vriend” eene vereeniging voor of van werklieden?

A. Van werklieden, hoewel er in het bestuur eenige niet-werklieden zijn.

887. V. Met welk doel is de vereeniging opgericht?

A. Het doel van de spaarkas is om den werkman des zomers of het geheele jaar iets te laten sparen, zoodat zij des winters brandstoffen of aardappelen, die in het groot ingekocht worden, tegen inkoopsprijs kunnen krijgen, na aftrek van eenige administratiekosten.

888. V. Hoeveel moeten zij storten?

A. Minstens 10 cents.

889. V. Door hoevelen wordt daaraan deelgenomen?

A. De spaarkas telt op het oogenblik 582 leden, terwijl het ledental verleden jaar 484 bedroeg.

890. V. Sedert wanneer werkt die spaarkas?

A. Sedert 1872.

891. V. In het laatste jaar is er een zeer opvallende vooruitgang van ledental; waaruit verklaart gij dat?

A. De menschen begrijpen thans beter het doel, en van den winter hebben de leden goedkoop steenkolen gehad.

892. V. Tot welk bedrag wordt er wel gestort?

A. Een goed werkman stort f 1.— per week, anderen 25 of 20 cents; er zijn er ook, die nauwelijks 10 cents kunnen betalen.

893. V. Wat is het totaal-bedrag van de stortingen in het laatst afgelopen jaar geweest?

A. f 7423.23.

894. V. Hoeveel is er tegoed blijven staan, nadat de brandstoffen en aardappelen geleverd waren?

A. Er blijft niets staan; hetgeen zij minder aan brandstoffen en aardappelen ontvangen, wordt hun in het handje uitgekeerd.

895. V. Wanneer?

A. Half October.

896. V. Geloof gij, dat ook dit geld besteed wordt voor deugdelijke behoeften?

A. Wij hebben eene winkelvereniging, en nu heb ik opgemerkt, dat zij van dat geld veel erwten en boonen koopen.

897. V. Uit welken kring trekt gij de meeste spaarders?

A. Uit alle vakken.

898. V. Ook uit de fabrieken?

A. Ja wel.

899. V. Velen uit de bouwvakken?

A. Dat zal wel gelijk staan. Van de Holl. Spoorweg-maatschappij hebben wij alleen reeds 250 leden.

900. V. Maar gij verkrijgt uwe leden toch ook voor een gedeelte uit de vakken, waarin 's winters weinig verdienste is?

A. Zeker.

901. V. Zoodat uwe ervaring bewijst, dat er in die categorie van werklieden, die 's winters weinig verdienen hebben, zijn, die door middel van de spaarkas in den zomer trachten te zorgen voor de slechte weken?

A. Ja, onder onze leden zijn zelfs vele losse werklieden, die 's winters totaal niets verdienen.

902. V. Wanneer dus in het algemeen gezegd wordt, dat, zoo de werklieden het in den winter slecht hebben, dit hun eigen schuld is, omdat zij in den zomer niet weten te sparen, dan bewijst uwe bemoeiing, dat die algemeene uitspraak op menigeen niet van toepassing is?

A. Zeker, wij hebben wel met menschen te doen, die zich alle mogelijke moeite geven, om 's zomers zooveel te sparen als maar kan, en die zelfs zich in den zomer behelpen om te zorgen, dat zij 's winters wat in huis hebben.

903. V. Doet gij ook de ondervinding op, dat zij, die eenmaal begonnen zijn te sparen, het volgend jaar daarmee voortgaan?

A. Zelfs zóó sterk, dat zij, die bijv. uit ontevredenheid, omdat een buurman wat grover kolen gekregen heeft, uit de vereeniging gegaan zijn, toch een volgend jaar vragen om terug te komen, en klagen, dat er niets is gespaard geworden voor den winter, maar dat alle centen weg zijn.

904. V. Meent gij dus te kunnen verklaren, dat de gelegenheid tot sparen zeer door de deelnemers wordt gewaardeerd?

A. Ja, daarvan ben ik overtuigd.

905. V. De tweede afdeling uwer vereeniging is de winkelvereniging. Sedert wanneer werkt die?

A. Die is opgericht in den winter van 1871—1872. Eerst hebben wij eene loods gehad, waar alleen 's Zaterdagavond werd verkocht. Later is een winkel opgericht, en nu is er een tweede bijgekomen, benevens eene bakkerij.

906. V. Hoeveel leden hebt gij voor de winkelvereeniging?

A. 360 leden.

907. V. Zijn dat uitsluitend werklieden?

A. Ja.

908. V. Hoe groot is uw omzet?

A. f 10268,85⁵ in het vierde kwartaal van 1890.

909. V. Hoeveel dividend hebt gij toen uitgekeerd?

A. 6½ 0/0.

910. V. Wordt dat per kwartaal uitgekeerd?

A. Neen, eens in het jaar.

911. V. Hoeveel moet door de leden gestort worden?

A. Men kan lid worden, wanneer men f 5 stort. Deze moeten uit de winst tot f 25 worden opgevoerd en dan heeft men een aandeel, waarvan jaarlijks 5 0/0 aan de leden wordt uitgekeerd. Dan moeten zij het geheele dividend ontvangen. Verder zijn er nog aspirant-leden, die penningen krijgen tot zij uit de winst f 5 hebben en dan gewoon lid worden.

912. V. Die aspirant-leden deelen dus ook in de winst?

A. Ja. Zij behoeven dan dientengevolge niets te storten.

913. V. Gij hebt natuurlijk het stelsel van contante betaling. Wordt daar stipt de hand aan gehouden?

A. Sommigen betalen wel eens op het einde van de week.

914. V. En in tijden van ziekte of gedwongen werkloosheid?

A. In die tijden kan men, wanneer men een volaandeel heeft, tot f 25 winkelwaren halen.

915. V. En wanneer zij nog geen f 25 op hun aandeel hebben?

A. Dan mogen ze tot f 5 gaan.

916. V. Hebt gij niet zeer te kampen met het bezwaar, dat werklieden bij de winkeliers in het krijt staan, en dus niet tot uwe vereeniging kunnen toestreden, hoewel ze het graag willen?

A. Neen. Dezulken worden geen lid van onze vereeniging. De vrouwen zijn er zoo aan gewend in die winkels te gaan, dat de mannen er ze niet toe over kunnen halen.

917. V. Zitten er ook werklieden in het bestuur?

A. Ja.

918. V. Worden de leden-vergaderingen druk bezocht?

A. Neen; wanneer er een jaarverslag wordt uitgebracht, echter wel.

919. V. Hebt gij niet te kampen met de tegenwerking van winkeliers?

A. Neen.

920. V. Bepaalt gij u tot kruidenierswaren en de bakkerij?

A. Ja.

921. V. Hoe groot is de omzet van de bakkerij?

A. Ongeveer f 12000 in het jaar.

922. V. Wordt daar op Zondag gewerkt?

A. Neen, er is rust van Zaterdagavond 5 uur tot Zondagnacht.

923. V. Hebt gij niet ondervonden, dat het publiek de voornaamste hinderpaal is om een einde te maken aan het Zondagswerk?

A. Er werd wel eens gevraagd om op Zondag te bakken, maar wij hebben er altijd de hand aan gehouden.

924. V. Hoe talrijk is het personeel?

A. Een bakker en een bakkersknecht, die het brood rondbrengt. Bij den tweeden winkel brengt de depòthouder zelf het brood weg.

925. V. Wanneer begint het werk op Zondagavond weder?

A. Om 12 uur en dan kunnen wij om 7 uur 's Maandagsochtends het brood leveren.

926. V. Wordt die vrijheid op Zondag door het personeel zeer gewaardeerd?

A. Zeer zeker.

927. V. De meeste bakkers laten Zondagsavonds al vroeger beginnen; levert het tegendeel bij u geen bezwaar?

A. Wij hebben gemeend, dat het onnoodig is, en het gaat.

928. V. Ligt het ook in het plan om de artikelen, die in de winkelvereeniging worden verkocht, nog uit te breiden tot manufacturen?

A. Neen, wel zal het plan om een schoenenwinkel op te richten eerstdaags besproken worden.

929. V. Waaraan schrijft gij het toe, dat het ledental nog betrekkelijk zoo gering is?

A. De meesten zien op tegen den inleg van f 5, daarom hebben wij die aspirant-leden ingevoerd; en omdat de meeste vrouwen liever halen in een winkel in de buurt.

930. V. Wordt er te Haarlem in het algemeen sterk geborgd?

A. Ontzettend. Mijn zoon, die een winkel had, heeft in 2 jaren f 2300 laten zitten aan borggeld.

J. G. ERDTSIECK.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.